



**TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN MALİ TEŞVİKLERİN TARIM
SEKTÖRÜ GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Öznur ÖZEL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Uşak

Kasım, 2018

**TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN MALİ TEŞVİKLERİN TARIM
SEKTÖRÜ GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Öznur ÖZEL

Yüksek Lisans Tezi

Maliye Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kasım, 2018

ÖZET

TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN MALİ TEŞVİKLERİN TARIM SEKTÖRÜ GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Öznur ÖZEL

Maliye Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Tarım sektörü, ekonominin temel üretim sektörlerinden birisidir. Ayrıca tarım sektörü ülke nüfusunun sağlıklı beslenmesi açısından stratejik bir sektördür. Bu kapsamda ülkeler tarımın stratejik önemini göz önünde bulundurarak, çeşitli tarım politikaları ile sektörü desteklemektedirler. Tarım politikalarının önemli bir bileşeni de devlet tarafından sağlanan mali teşviklerdir. Bu çalışmada, ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi ile Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılarak 1980-2016 döneminde Türkiye’de tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda tarım sektöründe sağlanan mali teşviklerin uzun dönemde tarım sektörü gelişimi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarım Sektörü, Mali Teşvikler, ARDL Eşbütünleşme Testi*

ABSTRACT

OF AGRICULTURAL PROVIDED TO THE FINANCIAL INCENTIVES

AGRICULTURAL DEVELOPMENT INFLUENCE ON: IN TURKEY

Öznur ÖZEL

Department of Finance

Usak University Institute of Social Sciences, November 2018

Advisor: Assist. Prof. Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ

Agriculture sector is one of the main production sectors. Furthermore, the sector is a strategic sector from the healthfully nourishment of the country's population. In this context, the countries support the sector with various agricultural policies considering its strategic importance. The fiscal incentives by governments are also one of the important components behind the agricultural policies. This study examines the impact of financial incentives provided to agricultural sector on agricultural sector development in Turkey during 1980-2016 period using the cointegration test based on ARDL approach and Toda and Yamamoto (1995) causality test. We found that that the financial incentives provided in the agricultural sector did not have a significant effect on the agricultural sector development in the long run. However, it was determined that economic growth positively affected the agricultural sector development.

Keywords: *Agricultural Sector, Financial Incentives, ARDL Cointegration Test*



UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tezli Yüksek Lisans Jüri ve Enstitü Onayı

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Maliye Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans Programı 164012002 No'lu öğrencisi Öznur ÖZEL'in " Tarım Sektörüne Sağlanan Mali Teşviklerin Tarım Sektörü Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği" adlı tezi 01 /11 / 2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ	
Üye	: Prof. Dr. Hakkı ODABAŞ	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAYTAK	

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanmasındaki bütün aşamalarda tüm bilgi birikimini ve değerli zamanını benden esirgemeyen, çalışmalarımda yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ'a en derin şükranlarımı sunarım.

Tezin hazırlanma sürecinde her an yanımda olan ve desteklerini hiç esirgemeyen, bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Yılmaz BAYAR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Beni bugünlere getiren, hem maddi hem manevi desteklerini esirgemeyen, lisansüstü eğitime beni teşvik eden başta babam olmak üzere tüm aileme en derin şükranlarımı sunarım. Son olarak tezime katkılarından dolayı Maliye Bilim Uzmanı Ceyda TUNÇ ile Maliye Bilim Uzmanı Yunus Emre YAYLA'ya ve bu süreçte beni destekleyen diğer arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Öznur ÖZEL

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Öznur ÖZEL
Doğum Yeri ve Tarihi : Silifke/MERSİN – 09.10.1993
Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi SBE Maliye Anabilim Dalı
Yabancı Diller : İngilizce

İletişim Bilgileri

Mail Adresi : oznuroz196@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
JÜRİ-ENSTİTÜ ONAYI.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER TABLOSU.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN TANIMI, ÖNEMİ VE GELİŞİMİ

1.1. TARIM KAVRAMI, ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ.....	3
1.1.1. Tarım Kavramı.....	3
1.1.2. Tarım Sektörünün Önemi ve Özellikleri.....	4
1.1.3. Tarım Sektörünün Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi.....	6
1.1.4. Türkiye’de Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Durumu...7	
1.1.5. Tarım Sektörünün Makroekonomik Etkileri.....	8
1.1.5.1. Tarımın Milli Gelir Üzerindeki Etkisi.....	8
1.1.5.2. Tarımsal Ürünlerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	10
1.1.5.3. Tarımın İstihdam Üzerindeki Etkisi.....	11

1.1.5.4. Tarımın Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkisi.....	12
1.1.5.5. Tarımın Piyasalar Üzerindeki Etkisi.....	13
1.1.5.6. Tarımın Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi.....	14
1.1.6. Tarım Sektörünün Mikroekonomik Etkileri	15
1.1.6.1. Tarımın Oligopol Piyasası Üzerindeki Etkisi.....	16
1.1.6.2. Tarımın Monopolcü ve Monopolcü Rekabet Piyasalarına Etkileri.....	17
1.1.6.3. Tarımın Örümcek Ağı Teoremi Üzerindeki Etkisi.....	17
1.1.6.4. Tarımın Azalan Verimler Kanunu Üzerindeki Etkisi.....	18
1.2.TARIM SEKTÖRÜNE DEVLET MÜDAHALESİ VE TARIM SEKTÖRÜNÜN VERGİLENDİRİLMESİ.....	19
1.2.1.Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesinin Nedenleri ve Amaçları.....	20
1.2.1.1. Tarımsal Ürün Fiyatlarındaki İstikrarsızlığı Azaltma.....	20
1.2.1.2. Tarımcıların Düşük Olan Gelir Düzeyini İyileştirme.....	22
1.2.1.3. Tarımsal Üretimi Ülke Çıkarları Açısından Yönlendirme....	22
1.2.1.4. Tüketicilerin Menfaatlerinin Korunması.....	23
1.2.1.5. Politik Amaçlı Müdahaleler.....	25
1.2.2. Devletin Tarıma Müdahale Şekilleri.....	25
1.2.2.1. Tarımı Fiyat Dışındaki Yollardan Destekleme.....	27
1.2.2.2. Devletin Tarımsal Ürün Fiyatlarına Doğrudan Müdahalesi...27	
1.2.3. Türkiye’de Tarım Sektörünün Vergilendirilmesi.....	29
1.2.3.1. Gelir Vergisi Kanunu.....	29
1.2.3.2. Emlak Vergisi Kanunu.....	30
1.2.3.3. Katma Değer Vergisi Kanunu.....	31
1.2.3.4. Kurumlar Vergisi Kanunu.....	32

2. BÖLÜM

TARIM POLİTİKALARININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

2.1. TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARININ GELİŞİMİ.....	34
2.1.1. Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikaları	34
2.1.2. Avrupa Birliği Üyelik Sürecinin Türkiye'deki Tarım Politikasına Etkisi.....	39
2.1.2.1. Türkiye - Avrupa Birliği Arasındaki Ortak Tarım Politikası..	39
2.1.2.2. Ortak Tarım Politika Reformları.....	42
2.1.2.3. Ortak Tarım Politika Mekanizmaları.....	43
2.2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK MALİ TEŞVİKLER.....	45
2.2.1. Teşvik Kavramı.....	45
2.2.2. Teşviklerinin Amaçları.....	46
2.2.3. Teşviklerinin Verilme Nedenleri.....	47
2.2.4. Teşviklerinin Özellikleri.....	48
2.2.5. Teşviklerin Sınıflandırılması ve Teşvik Araçlarının Çeşitleri.....	48
2.2.6. Tarım Sektörüne Sağlanan Teşviklerde Muafiyet ve İstisnalar.....	53
2.2.7. Türkiye'de Tarım Sektöründeki Teşvikler.....	54
2.3. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN SORUNLARI.....	55
2.3.1. İstihdam.....	55
2.3.2. Destekleme Politikaları.....	57
2.3.3. Sulama Olanakları.....	58
2.3.4. Rekabet ve Dış Pazar.....	59

2.3.5. Verimlilik.....	60
2.3.6. İşletme Büyüklükleri.....	61
2.3.7. Diğer Sorunlar.....	63

3. BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN MALİ TEŞVİKLERİN TARIM SEKTÖRÜ GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1. LİTERATÜR TARAMASI.....	64
3.2. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM.....	66
3.2.1. Veri.....	66
3.2.2. Ekonometrik Yöntem.....	66
3.2.2.1. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi.....	66
3.2.2.2. ARDL Yaklaşımına Dayalı Eşbütünleşme Testi.....	67
3.2.2.3. Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi.....	68
3.3. AMPİRİK ANALİZ.....	68
3.3.1. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi.....	69
3.3.2. ARDL Yaklaşımına Dayalı Eşbütünleşme Testi.....	60
3.3.3. Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi	72
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	78

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Sektörel Üretim, İstihdam, İhracat Göstergeleri (2002-2017).....	8
Tablo 1.2: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerine Göre Cari Fiyatlarla (Değer, Pay, Değişim Oranı), (1998-2016).....	9
Tablo 1.3: Yıllara Göre Dış Ticaret (2008-2017).....	10
Tablo 1.4: 2016-2017 Yıllarında Tarım Sektörü İhracat Kayıt Rakamları.....	11
Tablo 2.1: Türkiye’deki Tarım Politika Araçları.....	40
Tablo 2.2: Teşviklerinin Sınıflandırılması.....	49
Tablo 2.3: Teşvik Araçları ve Teşvik Araçları Türleri	50
Tablo 2.4: Ana Sektörlere Göre Son 10 Yılda Teşvikli Yatırımlar (2007-2016)	54
Tablo 2.5: Yerli-Yabancı Ayrımında Teşvikli Yatırımlar (2007-2016).....	55
Tablo 2.6: İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları	56
Tablo 2.7: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu.....	57
Tablo 2.8: Yıllar İtibariyle Tarım Sektörüne Sağlanan Toplam Destek Miktarı (Milyar TL).....	58
Tablo 2.9: Tarım Ürünlerinin Dış Ticareti (Milyon Dolar)	60
Tablo 2.10: 2001 Genel Tarım Sayımı Sonucu, İşletme Tiplerine Göre İşletme Sayısı ve İşlenen Alan.....	62
Tablo 3.1: Değişkenlerin Tanıtımı.....	66
Tablo 3.2: Zivot-Andrews(1992) Birim Kök Testi Sonuçları.....	69
Tablo 3.3: Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	70
Tablo 3.4: ARDL(1,0,2) Modelinin Tahmini.....	70
Tablo 3.5: ARDL(1,0,2) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları.....	71
Tablo 3.6: ARDL(1,0,2) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	72
Tablo 3.7: Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları.....	72

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Devletin Tarıma Müdahalesi.....	26
---	----



KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIC	Akaike Information Criterion
APIP	Tarım Reformu Uygulama Projesi
BÜY	Kişi Başına Reel GSYH Büyüme Oranı
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYSY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
EVK	Emlak Vergisi Kanunu
FEDER	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
FEOGA	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
FSE	Avrupa Sosyal Fonu
GSYİH	Gayrisafı Yurtiçi Hâsıla
GVK	Gelir Vergisi Kanunu
HMTUGM	Hazine Müsteşarlığı Teşvik Ve Uygulama Genel Müdürlüğü
IPARD	Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı
KDV	Katma Değer Vergisi
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KVK	Kurumlar Vergisi Kanunu
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
LEADER	Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu
MTES	Mali Teşvikler
MTVK	Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu
OPD	Ortak Piyasa Düzeni

OTP	Ortak Tarım Politikası
SC	Schwarz Criterion
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TGD	Tarımsal Gelişme Düzeyi
TGE	Tarımsal Gelişme
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı



GİRİŞ

Tarım sektörü, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için oldukça önemli bir sektördür. İnsanların hayatlarını devam ettirmek için gereken gıda maddeleri ile kullandıkları hammaddelerin büyük bir bölümünün temini, tarım sektörüyle karşılanmakta ve bu sektörün ikamesi bulunmamaktadır. Tarım sektörü, günümüze kadar Türkiye'nin sosyal ve ekonomik gelişimi açısından önemli bir paya sahiptir. Özellikle tarım devriminden sanayi devrimine geçiş sürecinde tarım sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığının zamanla azaldığı görülmektedir.

Tarımsal üretimi doğal şartlar, mevsimsel özellikler, talep ve arzın fiyat esnekliğinin düşük olması, piyasanın kontrolünün sınırlı olması, eğitim ve gelir düzeyi gibi etkenler etkilemektedir. Bu özelliklerden de yola çıkarak tarım sektörü daima özen gösterilen bir sektör olmuş, uygulanan politikalarla korunmuş ve desteklenmiştir. Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde uyumlaştırma politikaları çerçevesinde tarım politikası yürütmektedir. Bu kapsamda yürütülen politikaya Ortak Tarım Politikası adı verilmektedir. Avrupa Birliği-Türkiye arasındaki uyum sürecinde birçok alanda sorun yaşanmaktadır. Bu sorunlardan birisi de tarım sektörü alanındadır. Bu sorunları çözmek için çeşitli çalışmalar yapılmış ve çalışmalardan en önemlisinin tarım sektöründe uygulanan teşvikler olmuştur. Tarım sektörüne sağlanan teşvikler tarım sektöründeki sorunları çözmeye ve insanları tarıma teşvik etmeye yöneliktir. Fakat Türkiye'de tarım sektörü, diğer sektörlerle göre mali teşviklerden en az payı alan sektördür. Türkiye'de tarım sektörünün mali teşviklerden en az pay alan sektör olması ve tarım sektöründe yapısal sorunların fazla olması tarım sektörünün gelişimine yönelik yeterli ilerleme sağlanamadığı ifade edilebilir. Türkiye'de tarım sektörünün yeterli ilerlemenin sağlanabilmesi için tarımsal reformların yapılması ve özellikle tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin miktarsal ve niteliksel artırılması oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye'de tarım sektörüne yönelik mali teşvik uygulamalarının tarım sektörünün gelişimi açısından yeterli olup olmadığını ampirik analizler yapılarak ortaya koymak tarım sektörünün gelişimi bakımından büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada 1980-2016 döneminde Türkiye'de tarım sektörüne sağlanan mali teşvikler ve ekonomik büyüme ile tarım sektörü gelişimi arasındaki ilişki zaman serisi analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi, ardından ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; tarım sektörünün tanımı, önemi, gelişimi ve ekonomiyeye etkisi ele alınmıştır. Sonra tarım sektörünün vergilendirilmesinin tarihsel gelişimi ve vergi kanunları ile ilgili düzenlemeler incelenmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye’de tarım politikalarının gelişimi, tarım sektörüne yönelik yatırım teşvikleri ve tarım sektörünün sorunları ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, kısaca literatüre yer verilmiştir. Daha sonra analizde kullanılacak olan ekonometrik yöntemler açıklanmıştır. Zaman serisi analizi kullanılarak 1980-2016 döneminde Türkiye’de tarım sektörüne sağlanan mali teşvikler ve ekonomik büyüme ile tarım sektörü gelişimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise elde edilen bulgular hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNÜN TANIMI, ÖNEMİ VE GELİŞİMİ

1.1. TARIM KAVRAMI, ÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde Türkiye'nin ekonomik gelişiminin önemli bir kısmını oluşturan tarım kavramı, tarım sektörünün önemi ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Ardından tarım sektörünün Türk ekonomisindeki yeri ve önemi ile Türkiye'de tarım sektörünün tarihsel gelişimi ve mevcut durumu ele alınmıştır. Son olarak ise, tarım sektörünün makroekonomik ve mikroekonomik etkilerine yer verilmiştir.

1.1.1. Tarım Kavramı

Günümüzden 1,5 ila 2 milyon yıl önce ilk insanın dünya içinde yer aldığı sanılmaktadır. Bu zamanda dünyada hayvan varlığı ve bitki varlığı bozulmadığı için tabiattan toplanan yiyecekler insan yaşamını devam ettirmeye yeterlidir. Böylece tabiat tamamen insanoğlunun emrine sunulmuş olup insanoğlu ile birlikte doğada meydana gelen tahribatla beraber doğal çevre evrime uğramıştır. Doğadan toplanan hazır yiyecekler yerine bitkisel üretime başlanmış, hayvanlar evcilleştirme yoluna gidilmiştir (Dinler, 2014, s. 1-3).

Toprağın işlenmesinin başlamasından kısa bir süre sonra insanoğlu toprağın gücünün sınırlı olduğunu farkına varmıştır. Ekim için kullanılan topraklarda aynı ürün birkaç kez üretildikten sonra verimsizleşmeye başlamıştır. Nadasın bilinmemesinden dolayı yöre halkı hem toprağı hem de yaşadığı bölgeyi, yeni topraklar aramak amacıyla terk ederek göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca tarımsal üretimin doğrudan iklim koşullarının etkisi altında kalmasından dolayı insanlar, doğa karşısında güçsüz kalarak, bu güçlüklerle karşı ortak hareket etmeye başlamıştır (Erdoğan, 2015, s. 10).

Tarım kavramı birçok kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Karluk (2009) tarımın tanımını; dar anlamda “*Tarım, arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarıyla bitki, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetleridir*” diye geniş anlamda ise, “*Bitkisel ve hayvansal ürünler üretiminin yanında bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından taşınması ve saklanması, mağazalara devredilmeden üreticileri tarafından satılması ile tarım alet ve makinalarının diğer tarım üreticilerinin üretimle ilgili faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullandırılmasını da kapsamaktadır*” şeklinde tanımlamıştır.

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 52. Maddesinde tarım, tarımsal faaliyet, zirai faaliyet kavramı kullanılarak çok geniş olarak ele alınmaktadır. Gelir Vergisi Kanunu'nun 52. Maddesi zirai faaliyeti; "... arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiatın istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcuları ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade eder." şeklinde tanımlamıştır (GVK, 1960, md. 52).

Eren (2014) tarımsal faaliyetin tanımını ise, "*Arazide yerleşmiş olan insanların, bitki ve hayvan hayatını kullanarak, mümkün olan durumlarda doğal büyüme ve gelişme oluşumunu hızlandırarak ve iyileştirerek, muhtaç buldukları bitkisel ve hayvansal ürünleri elde etmek amacıyla giriştikleri çabalara tarımsal faaliyet denilmektedir*" şeklinde tanımlamıştır. Zeybek (2015) tarımın tanımını; "*Toprağı ve tohumu kullanarak, bitkisel ve hayvansal ürünler üretmek ve bu ürünlerden daha değerli mamuller elde etmek için yapılan ekonomik faaliyettir.*" şeklinde tanımlamıştır.

1.1.2. Tarım Sektörünün Önemi ve Özellikleri

Tarım sektörü, insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için oldukça önemli bir sektördür. İnsanların hayatlarını devam ettirmek için besinsel gereksinimlere ihtiyaçları vardır. Bunun yanı sıra tarım sektörü dışındaki sektörlerde hammadde sağlaması, istihdama ve ekonomiye katkısı gibi işlevleri de bulunmaktadır (Dinler, 1996, s. 33).

Tarımdan sağlanan çeşitli besin maddelerine ihtiyaç, artan nüfusa göre farklılık göstermektedir. Döviz tasarrufu, artan tarımsal üretim ve besin maddelerinin ithalini azaltarak sağlanmaktadır. Yatırım malları ithalatlarını ve tarım ürünleri ihracatını az geliştirmiş ülkeler kolaylaştırmaktadır. Tarım sektöründe çalışan nüfusun azalması, gerek siyasi ilişkilerin kesilmesi gerekse savaş ya da kriz dönemlerinde ekonomiye dışa bağımlılıktan kurtarmakta ya da azaltmaktadır. Tarım sektöründe sağlanan tasarrufların tarım dışı sektörlerde aktarılması da tarımın önemini artıran bir sebeptir. Özetlemek gerekirse; tarım sektörü, Türkiye'de gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun ekonomide önemli bir yere sahiptir (Oral, 2015, s. 54-61).

Tarımsal üretim, genellikle toprak, su ve iklim koşullarına ihtiyaç duyduğundan, diğer üretim sektörlerinden farklı olarak kendine özgü sorunları bulunmaktadır. En önemlisi de üretimin mevsimlere göre belirlenmesinden dolayı tarımsal üretimde dışsal faktörlerin önemli bir yeri vardır. Tarımsal üretimde ürün ve ekim arasında önemli bir süre farkı mevcuttur. Örneğin; ilkbahar döneminde tarlaya ekilen nohut ürünü elde edilmesi için belli bir zaman geçmesi gerekir. Diğer ürünler için bu zaman daha az ya da daha çok sürebilmektedir. Ayrıca iklim şartları, bitki ve hayvan hastalıkları tarımsal üretime büyük ölçüde etkileyebilir (Orhan, 1999, s. 9).

Tarım sektörünün özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Başol vd., 1999, s. 117);

- Tarımsal üretimin, üreticilerin kontrolü dışında gerçekleşen doğal koşulların etkisi,
- Cari dönemdeki tarımsal ürün arzı bir önceki yılın tarımsal fiyatlarının ve tarımsal ürün talebi fonksiyonu olması,
- Tarım sektöründe sanayi sektörünün aksine azalan verimler kanunu geçerlidir. Bu durum tarım sektöründe fazla sermaye kullanımını önlemesi,
- Tarım sektöründe; tarım işletme ürettikleri ürünleri tam rekabete yakın piyasalarda sattıkları halde, ihtiyaçları olan girdileri oligopol piyasalarda ve bazı durumlarda monopol piyasalardan sağlamaktadırlar. Bu durum koruma ve müdahale yolunu açması,
- Tarımsal ürünlerin pazar ve öz tüketim olmak üzere iki amaç için üretilmesi de özellikleri arasında sayılabilir.

Yazıcıoğlu (2014) ise, tarım sektörünün temel özelliklerini, tarımsal mallar talebinin gelir esnekliğinin düşük olması, tarımsal üretimin mevsimlerin etkisine bağlı olması, iklim şartlarının tarımsal üretim için ana belirleyici olması, tarım sektörünün doğal koşullara bağlı olması, tarımsal işletmelerin içerisinde buldukları piyasa koşullarının farklılık arz etmesi, tarımsal ürün fiyatlarının istikrarlı olmaması, tarım sektöründe “Azalan Verimler Kanunu” geçerli olması, tarım sektöründe üretim alanının dağınık ve tarım sektöründe üretim tekniklerini geliştirme olanaklarının sınırlı olması şeklinde sıralamaktadır.

Oguz ve Bayramoğlu (2018), ekonomiyi oluşturan sektörlerden biri olan tarım sektörünün kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerin incelenmesi ve bilinmesi gerekmektedir. Özellikler kendisi ile karakterize edilmekte olup piyasa

yapısı, üretim yapısı, teknoloji kullanımı, istihdam yapısı, sosyal yapı vb. gibi etkenlerin araştırılıp incelenmesi gerekmektedir. Kısacası, tarımsal üretimi doğal şartlar, mevsimsel özellikler, arzın fiyat esnekliğinin düşük olması, teknoloji kullanımı, piyasanın kontrolünün sınırlı olması, eğitim ve gelir düzeyi gibi etkenler etkilemektedir.

1.1.3. Tarım Sektörünün Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

Osmanlı Devleti'nde nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşamakta ve ihtiyaçlarını tarımdan gidermiştir. Bu dönemde tarımda geleneksel yöntemler kullanılmakta ve teknik donanımlardan uzak üretim yapılmıştır. Tarımın gelişmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile başlamış, 1925 yılında aşar vergisi kaldırılarak, özel mülkiyet hakkı benimsenmiş ve vakıf arazileri hazineye devredilmiştir. Bunların yanında meralar tarıma açılmış ve topraksız çiftçilere arazi dağıtılmıştır. Dolayısıyla tarım sektöründe hızlı gelişmeler meydana gelirken 1929 Dünya Ekonomi Buhranı ile tarım ürünlerinin ihraç fiyatlarının düşmesi çiftçinin üretim yapamaz hale gelmesine sebep olmuştur. Devlet tarımı ve sanayiye korumak için hammaddesi tarıma dayalı sanayi sektörüne ağırlık vermiştir (Karluk, 1997, s. 64-66).

1960'lı yıllardan sonra tarım sektöründe gelişmeler devam ederken verimde ve üretimde artışlar görülmektedir. Günümüzde sulanan alanların arttırılması, makine ve kaliteli tohumluk kullanılması, tarımsal kredilerin arttırılması, modern tarımın uygulanması, tarımsal mücadele uygulamalarının arttırılmasında gelişmelerin etkili olduğu söylenmiştir. Fakat Türkiye nüfusunun giderek artması sonucunda ileriki yıllarda beslenme ile diğer ihtiyaçlarımızın karşılanabilmesi için tarımsal üretimin arttırılması gerekliliğini ortaya çıkarmakta ve günümüzdeki tarımsal üretimin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Tarımsal üretimin arttırılması ise, hayvandan ve birim alandan elde edilen verimin arttırılması ile mümkündür. Bunun gerçekleşmesi için üretimde planlamaya gidilmesi gerekmektedir (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018, s. 27-28).

Kısaca özetlemek gerekirse, tarım insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için beslenme ihtiyaçlarının giderilmesi, ekonomi açısından milli gelire etkisi, diğer sektörlerle başta sanayi olmak üzere hammadde sağlaması ve pazar oluşturması bakımından Türkiye ekonomisi için temel ve vazgeçilmez bir konuma sahiptir.

1.1.4. Türkiye’de Tarım Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Durumu

Osmanlı döneminde mülkiyeti devlete ait topraklara miri arazi denilen araziler dirlik esasına göre kullanılmıştır. Miri arazi uygulaması, tarımdan sağlanan gelirlerin devlet hazinesine düzenli gelir kaynağı olmasını sağlamıştır. Fakat bu arazi kullanma düzeninde, 1550 yılından sonra bozulma görülmüştür. Tanzimat yıllarında ise özel mülkiyet hakları uygulanmıştır. 1850 yılında mülkiyet yapısını ve arazi kullanımını yeniden düzenleyen Arazi Kanunnamesi kabul edilmiştir. 1874 yılında da tapu örgütü kurulmuş ve 1911 tarihinde de çıkarılan kanunla miri arazi ipotek edilebilir ve borç karşılığı satılabilir hale getirilmiştir (Rehber, 2013, s. 62-65).

I. Dünya Savaşı sonucunda ise açlık ve yokluk yaygınlaşmıştır. Savaşın üretimin yapısını değiştirmesi ile tarımsal üretim düşmüştür. Cumhuriyet döneminde 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede çiftçiler bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talepler; vergi muafiyeti, köylerin birleşmesi, aşar vergisinin kaldırılması, teknolojik destek, yabancılara sadece işletme izni verilmesi, ucuz taşımacılık, rejimin kaldırılması ve tütünlerin işlendikten sonra ihracı olarak sayılabilir. Bunların içerisindeki en önemli olay aşar vergisinin kaldırılmasıdır. 1926 yılında kabul edilen medeni kanun ile toprağın sahip değiştirmesine imkan yaratmıştır. 1930’lu yıllarda iç birikim ve yardımlar sonucu tarımda ana para birikimi artmıştır. Zamanla tahıl fiyatları desteklenmiş ve bu nedenle 1937’de Tarım Bakanlığı, 1938’de ise Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur (Uludağ ve Arıcan, 2003. s. 121-123).

II. Dünya Savaşı sonrası ise hedef, çok miktarda ve ucuz üretim yapılması olmuş ve bu da girdi yoğun üretimle mümkün olduğundan “yeşil devrim” olarak adlandırılmaktadır. 1960’lı yılların sonunda Avrupa Topluluğu’nun kurulması ve uygulamış olduğu destekleme politikalarına, 1970’de kimyasal gübrenin keşfinin de katkısı olmuştur. Yeşil devrim yasaklanmış ve Avrupa Topluluğu’nun “Avrupa Topluluğu İçinde Ekolojik Tarım Faaliyetlerini Düzenleyen 2092/91 sayılı yönetmelik” yayınlaması ile Türkiye’de bu gelişmeye uyum sağlamak için “Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Ekolojik Metotlarla Üretilmesine İlişkin Yönetmelik” 1994 yılında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 2000’li yıllarda ise, sürdürülebilir tarım gündeme gelmiştir. Türkiye’de 2010 yılında “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar Yönetmeliği Uygulama Talimatı” yürürlüğe girmiştir (Gürler, 2016, s. 13-17).

Tablo 1.1: Sektörel Üretim, İstihdam, İhracat Göstergeleri (2002-2017)

Göstergeler	2002	2017
Tarımsal M. GSYH'daki Payı (yüzde)	10,27	6,08
Tarımsal İstihdamın Toplam İçinde Payı (yüzde %)	31,3	19,4
Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatını Toplam İhracattaki Payı (yüzde)	10,2	10,5
Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler İhracatının Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatındaki Payı (yüzde)	4,1	9,3

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Üretim Göstergeleri, <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-veriler/#1540461995857-3570233a-09e6> adresinden 15 Şubat 2018 tarihinden alınmıştır.

Türkiye’de yer alan coğrafi koşullar ve iklim şartları sebebiyle fazla miktarda ürün türü yetiştirebilmektedir. Türkiye’de 2002-2017 döneminde sektörel üretim, istihdam ve ihracat göstergelerine (Tablo 1.1) bakılacak olursa, tarımsal milli Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki payı önemli ölçüde azalmıştır. Bunun sebebi, Türkiye’deki milli gelir payının tarım sektöründen diğer sektörler kayması söz konusu olduğu söylenebilir. Tarımsal istihdamın toplam içinde payında bir azalış gözlenmektedir. Bu duruma tarımda makineleşmenin ve kırsaldan kente göçün artmasının sebep olduğu söylenebilir. Fakat tarım ve gıda ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payında bir artış gözlenmektedir. Bunun yanında canlı hayvan ve hayvansal ürünler ihracatının tarım ve gıda ürünleri ihracatındaki payında artış görülmektedir.

1.1.5. Tarım Sektörünün Makroekonomik Etkileri

Türkiye’nin ekonomisini etkileyen en önemli sektörlerden birisi olan tarım sektörünün makroekonomik etkileri bu başlık altında açıklanacaktır. Tarım sektörünün makroekonomik etkileri, tarımsal ürünlerin dış ticaret üzerindeki etkisi, tarımın üretim faktörleri üzerindeki etkisi, tarımın milli gelir üzerindeki etkisi, tarımın piyasalar üzerindeki etkisi, tarımın istihdam üzerindeki etkisi, tarımın vergi gelirleri üzerindeki etkisi, tarımın yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi olarak yedi başlık altında açıklanmıştır.

1.1.5.1. Tarımın Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

Milli gelir, üretim sürecinde yer alan üretim faktörlerine ödenen gelirlerin toplamıdır. Bir ailenin geliri, onların refah seviyesinin ölçüsü iken milli gelir de toplumun refah seviyesini gösteren bir ölçüdür (Pekin, 2005, s. 64).

Tablo 1.2: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyetlerine Göre Cari Fiyatlarla (Değer, Pay, Değişim Oranı), 1998-2016

Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık			
Yıl	Değer (TL)	Pay (%)	Değişim Oranı (%)
1998	8 957 343	12,5	
1999	11 229 013	10,5	25,4
2000	17 205 761	10,1	53,2
2001	21 729 848	8,9	26,3
2002	36 901 720	10,3	69,8
2003	46 249 933	9,9	25,3
2004	54 365 145	9,4	17,5
2005	62 349 598	9,3	14,7
2006	64 415 593	8,2	3,3
2007	66 197 107	7,5	2,8
2008	74 451 345	7,5	12,5
2009	81 234 274	8,1	9,1
2010	104 703 635	9,0	28,9
2011	114 838 169	8,2	9,7
2012	121 692 893	7,8	6,0
2013	121 709 079	6,7	0,0
2014	134 724 745	6,6	10,7
2015	161 447 917	6,9	19,8
2016	161 304 618	6,2	- 0,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden 20 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla, tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerine göre cari fiyatlara bakılacak (Tablo 1.2.) olursa, tarımsal Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla'nın oranlarında sürekli bir iniş çıkış dalgalanmalarının olduğu görülmektedir. 2001 krizi ile birlikte milli gelir azalmasına paralel olarak kullanılabilir gelirden azalmıştır. İşgücüne yapılan ödemelerin düşmesi, ücretli-maaşlı ailelere daha az gelir kazanmasına neden olmuştur. Bu da yoksullaşmanın kabul edildiğini göstermiştir (Sönmez, 2002, s. 39). 2002 yılındaki büyük artışın sebepleri arasında, iktidar değişimi ve 2001 yılı kriz sonrası tarım sektöründe yapılan çalışmaların arttırılması söylenebilir.

1.1.5.2. Tarımsal Ürünlerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Türkiye’de tarım sektörünün ekonomi üzerindeki oluşturduğu bir diğer ölçüt ise ithalat ve ihracata katkısıdır. 1970’li yılların sonlarında devalüasyonun sık sık yapılması ihracatı çekici hale getirmiştir. Devletin sağladığı teşvikler sayesinde ihracatta bir artış yaşanmıştır. Bundan dolayı Türkiye ihracatının dönüm noktası 1980 yılıdır. Bu dönemde ihracat; incir, fındık, tütün ve kuru üzüm gibi geleneksel tarım ürünlerinin pazarlanması şeklindedir. Türkiye’de ithalatın artması ise 1970’li yıllarında yaşanan petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve sanayide büyüme paralel olarak artmıştır. Zira Türkiye’nin yatırım malı, ara malı ve hammaddesinin dışarıdan karşılanması büyüme arttırdıkça ithalata duyulan talebi de yükseltmiştir. İthalat, 1970 sonrası ithal ikameci büyümenin gereksinimi iken 1980 sonrası liberal dışa açılmacı politikaların uygulanması ile artış göstermiştir (Sönmez, 2003, s. 58-59).

İhracat ve ithalatın giderek artması ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Gelişen bir ekonomide tarım yatırım malları ithalatı için gerekli döviz gelirlerinin en büyük kaynağıdır. Yalnız tarımın ekonomiye döviz katkısı ülke geliştikçe, diğer katkılar gibi azalır. Bu genel eğilim Türkiye’de de yaşanmaktadır (Şahin, 2011, s. 301).

Tablo 1.3: Yıllara Göre Dış Ticaret (2008-2017)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış ticaret dengesi	Dış ticaret hacmi	İhracatın ithalatı karşılama oranı
	Değer	Değişim %	Değer	Değişim %	Değer	Değer	%
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,2	-71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	-105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	-84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	-99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	-84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	-63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2	-56 088 651	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	10,1	233 799 651	17,7	-76 806 711	390 792 592	67,1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllara Göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621 adresinden 20 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Tablo 1.4: 2016-2017 Yıllarında Tarım Sektörü İhracat Kayıt Rakamları

Yıllar	İhracat Kayıt Rakamları
2016	20.229.167
2017	21.235.089

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi, İhracat Rakamları, <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html> adresinden 20 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Türkiye’de 2008-2017 döneminde yıllara göre dış ticaret verileri (Tablo 1.3.) ile 2016 ve 2017 yıllarında tarım sektörünün ihracat rakamları (Tablo 1.4) ile karşılaştırılacak olursa, Türkiye’de yıllara göre dış ticarete dalgalanmalar söz konusu olduğu görülmektedir. Yıllara göre dış ticaret ihracat değerine göre; 2017 yılındaki ihracat değerinin 2016 yılında ihracat değerine göre artış gözlenmektedir. Buna bağlı olarak dış ticaretteki artış tarım sektöründeki ihracat rakamlarını da arttırmıştır. Buradan tarım sektörünün ihracatı ve ithalatının Türkiye’nin dış ticaret değerlerine katkıda bulunduğu söylenebilir.

1.1.5.3. Tarımın İstihdam Üzerindeki Etkisi

İstihdamın tanımı dar anlamda, emek faktörünün mal ve hizmet üretmek için üretimde kullanılmasıdır. Geniş anlamda ise; emek, sermaye, toprak gibi üretim sürecinde yer alan tüm üretim faktörlerinin mal ve hizmet üretmek için üretimde kullanılmasıdır. Eğer bir ekonomide emek faktöründe eksik istihdam görülüyor ise o ekonomide işsizlik de vardır (Ay, 2007, s. 55).

Tarım, ülke nüfusunun gıda maddeleri ihtiyacını karşılaması, istihdama ve milli gelire olan katkısı, diğer sektörler sermaye ve hammadde sağlaması, dış ticarete etkisi ve ekolojik denge ile biyolojik çeşitliliğe sahip olan ve çevresel boyutlarıyla toplumun bütün kesimleri açısından stratejik bir sektör konumundadır (Yalçınkaya vd., 2006, s. 98, Doğan, Arslan ve Berkman, 2015, s. 30).

Tarımın fazla vermesi ve tarım sektörü dışındaki diğer sektörler yeni istihdam yaratmaları, tarım sektöründeki aktif nüfusun zamanla azalmasına neden olmuştur. Tarım sektöründeki aktif nüfusun zamanla azalmasına rağmen yavaş bir şekilde de olsa azalma gösteren tarımsal işgücünde, aşırı düzeyde azalma görülmemesinin sebebi hızlı nüfus artışıdır. Tarım sektöründe oluşan işgücü fazlalığı, tarım ürünlerinin doğal şartlarından kaynaklanan mevsimlik işsizlik ve gizli işsizlik tarımsal üretimde verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Verimliliğin düşmesi de, tarım sektörünün ekonomik gelişmesini geciktirmektedir (Şahinöz, 2001, s. 78-79).

Türkiye’de tarımsal istihdam yüksek fakat işgücü verimliliği düşüktür. Bu nedenle Türkiye’de, tarımsal nüfusun kırsaldan kente göçünü engelleyici tedbirler alınması ve tarım sektöründe işgücü verimliliğini arttırıcı faaliyetlerde bulunulmasının olumlu katkılar sağlayabileceği düşünülebilir (Karluk, 1995, s. 110).

Sonuç olarak, Türkiye’nin izlediği ekonomik gelişme süreci tarım-sanayi-hizmet şeklindedir. Türkiye istediği tarımsal istihdama henüz geçememiştir. Tarımda işgücü verimliliği diğer sektörler nazaran daha yüksek iken, sonraki yıllarda işgücü verimliliği tam tersine dönmüş ve diğer sektörlerdeki verimlilik tarımdaki verimliliğin üzerine çıkmıştır (Toprak vd., 2001, s. 314-315).

1.1.5.4. Tarımın Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkisi

Firmaların mal ve hizmet üretimi gerçekleştirmek için bir takım öğeleri birleştirerek ve üretilecek mal ve hizmetin içerisinde değişik büyüklüklerde yer alan sermaye, müteşebbis, emek, tabiat v.b. faktörleri üretim faktörleri olarak tanımlanmaktadır (Ertürk, 2006, s. 15).

Üretim faktörlerinden tabiat, arazi, toprak yapısı ve bunun yanında biyolojik güçlerin incelendiği bir faktördür. Arazinin özellikleri arasında; arazinin miktarının sınırlı olması, arazinin başka bir yere taşınmaz ve çoğaltılamaz olması yer almaktadır. Bitkisel ve hayvansal tohumda bulunan biyolojik özelliklerin iyileştirilmesi ile verim artışı sağlanmaktadır. Emek, insan işgücünü ifade etmekte ve emeğin yer almadığı üretim neredeyse yok denecek kadar azdır. Tarımsal faaliyetler ekonomik ve sosyal bir üretim dalı olması nedeniyle, emek tarım sektöründe farklı bir yere sahiptir. Sermaye, tabiat ve emeğin verimliliğini artırmak için oluşturulan üretim araçlarını ifade etmektedir. Müteşebbis ise, tabiat, emek ve sermayeyi bir araya getirerek, üretimi başlatan ve devam ettiren faktördür (Rehber, 2013, s. 111-133).

Tabiat, emek, sermaye ve müteşebbis, tarım sektörü ile sıkı bir etkileşim içerisinde. Tarım sektöründe iş gücü ve toprak girdi olarak bilinmekte ve girdilerin sermaye mallarının üzerindeki payı üretimdeki payından düşük olmaktadır. Emek yoğun üretim tekniklerinin uygulandığı tarım sektöründe, günümüzde teknoloji ve ekonomik gelişmeler ile yapısında farklılıklar görülmektedir. Üretim de sermayenin payı giderek artmakta, toprak ve işgücünün payı ise nispi olarak azalmaktadır. Ekonominin gelişmesiyle tarımın kalkınmaya ve sermaye katkısı,

tarımsal üretimden kazanılan kazançların belli bir bölümünün yeni yatırımlarda kullanılmasını ifade etmektedir (Doğan vd., 2015, s. 37-38).

1.1.5.5. Tarımın Piyasalar Üzerindeki Etkisi

Tarım sektörü Türkiye'nin makroekonomik gelişimini etkileyen önemli sektörlerden birisidir. Tarım sektörünün ekonomiye katkısının yanında, başta sanayi sektörüne hammadde sağlaması ve diğer sektörlerle de talep oluşturarak fayda da bulunmaktadır. Buradan hareketle tarım sektörü tarıma dayalı sanayilerin de gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle tarım sektörü ve sanayi sektörü birbirleri ile etkileşim halinde olan sektörlerdir. Sektörlerin etkileşim aşamaları ise sektörlerin gelişmesine bağlı olarak çeşitlenmekte ve artmaktadır (Kıral ve Akder, 2000, s. 9).

Sanayi sektörünün gelişmesi, tarım ve madencilik sektörlerinin gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Tarımsal üretim yöntemlerindeki gelişmeler, tarımın işgücü verimliliğini ve nüfusunun gelirini artırmaktadır. Tarım sektöründeki nüfus gelirinin artması da sanayi ürünlerine talep oluşturmaktadır. Sanayi sektörü, bir yandan tarım sektörüne girdi sağlarken, diğer yandan tarımsal ürünleri girdi olarak kullanmaktadır. Türkiye'de tarımsal ürün kalitesinin gelişmesi ve üretimin artırılması için modern tekniklerin kurulması, tarımsal sanayinin birleştirilmesi ve tarımsal sanayinin geliştirilmesi gerekmektedir. Öncelikle Türkiye'de gıda sanayisindeki kopuklukların giderilmesi için önlemler alınması gerekir. Gıda sanayisinin gelişmesi için, bitkisel ve hayvansal üretimin kalite ve miktar olarak artırılması, tam kapasiteden yararlanması için çalışmalar yapılması, yeni teknolojilerin geliştirilmesi, biyo-teknoloji gibi tekniklerin uygulanması ve soğukta koruma, ambalaj gibi konular ele alınmalıdır (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018, s. 36-38).

Tarım, yalnızca biyolojik ve fiziki çıktı üretimi sağlayan bir sektör olarak görülmemelidir. Tarım sektörü, büyük şirket çiftçileri, küçük aile işletmeleri, sanayi işletmeleri, taşıma firmaları, toptancılar, kredi ve diğer girdi sağlayan şirketler, lokantalar, oteller ve perakendeciler gibi birden fazla ekonomik birimi de içine alan bir sektör olarak görülmelidir (Ege, 2011, s. 2). Kısacası, tarım sektörü gerek Türkiye ekonomisi açısından, gerekse başta sanayi olmak üzere diğer sektörler açısından olmazsa olmaz bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda tarım sektörünün diğer sektörlerin gelişmesinde etkisinin büyük olduğu da çıkarılabilir.

1.1.5.6. Tarımın Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Türkiye’de tarım sektörünün gerilemesini ve yoksulluğa sürüklenmesini engellemek için üretici ile tüketiciler arasındaki entegrasyon sağlamak amacıyla tarım satış Kooperatifleri ve birlikleri kurulmuştur. Bu birliklerin amacı, öngörülerini üreticilere aktarmak, yatırım için üreticilere hammadde, kredi ve malzeme temini sağlamaktır. Fakat bu birlikler amaçlarını gerçekleştiremeyip ve devletin alım kooperatifleri haline gelmişlerdir. Üreticiler pazarlayamayacağı ürünleri üretmeye, birlikler de pazarlayamayacağı ürünleri almaya devam etmişlerdir. Bu durum üreticileri daha verimsiz bir kesim haline getirmiştir. Bununla birlikte ülkenin parasını heba eden bu birlikler rekabet gücü giderek zayıflayan bir tarım sektörüne sebep oldu. Tarım sektörü, birliklerin belirleyeceği taban fiyatlarına esir olan, güvensizlik taşıyan ve rekabetten uzak olan korumacı zihniyetin ürünü olarak yoksulluğa zemin hazırlamıştır (Sinanoğlu, 2004, s. 207-208).

Kırsal alandaki yoksulluk daha çok tarım ve hayvancılık sektöründe görülür. Bunun yanı sıra ormancılık, balıkçılık, küçük ölçekli sanayi ve hizmetler alanında çalışanlar da bulunmaktadır. Kırsal yoksulluklar gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluklar eşit bir dağılım göstermemektedir. Bu dağılım ziraat ile uğraşan yoksullar ve ziraat ile uğraşmayan yoksullar olarak iki şekilde ayrılmaktadır. Topraksız ve nitelikli olmayan işçiler kırsal yoksulluğun ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu alanın sayısı nüfus arttıkça ve şehirleşme ilerledikçe bu kesimin sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır (Oktik, 2008, s. 273-274).

Yoksulluk tartışmalarında farklı yaklaşımlar kısaca açıklanacak olursa; Merkantalistlere göre, tarım üretim tekniğinin değişmesi geçim düzenini yıkmıştır. Tarımsal üretiminden kazanılan gelirlerin sürekli olmaması, tarımda verim artışı sağlayamayan ve ekonomik yapıları tarıma dayalı olan yerlerde yoksulluktan kaçış yolu bulunmamaktadır. Adam Smith, büyüme aşamasında üretim girdilerindeki payları incelemesi ile ekonomide gelişme görülürken ücret haddiyle kar haddi arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kapital birikim hızlı olduğundan ücret haddi yüksek, kapital stoku büyüdükçe de kar haddi düşmektedir. Nüfus artışı kapital stoku büyütür ve ekonomi “toprak ve iklim kanunları ve kurumlarının durumuna göre, elde edebileceği nihai zenginliğe” erişir ve durgunluk başlar. Durgunluk aşamasında ücretler asgari düzeyde olduğu için nüfusun ihtiyacı olan beslenme zorlaşmakta ve yoksulluk görülmektedir. Ricardo ise, kapital birikimin hızlı, verimli toprakların çok

olduğu durumlarda kar haddinde düşüş olmayacağını belirtmektedir. Kar haddi düşerse, birikim ve büyümenin durması ile ekonomi uzun dönem durgunluğa girecek ve sonuçta yoksulluk ortaya çıkmaktadır (Kazgan, 2012, s. 40-96).

1963-1979 döneminde sanayi sektörüne yönelik kaynak aktarımı yapılması, gelir dağılımını etkilemiştir. Sanayi sektörüne aktarılan kaynağın büyük bir kısmı tarım sektöründen sağlanmıştır. Bu dönemde tarım sektörüne uygulanan destekleme politikaları, bu sektörde olumlu gelişmeleri meydana getirmiştir. Buna rağmen işsizlikte azalma olmaması sebebiyle, gelir dağılımında verimliliğin artması halinde bile tarım sektöründe olumsuzluklar meydana gelmiştir. Piyasa durumundaki değişikliklerden olumsuz etkilenen ekonomiyi dengede tutmak için Türkiye 1980 sonrası ithal ikameci politikadan ihracata dayalı bir sanayi politika değişikliğine gitmiştir. Bu değişikliklerle piyasada ucuz emek-ücret, düşük maliyet-düşük fiyat-ihracat artışı ile döviz girişini arttırarak hem dış borç ödemesini gerçekleştirmeyi hem de ithal girdiler için kaynak oluşturmayı hedeflemektedir (Dikkaya vd., 2018, s. 330-331).

Türkiye’de gelir dağılımı ve yoksulluğa ilişkin iyileşmelerin yanında sorunlarda devam etmektedir. Ekonomide gelir dağılımında eşitsizlik ve yoksulluk egemen ise, bu hem yoksulluğu arttırır hem de yolsuzlukların giderek çoğalmasına neden olmaktadır. Gelir dağılımının Türkiye’deki tasarruf hacmini, tüketimi ve tüketimin birleşimini etkilemesi nedeniyle, gelir dağılımındaki eşitsizliğin nereden kaynaklandığı ve derecesi bilinmesi gerekmektedir. Türkiye’de etkin bir gelir dağılımına ulaşmak yalnız bu şekilde mümkün olduğu söylenmektedir (Koyuncu vd., 2017, s. 367-368).

1.1.6. Tarım Sektörünün Mikroekonomik Etkileri

Türkiye’nin ekonomisini etkileyen en önemli sektörlerden birisi olan tarım sektörünün makroekonomik etkilerinin yanında mikroekonomik etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Tarım sektörünün mikroekonomik etkileri, tarımın oligopol piyasası üzerindeki etkisi, tarımın tekelci (monopolcü) rekabet piyasasına etkileri, tarımın örümcek ağı teoremi üzerindeki etkisi ve tarımın Azalan Verimler Kanunu üzerindeki etkisi başlıkları altında ele alınmıştır.

1.1.6.1. Tarımın Oligopol Piyasası Üzerindeki Etkisi

Oligopol kavramının birkaç farklı tanımı bulunmaktadır. Ertek (2008)'e göre oligopolün tanımı, az sayıda üreticinin hakim olduğu piyasa yapısına oligopol denir. Ergun (2010)'a göre ise oligopol tanımı, türdeş ya da türdeş olmayan mal üreten az sayıdaki firmanın piyasaya egemen olması durumunda oluşan piyasa yapısını simgelemektedir. Ünsal (2014)'a göre oligopol tanımı, piyasadaki az sayıda firmanın yüksek giriş engelleri ve karşılıklı bağımlılığını içeren piyasa yapısı olarak tanımlanmaktadır.

Oligopol piyasasındaki firmalar, monopol rekabet piyasasındaki firmalar gibi farklılaştırılmış, tam rekabet piyasasındaki firmalar gibi türdeş mallar satabilmektedir. Tarım sektöründe, tarım işletmeleri ürettikleri ürünleri tam rekabete yakın piyasalardan sattıkları halde, ihtiyaçları olan girdileri oligopol piyasalardan sağlamaktadırlar. Tam rekabet piyahasının oluşturulabilmesi için gerekli koşullar tarımsal ürün piyasalarında gerçekleşmektedir. Bu koşullar sırasıyla atomisite, homojenlik, açıklık ve mobilite koşuludur. Piyasada alıcı ve satıcıların çok sayıda olması durumu atomisite koşulunu, her firmanın üretiminin tek tip ürün üretmekte ve satmakta olan homojenlik koşulunu, alıcı ve satıcılar piyasa hakkında tüm bilgilere anında ulaşabilmesi açıklık koşulunu ve piyasaya giriş ve çıkışların serbest olmasını da mobilite koşulunu oluşturmaktadır. Üreticiler ve tüketiciler arasında pazarlamacı olarak adlandırılan aracılar girdiğinde, tarım ürünleri işlenerek piyasaya belirli bir isim altında sunulmaktadır. Bu durumda tam rekabet piyasası tehlikeye girmekte ve dört koşul (atomisite, homojenlik açıklık ve mobilite koşulu) ile piyasa canlılığı zarar görmektedir (Dinler, 1996, s. 217; Gürler, 2016, s. 197).

Oligopol politika yöntemi izleyen bir firma fiyat artışına gittiği zaman diğer küçük firmalar genellikle fiyat artışına gidememektedir. Aksine fiyatı aynı tutabilmekte ya da bir miktarı düşürebilmektedir. Oligopol firma fiyatını düşürürse diğer firmalar da fiyatı düşürmek zorunda kalmaktadır. Hatta diğer firmalarda rekabet edebilmek için bazen üretim fiyatının cüzi miktar üstünde tutmakta ya da maliyet fiyatına kadar düşürmek zorunda kalmaktadırlar. Bu da firmaları ciddi bir kayba uğratmaktadır. Firmalar bu zararı önleyebilmek için birleşme yoluna giderek tek fiyat uygulaması ile piyasadaki varlığını sürdürebilmek ve piyasadaki canlılığı korumak için çalışmaktadır (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018, s. 199).

1.1.6.2. Tarımın Monopolcü ve Monopolcü Rekabet Piyasalarına Etkileri

Monopol piyasası, tek bir firmanın bulunması ve bu firmanın yakın ikamesi bulunmayan malların üretilip satıldığı bir piyasadır (Yılmaz, 2009, s. 187). Tarım sektöründe, tarım işletmeleri ürettikleri ürünleri tam rekabete yakın piyasalardan sattıkları halde, ihtiyaçları olan girdileri sadece oligopol piyasalardan değil bazı durumlarda monopol piyasalardan da sağlamaktadır.

Malın farklı alıcılara farklı fiyatlardan satılmasına ise fiyat farklılaştırılması olarak ifade edilmektedir. Fiyat farklılaştırılmasının amacı, farklı alıcıların farklı alım durumlarına göre farklı fiyatlar uygulayarak karı maksimuma ulaştırmaktır. Satın alınan miktara göre ve malın satıldığı piyasaya göre fiyat farklılaştırılması meydana gelmektedir. Satın alınan miktara göre fiyat farklılaştırılmasında, genelde firmanın ürünü satın aldıkları miktara göre satın alanlara farklı fiyatlar uygulamaktadır. Çoğu kez, az miktarda satın alana, fazla miktarda satın alana göre daha yüksek bir fiyat uygulamaktadır. Malın satıldığı piyasaya göre fiyat farklılaştırılması ise, firmalar arası maliyetlerde farklılık görülmemesine rağmen, malını farklı piyasalarda farklı fiyatlardan satabilmektedir (Ertek, 2008, s. 305).

Monopol rekabet piyasasındaki firmalar farklılaştırılmış mallar satabilmektedir. Kirzner teorisine göre, kaynakların kısıtlı olmasından meydana gelen monopolün rekabeti sınırlayabileceğini öne sürmekte yalnız zaman içerisinde anti rekabetçi unsurların değişerek farklı olanakların ortaya çıkacağı görüşünü belirtmektedir (Oğuz, 2005, s. 259). Krugman teorisinde ise ülkeler arasında piyasadaki ürün farklılaştırılması ve çoğu üründe uygulanan monopolcü rekabet piyasaları, uluslararası ticaretin yapısının anlaşılması ve devamı için olanak sağlamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011, s. 202).

1.1.6.3. Tarımın Örumcek Ağı Teoremi Üzerindeki Etkisi

Tarımsal ürünlerin talebi arzına göre uzun vadede daha az esnektir. Tarımsal ürünü elde eden üretici kadar, tüketiciler talep etikleri tarım ürünü başka bir ürün ile ikame etme şansı bulamamaktadır. Yalnız farklı ürün elde etme olanağına sahip olmayan kesimlerde, bu durum tam tersi olmakla beraber o kesimde elde edilen ürünlerin arz esnekliği daha küçük olmaktadır. Şayet tarımsal ürünü elde eden üreticinin ürünü bu yıldan sonraki yıla değiştirme imkanı mevcutsa, üreticinin elde ettiği ürünün arz esnekliği daha yüksek olacak ve bu üründe yıldan yıla fiyat iniş

çıkışlar fazlalaşarak birbirini izleyecektir. Bu dalgalanmalar Örümcek Ağı (Cobweb) Teoremi diye isimlendirilmektedir (Eren, 2014, s. 295).

Tarımsal ürünler arzı bağlamında, arzının talebe uyması anında olmamakta, belli bir zamanın geçmesiyle gerçekleşmektedir. Bu da tarımsal ürünlerde karşılaşılan miktar ve fiyat iniş ve çıkışlarıyla bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Miktar ve fiyatta yaşanan iniş çıkışlar örümcek ağını andırdığı için iktisatta örümcek ağı olarak ifade edilmektedir. Soğan, patates, sarımsak gibi tarımsal ürünlerde belli bir zamanın geçmesiyle üretime sunulmaktadır. Tarımsal ürünlerde, talepteki değişikliğe arzın uyum sağlayabilmesi için bir üretim yarıyılın geçmesi gerekmektedir (Ergun, 2010, s. 79).

Tarımsal faaliyetlerde bulunanlar, topraklarını hangi ürünlere ayıracıklarını belirlerken, bir yıl önceki pazar fiyatlarını dikkate almaları sebebiyle, tarımsal ürün fiyatları yıllık dalgalanmalar göstermektedir. Örneğin, buğday miktarı yetersiz ise fiyatların yükseleceğini göstermektedir. Fakat bu yükselen fiyat, bir sonraki dönem buğday miktarında etkili olabilmektedir. Bu dönemde buğday miktarı fazla ise fiyatlar düşecek ve bir sonraki dönem üretim miktarını azaltmak için kararların alınması gerekmektedir. Bu dönemler arası dalgalanmalar böyle devam etmektedir. Dönemler arasındaki fiyat iniş çıkışları, talep ve arz eğrilerinin durumlarına göre, azalan dalgalanma, artan dalgalanma ve sürekli bir dalgalanma biçiminde de olabilmektedir (Özgüven, 1977, s. 151-152).

Doğan ve Gürler (2013), gecikmesi dağıtılmış ekonometrik modelin seçilmiş bir tarım ürünü üzerine uygulanmasını (kuru soğanda almon modeli örneği) incelemiştir. Çalışmada gecikmeli arzın sebep olduğu üretim dalgalanmalarını örümcek ağı modelinde analiz etmişlerdir. Çalışmadaki iniş ve çıkışlar dikkate alınır, kuru soğan üretiminde örümcek ağı etkisinde kaldığı görülmektedir. Sonuç olarak, kuru soğanın fiyat istikrarı ve üretim planlamasının Türkiye’de üzerinde durulması gerekli bir ürün olduğunu tespit etmişlerdir.

1.1.6.4. Tarımın Azalan Verimler Kanunu Üzerindeki Etkisi

Tarım sektöründe üretim faktörlerinin miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Tarım sektöründe üretimde faaliyette bulunacak olan üreticiler, hayvandan veya belirli bir araziden fazla gelir elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden elde edilen ürün ve kullanılan girdiler arasındaki etkileşim önemlidir. Üretim teknolojisi ve diğer

girdiler sabitken tek üretim girdisi ile ürün arasında üç farklı fiziki ilişki görülmektedir. Değişken üretim girdisindeki yapılan her ilavedeki birim değişme, ürün miktarında eşit miktarda değişmeye neden olursa sabit verim ilişkisi, ürün miktarında sürekli artışa neden oluyorsa artan verim ilişkisi ve ürün miktarı giderek azalıyorsa azalan verim ilişkisine neden olduğu görülmektedir (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018, s. 77).

Klasik yazarlar Ricardo ve Adam Smith birbirinden farklı modeller ele almıştır. Ricardo'nun modelinde hem emek hem sermaye için azalan verim kanununu, Smith ise emek için artan sermaye için azalan verimler kanununu model almıştır (Hiç, 1981, s. 2).

Neo Klasik Büyüme Teorisinde üretim fonksiyonu sermaye, emek ve doğal kaynaklar faktörlerinden oluşmaktadır. Bu teoriye göre ekonomik büyümenin asıl kaynağı sermaye birikimi olarak görülmektedir. Fakat sermaye yatırımlarının artması Azalan Verimler Kanunu'nun geçerli olmasını ve uzun dönemde ekonomik büyüme istikrarının sağlanamayacağını belirtmektedir. İstikrarlı büyümenin sağlanabilmesi için teknolojik ilerlemelerle birlikte yeni bir üretim sürecine geçilmesi gerekmektedir. Ancak bu teori teknoloji ile ilgili tanımlama ve açıklamalara yer vermediği gibi bu unsuru dışsal bir faktör olarak ele aldığından yetersiz kalmaktadır (Karahana, 2004, s. 2).

Üretim teknolojisinin gelişmesi, tarımda verimlilik artışına neden olmaktadır. Fakat işgücü artışının devam etmesi durumunda, hangi teknoloji kullanılırsa kullanılsın, toprak faktörünün sabit olması sebebiyle yeniden Azalan Verimler Kanunu'ndan kaçınmak mümkün olmamaktadır. Toprak birimi başına verimliliği artıran teknolojik ilerlemeler sürekli hale getirilip, artan nüfus sektöründe kaldığı ve tarıma uygulanmadığı sürece, tarımsal üretimde Azalan Verimler Kanunu kaçınılmazdır. Bu yüzden Türkiye'de mikroekonomik etkileri arasında bulunan Azalan Verimler Kanunu tarımsal üretimde önemli sorunlardan birisi olarak görülmektedir (Dinler, 2014, s. 85-86).

1.2.TARIM SEKTÖRÜNE DEVLET MÜDAHALESİ VE TARIM SEKTÖRÜNÜN VERGİLENDİRİLMESİ

Tarımsal ürünlere devlet müdahalesi Eski çağlara dayanmaktadır. İlk tarımsal ürünlere devlet müdahalesinin amacı eski çağlarda tüketicileri korumak için, kıtlık

yıllarında beslenme ihtiyacının karşılanabilmesi ve ürünlerdeki fiyatların iniş çıkışların önlenmesidir. 20. Yüzyılın başından itibaren de üreticiyi korumak için tarımsal ürünlere devlet müdahalesi uygulanmaktadır. Türkiye’de ekonomiye katkıda bulunan unsurlardan birisi de tarım sektörünün vergilendirilmesidir. Bu maksatla, tarımsal ürünlere devlet müdahalesinin nedenleri ve amaçları, devletin tarıma müdahale şekilleri ve Türkiye’de tarım sektörünün vergilendirilmesinden bahsedilmiştir.

1.2.1. Tarımsal Ürünlere Devlet Müdahalesinin Nedenleri ve Amaçları

Kurtuluş savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun neredeyse tamamı tarımda istihdam oluşturmuştur. 1920’li yılların başında sadece savaştan geriye kalan nüfusun beslenme ihtiyacı için uygulanan tarım nüfusun artışı ve ilerleyen teknoloji ile beraber sadece ülke nüfusunun beslenmesini amacından çıkılıp sanayiye hammadde sağlamayı da kendine amaç edinmiştir. Halkının refahını amaç edinen yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde bu yıllardan beri tarımı iyileştirmek verimi artırmak için tarımsal ürünlere müdahalesi de kaçınılmaz hale gelmiştir (Arslan, 2008, s. 77).

Devlet, ekonomik amaçlı müdahalelerin yanında sosyal açıdan da tarım ürünlerine müdahale etmektedir. Ekonomik açıdan, üretim düzeyini ve verimliliği arttırmak, sosyal açıdan ise tüketici ve üreticiyi korumak için devlet tarımsal ürünlere müdahalede bulunmaktadır. Tarımsal ürünlere devlet müdahalesinin amaçları; tarım sektöründe faaliyette bulunanların düşük olan gelir düzeyinin iyileştirilmesi, tüketicilerin menfaatlerinin korunması, tarımsal ürün fiyatlarındaki istikrarsızlığın azaltılması, politik amaçlı müdahaleler ve tarımsal üretimi ülke çıkarları açısından yönlendirilmesi olarak sıralanmaktadır (Dinler, 1996, s. 246-251).

1.2.1.1. Tarımsal Ürün Fiyatlarındaki İstikrarsızlığı Azaltma

Tarımsal ürün fiyatlarındaki istikrarsızlığı azaltmak için müdahale edilmesinin nedenleri arasında, tarımsal ürün rekoltesindeki yıllık değişimlerden ortaya çıkan fiyat dalgalanmaları, mevsimsel dalgalanmalar, konjonktürel dalgalanmalar, ürün fiyatlarındaki istikrarsızlıkların tarımsal işletme üzerindeki olumsuz etkileri ve fiyat değişmelerine üretim intibakının gecikmesinden ortaya çıkan devresel fiyat dalgalanmaları olarak sayılabilmektedir (Özdemir, 1989, s. 263-266).

Ürün fiyatlarındaki dalgalanmaları azaltmak ya da önlem almak için, tarımsal ürünlerin fiyatlarına devlet müdahale ederek, fiyatın tüketici ve üretici açısından uygun seviyede oluşması amaçlanmaktadır. Devletin fiyatlara uyguladığı yöntemler arasında, ürün fiyatlarının devlet tarafından tespit edilmesi ve ürünlerin tamamının satın alınması, destekleme alımları, azami fiyat tespiti ve garanti fiyat-sistemi olarak sayılabilmektedir (Oğuz ve Bayramoğlu, 2018, s. 201-202).

Tarımsal ürün rekoltesindeki yıllık değişimlerden ortaya çıkan fiyat dalgalanmaları, bolluk paradoksu ile ele alınmaktadır. Tarımsal üretimin az olduğu dönemlerde çiftçilerin gelirleri yüksektir. Fakat tarımsal üretimin çok olduğu dönemlerde çiftçilerin gelirlerinin düşmesi bolluk paradoksunu ifade etmektedir. Bolluk paradoksunda tarımsal üretim çok olduğu dönemlerde çiftçilerin gelirlerin düşmesinin sebebi, tarımsal ürün talebinin esnek olmadığıdır. Bolluk yıllarında ürünler uygun koşullarda muhafaza edilemez ve ihracat yapılmazsa ürünlerin iması kaçınılmaz olur (Unay, 1997, s. 91-92).

Fiyat değişimlerine üretim intibakının gecikmesinden ortaya çıkan devresel fiyat dalgalanmaları örümcek ağı teoremi ile ele alınmaktadır. Tarım sektöründe mikroekonomik etkileri başlığı altında örümcek ağı teoremi geniş bir şekilde açıklanmıştır. Kısaca değinilecek olursa, tarımsal ürünler arzı bağlamında, arzının talebe uyması anında olmamakta, belli bir zamanın geçmesiyle gerçekleşmektedir. Bu zaman içerisinde tarım sektöründe talep de değişimler oluşabilir. Buna bağlı olarak bir üretim döneminden diğer üretim dönemine ait ürün miktarları ve fiyatları arasında önemli ölçüde dalgalanmalar meydana gelmektedir. Fiyatlarda ve miktarlarda yaşanan bu dalgalanmalar örümcek ağı olarak ifade edilmektedir (Özgüven, 1997, s. 293).

Ürün fiyatlarındaki istikrarsızlıklar, iklim ve teknolojiye yetersizlik hem tarımsal işletmeyi olumsuz etkilemiş hem de üretici kesimi sadece kendi ihtiyacını karşılamak için tarım yapma, yani otokonsomasyona mecbur bırakmıştır. Yetiştirilecek ürün çeşidi ve miktarı küçük çapta kalmış bazı ikamesi olan ayçiçeği gibi tarım ürünlerindeki fiyat sabitliğinin olmaması ile teknolojiye yetersizlik o ürünün tamamen üretimin terk edilmesine sebep olmuştur. Üretici fiyat sabitliğinin olmayışından dolayı pazara açılmayı ekonomik bir risk olarak görmüştür (Dernek, 2005, s. 137-139).

1.2.1.2. Tarımcıların Düşük Olan Gelir Düzeyini İyileştirme

Tarım sektöründe faaliyette bulunanların düşük olan gelir düzeyinin iyileştirilmesi için müdahale edilmesinin nedenleri arasında, tarımsal ürünler talebinin gelir esnekliğinin birden küçük olması ve tarımsal ürün fiyatları genel düzeyi tarım dışı sektörler ürün fiyatları genel düzeyinden daha düşük olması gösterilmektedir (Özdemir, 1989, s. 263-266).

Tarımsal ürün fiyatları genel düzeyi tarım dışı sektörler ürün fiyatları genel düzeyinden daha düşük olmasının nedenleri arasında, tarım dışı ürünler piyasası ile tarımsal ürünler piyasası arasındaki rekabet koşullarındaki farklılıklardır. Tarımsal ürünler tam rekabet piyasasında, tarım dışı ürünler ise eksik rekabet piyasası koşullarına göre meydana gelmektedir. Rekabet piyasalarında yer alan monopol ve oligopol piyasaları tarım sektörünün mikroekonomi üzerindeki etkileri başlığı altında incelenmiştir. Bir diğer nedeni ise tarımsal ürünler talebinin artış hızının, tarımsal ürünün arzının artış hızından küçük olmasıdır. (Yıldırım, 2011, s. 152-172).

Tarımsal ürünler talebinin gelir esnekliğinin birden küçük olması ve üretici kesimin gelirinde artış yaşanmazsa, değişen ihtiyaçlar nedeniyle tarım sektörüne olan talep sanayi ve hizmet sektöründeki artışı takip edememektedir. Bu ülkenin gelişmişlik seviyesiyle alakalıdır. Az gelişmiş ülkelerde ise tarım ürünlerine talep nüfus yoğunluğundan dolayı arzdan fazla olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde nüfus yoğunluğu azalır nüfusun niteliği arttığı için diğer sektörlerdeki üretilen ürünlere talep daha fazladır. Bu nedenle tarım ürünlerine olan talep diğer sektörlerdeki ürün talebine erişememektedir (Kazgan, 1977, s. 360-361).

1.2.1.3. Tarımsal Üretimi Ülke Çıkarları Açısından Yönlendirme

Tarımsal üretimi ülke çıkarları açısından yönlendirilmesi, döviz girdilerini artırmaya yönelik müdahale, ekonomik kalkınmanın tarım sektöründen başlatılması amacıyla tarıma müdahale, teknolojinin iyileştirilmesi ve yeni bir ürünün üretimini teşvik etme ile Türkiye'nin tarımsal üretim yönünden kendi kendine yetebilme durumuna gelmesini sağlamak olarak sayılmaktadır (Dinler, 2000, s. 274-275).

Ekonomik kalkınmanın tarım sektöründen başlatılması amacıyla tarıma müdahalesinde, üretimin iyileştirilmesi ile verimliliğin artırılması için tarıma dayalı destekleme politikaları ve kalkınma planları gerekmektedir. Planlamanın gerçekleştirilebilmesi iki koşula bağlıdır. Bunlardan ilki üretimin toplum için

yapılması, diğeri de üretim araçlarının toplumun eline verilmesidir. Bu koşullar bir araya gelmedikçe planlama mümkün değildir. Kalkınma ise işgücü verimliliğinin artması ile ilişkilidir (Küçük, 1975, s. 17-42). Karl Marx'ın sosyalizmi kalkınma planının ana kaynağıdır. Karl Max'a göre sosyalizm ileri gelişmiş ülkelerin olgunlaşma safhasında değil az gelişmiş ülkelerin kalkınma safhasında baş gösterecek bir tehlikedir. Toplumun eline verilen üretim araçları Türkiye'nin refahını sağlayacak ve sosyalizm ülkelerin çekindiği bir ekol olmaktan çok ülkeyi ileri safhaya taşıyacaktır (Hiç,1981, s. 44).

Teknolojinin iyileştirilmesi ve yeni bir ürünün üretimini teşvik etmek, üretim seviyesini arttırma yöntemlerindedir. Tarım sektöründe teknoloji iyileştirilirse ilk etkilenen üretimin verimliliği olacaktır. Tarım sektöründe verimlilik, emek verimliliği, toprak verimliliği ile tarımsal büyüme ve kaynakları olarak üç kısımda ele alınmaktadır. Emek, toprak verimliliği ile tarımsal büyüme ve kaynakları unsurlarının artması için yeni teknolojilerin kullanımı, teknoloji girdileri, tarımın ticarileşmesi, gübreleme, tohumlama, sulama olanaklarının iyileştirilmesi, makineleşmenin, güç-yoğun makineleşmenin, sabit yatırımların ve işlenen alanın genişletilmesi ile mümkün olmaktadır. Teknoloji geliştirilirken üretim çeşitliliğinin de artırılması ve ikinci ürünlerin geliştirilmesi verimlilik politikasının hedefleri arasında yer almaktadır (Uzunoğlu vd., 2001, s. 138-140).

2. Dünya Savaşının etkisiyle gıda maddeleri açısından yetersizliği düşünce Türkiye tarımsal üretim yönünden kendi kendine yetebilme durumuna gelmek için temel madde üretiminde kendi kendine yeterliliği amaç edinmiştir (Kazgan, 2003, s. 376). Türkiye ekonomide tarımsal üretim açısından kendi kendine yetebilecek düzeye geldiğinde, ithalatçı ülke konumundan ihracatçı bir ülke konumuna dönüşebileceği söylenebilir.

1.2.1.4. Tüketicilerin Menfaatlerinin Korunması

Eski çağlarda tüketicileri korumak için, kıtlık yıllarında beslenme ihtiyacının karşılanabilmesi ve ürünlerdeki fiyatların iniş çıkışların önlenmesi amacıyla tarımsal ürünlere devlet müdahalesi uygulanırken, 20. Yüzyılın başından itibaren de üreticiyi korumak için tarımsal ürünlere devlet müdahalesi uygulanmaktadır. Üretici ve tüketici menfaatleri birbirleri ile karşı karşıyadır. Bu yüzden hem üreticiyi hem tüketiciyi korumak için müdahale politikası uygulamak neredeyse imkansızdır.

Tüketiciyi mağdur duruma düşürmemek ve üreticiyi korumak gerekmektedir. Bu yüzden aracı karlarının en az düzeye indirebilecek örgütlerin ortaya çıkışı teşvik edilmeli ve ticari kanalları düzenlenmelidir (Dinler, 1993, s. 250-251).

Türk kamuoyunda, Tüketici Dernekleri veya Birlikleri şeklinde organize olan Kıta Avrupası modeli tüketicinin korunması denilince akla ilk gelen çözüm yoludur. Modelin özü *“Üretimin olduğu gibi tüketimde kapitalist sistemin kendi iç dinamikleriyle yönlendirilip denetlenmesi gerektiği”* görüşünü savunmaktadır. Modele yapılan karşı görüşler ise Türkiye'nin gelişmişlik seviyesinde, modelin uygulanabilirliği bulunmadığı yöndedir. Tüketicilerin gerçek anlamda korunabilmesi için yasal önlemler alınması gerekmektedir (Yavuz, 1987, s. 35-36).

Tüketiciler kendi menfaatlerini korumak, tüketici etkilerini arttırmak amacıyla yapısal bir örgütlenme yoluna gitmelidir. Bu örgütün yayın organı, deney ve araştırma için gereksinim duydukları laboratuvar ve altyapısı vb. giderlerin karşılanması yönünde teşvik sağlanması gerekmektedir. Tüketici örgütlerinin kurulması, tüketici ve üretici arasındaki uzaklığı azaltarak tüketicinin hakkının korunmasına ve tüketiciye kendi kendine çalışma alanı fırsatı verecektir. Tüketici örgütlenmesinin korunması ve gelişmesine katkıda bulunan üretici örgütlenmesi de önemli bir yere sahiptir. Üretici ve tüketici örgütleri bir araya gelerek düzenli ve sağlam bir ilişki içerisinde çalışmalarına yön vermektedir (Hayta, 2007, s. 19).

Düzenli bir rekabet piyasasının sağlanması da tüketiciyi korumak için yeterli değildir. Tüketici piyasadaki mallar içerisinde kendine en uygun üretim malzemesini seçebilmek için gerekli bilgiler ile donatılması gerekmektedir. En az masrafla gerekli bilgiye zamanında ulaşabilecek bir sistem kurulması tüketicinin yararına. Tüketiciyi bilgilendirmek için ürünler üzerine kalitelerini gösteren etiketler konulmalıdır. Bununla birlikte tüketicinin kurulan sistemden en iyi şekilde yararlanabilmesi için okullarda topluma yol gösteren kitle iletişim araçlarıyla eğitilmelidirler (Tandoğan, 1977, s. 23-24).

Tüketiciyi korumak için devletin de birtakım önlemler alması gerekmektedir. Tekelci uygulamaları neticesinde fiyat artışını önlenmesi devlete ait görevler içerisinde yer almaktadır. Devletin tüketiciyi yanıltan reklamları da önleyerek haksız rekabetin önüne geçmesi gerekmektedir (Aydın, 1981, s. 8-9).

1.2.1.5. Politik Amaçlı Müdahaleler

Siyasi iktidarların tekrar iktidara gelmek için ekonomi ve tarım alanına müdahale ettiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde verimliliği yüksek bir tarım yanı sıra tüm vatandaşlara eksiksiz istihdam sunulması istenmekte bu da ekonomiye devletin müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Fakat tam rekabet piyasası faktörlerinin tam anlamıyla çalışmadığından dolayı eşit gelir dağılımı, üretim faktörlerinde tam istihdam, ekonomik kalkınma ve çevrenin korunması yeterince sağlanamamıştır (Savaş, 2000, s. 135-136).

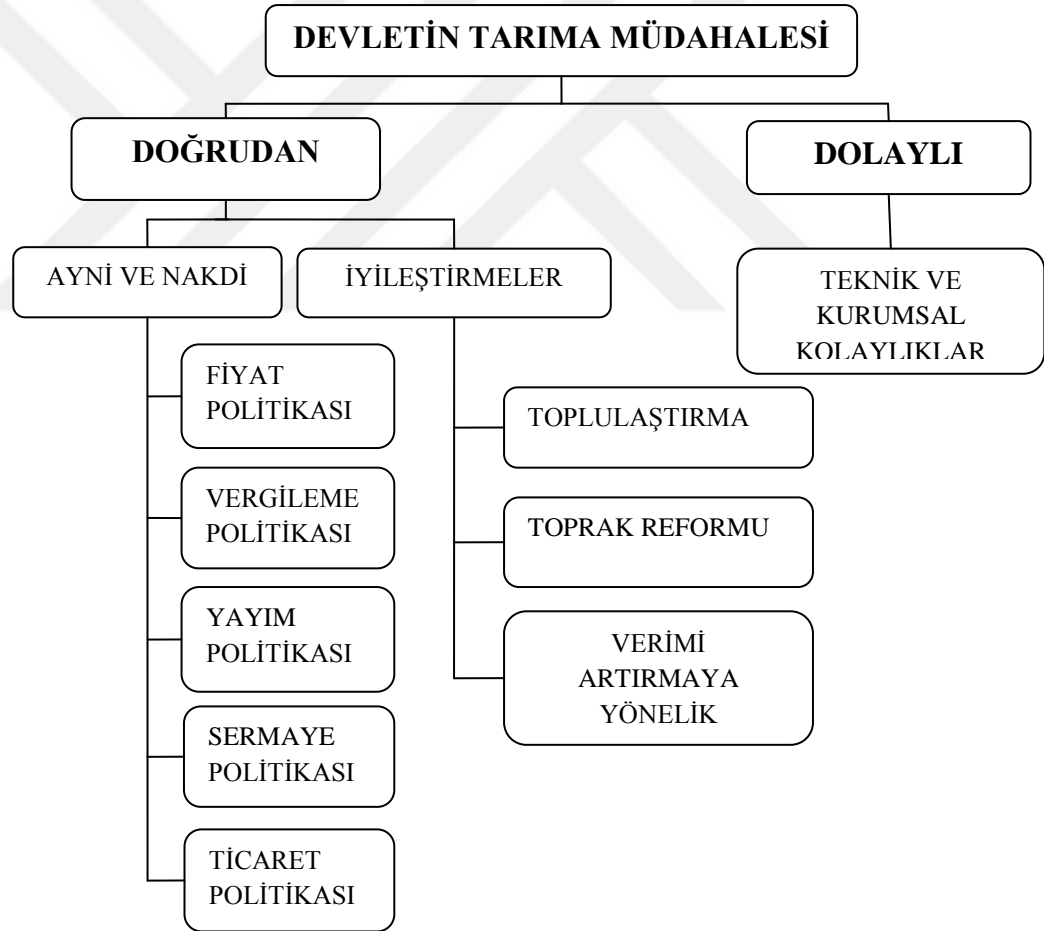
Siyasi iktidarları etkileyen krizlerin de etkisi göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Örneğin; 1974’li yıllarındaki petrol fiyatlarındaki artışlar, üretimin azalmasına neden olmaktadır. Bunun etkileri 1980’li yılları 24 Ocak Kararlarını da kapsamaktadır. 24 Ocak Kararları ile birlikte tarım ürünlerindeki destekleme alımları sınırlandırılmıştır. Enflasyonist şiddeti azaltmak amacıyla tarımsal ürün taban fiyatları düşük tutulmuştur. Bu yüzden tarımsal üretim faaliyetinde bulunanların ulusal gelirden aldıkları pay azalarak, iç ticaret hadleri tarım sektörüne karşı olarak gelişecektir. Son olarak ise enerji, ulaştırma ve gübre dışındaki sübvansiyonlar kaldırılmıştır (Tekerek, 2013, s. 112).

1.2.2. Devletin Tarıma Müdahale Şekilleri

Ülkeler kendi ekonomik yöntemlerine uygun olarak belirlediği amaçlara ulaşabilmek için tarıma müdahalede bulunmaktadır. Devletin tarıma müdahalesinin hedefi, tarımsal faaliyetlerde bulunan nüfusa yardım bulunmaktır. Tarım sektöründe gelir dağılımını düzenlemek, fiyatların istikrarını ve üretim artışını sağlamak bu yardımların temel gerekçelerindedir (Gürler, 2016, s. 296-297).

Tarımsal ürün faaliyetinde bulunanların pazar karşısında güçsüz olmalarının sebebi, serbest piyasa hareket alanında pazar koşullarını tam bilmemeleri ve rekabet güçleri olmayışıdır. Bu serbest piyasa hareket alanında ürünlerin iyi bir şekilde pazara sunulmaması, çiftçilerin az gelire ve düşük fiyata razı olmalarına neden olmaktadır. Bu durum ise tarım sektöründeki dengesizliği gittikçe arttırmaktadır. Bütün bunları önleyebilmek için devlet fiyatları ayarlayarak müdahale etmektedir. Devlet başta üretici ve tüketiciyi korumak ve gelir dağılımındaki dengesizliği azaltarak fiyatları istikrarlı tutmaya çalışır (Dernek, 2006, s. 127-128).

Şekil 1’de görüldüğü gibi devletin tarıma müdahalesi iki şekilde uygulanmaktadır. İlki devletin tarımsal ürün fiyatlarına doğrudan müdahalesi ile devlet tarımcıları korumak için doğrudan fiyatlara müdahale ederek, tarımcılarının gelir düzeylerini yükseltmek, fiyat istikrarsızlığını ortadan kaldırmak ve tarımsal ürün fiyatlarını yükseltmek amaçlanmaktadır. İkincisi ise, tarımı fiyat dışındaki yollardan desteklenmesi için müdahaleyi gerektiren nedenlerin derinlemesine araştırılması ve gerekli iyileştirilmeleri belirleyecek araçların tespiti gerekmektedir. Bunları sağlayacak araçlar ise, fiyat istikrarını sağlamak, yeni teknolojilerin uygulanmasını sağlamak, üretimi yönlendirmek ve tarımcıların gelir düzeylerini iyileştirmek şeklinde sayılabilmektedir (Dinler, 2014, s. 275-277).



Şekil 1. Devletin Tarıma Müdahalesi (Gürler, 2016, s. 297)

1.2.2.1. Tarımı Fiyat Dışındaki Yollardan Destekleme

Tarımı fiyat dışındaki yollardan desteklenmesi için müdahaleyi gerektiren nedenlerin derinlemesine araştırılması ve gerekli iyileştirilmeleri belirleyecek araçları da tek tek incelemek gerekmektedir. İlk olarak tarımcıların gelir düzeylerini yükseltmek için, tarımcıların örgütlenmesinin sağlanması, üretim alanlarının sınırlandırılması, tarımsal kredi olanaklarının arttırılması, girdi temini ile resim, vergi harçlardan kısmen ya da tamamen muafiyetinin sağlanması gerekmektedir (Dinler, 2000, s. 277-278).

Tarım sektöründe en büyük sorunlardan birisi yeterli düzeyde sermaye bulunamamasıdır. Bu sorunu aşmak için 1935'te kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri ve Tarım Satış Kooperatifleriyle beraber 1937 yılında Ziraat Bankası kurularak çiftçiye kredi olanakları sağlama yoluna gidilmektedir. Günümüzde bu krediler kapsamında; bitkisel üretim, hayvansal yatırım ve üretim, sertifikalı tohum, tarım araç gereci, su ürünleri, tarımsal gübre kredisi biçiminde devam etmektedir. Bu kredilerin etkisinin tarımda hissedilmesi ve devamlılığı için kredilerin nerelere kullanıldığı denetlenmesi gerekmektedir (Gürbüz, 2005, s. 60).

Dünyada görülen açlık sorunu ve Türkiye'de hızlı nüfus artışı nedeniyle insanların beslenememesi tarımın ekonomiye katkısını arttırma ve üretim artışı için uzmanlar ciddi bir çalışma içerisine girmektedir. Tarım sektöründe tarım alanlarının genişletilme yoluna gidilmemiş bunu yerine mevcut tarım alanlarından daha yüksek verim elde etmek ve kaliteyi arttırmak amacı güdülmektedir. Bu amaç tarım sektöründe girdi kullanılmasını zorunlu kılmıştır (Çelik, 2000, s. 18). Bu girdiler ise başta tohumluk, damızlık, tarımsal alet ve makineler, aşılı fidanı, sulama motorlarında kullanılan elektriğin düşük fiyatta satın alınmasını sağlanması üretimdeki harcamaları düşürecektir (Eraktan vd., 2004, s. 49). Bu girdilerin etkin bir şekilde kullanılması modern tarımı daha ileri bir düzeye taşıdığı söylenebilir.

1.2.2.2. Devletin Tarımsal Ürün Fiyatlarına Doğrudan Müdahalesi

Tarımı fiyat dışındaki yollardan desteklemelerin yanında destekleme fiyat politikası (taban fiyat politikası), mali yardım politikası ve fiyat dışı gelir desteklemeleri kapsamında doğrudan gelir desteği ödemeleri şeklinde devletin tarımsal ürün fiyatlarına doğrudan müdahalesi de bulunmaktadır. Taban fiyat uygulaması üreticiyi koruma yolunda önemli bir gelişmedir. Başta bu uygulama

sayılı ürünler üzerinden uygulanırken, günümüzde kapsamı genişletilmiştir. Süt, tiftik, yem bitkileri, bitkisel yağ gibi ürünler bu kapsama dahil edilmiştir. Sadece tarımsal ürünler değil Et ve Balık Kurumunun düzenlemeleri ile hayvansal ürünlerde de taban fiyat uygulaması yolu izlenerek üreticiyi korumak amaçlanmıştır (Kuyucuklu, 1993, s. 247-248).

Mali yardım politikası, hem mal tüketicisini hem de üreticiyi koruyan bir politikadır. Devlet, mali yardım politikasında piyasadan hiç ürün almazken, taban fiyat politikasında ürün satın almaktadır. Mali yardım politikası ve taban fiyat politikası arasındaki en önemli farklardan biri tüketicinin ödediği fiyat yönünden ortaya çıkmaktadır. Bu politika az sayıda üründe kullanıldığı için devlete çok fazla yük getirmektedir. Bu yüzden ancak gelişmiş ülkelerde kullanılabilir. Türkiye’de taban fiyat politikası uygulanmakta ve bu politikanın amacı üreticileri korumaktır (Çevik, 1995, s. 158-159).

Fiyat dışı gelir desteklemeleri kapsamında doğrudan gelir desteği ödemeleri ise, tarım üreticilerinin gelir düzeyine yönelik yapılan transferleri kapsamaktadır. Doğrudan gelir desteği iki biçimde gerçekleştirilebilir (Babacan, 1999, s. 2):

a) mevcut ve gelecekteki üretim miktarı, gelir seviyeleri veya girdi kullanımı seviyeleri ile ilişkilendirilmeksizin üreticilere yapılan transferleri veya

b) belirlenen hedef gruplara farklı koşulların ileri sürülmesi ile telafi edici ödemeler ya da fiyat farkı ödemesi ile amaçlanan gelir seviyesine karşılık gelen farkın prim sistemi veya fark ödemeleri şeklinde üreticilere ödenmesi ile gerçekleştirilmektedir.

Türkiye’de doğrudan gelir desteği çalışmaları başlamış ve 2000 yılında Türk tarımına uygulanan politikaları değiştirerek, çiftçi kayıt sisteminin oluşturulması ve hedef çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanması amacıyla pilot çalışmalara adım atılmaktadır. Tüm Türkiye doğrudan gelir desteğine 2001 yılında geçmektedir. Bu uygulama 2007 yılında ödemeye esas olan toplam arazi miktarını belli ölçülerle sınırlandırmaktadır. Bu politikaların uygulama sonuçlarında ise, üreticilerin ve tüketicilerin tarıma sağlanan desteklerden ne oranda etkilendiği belirlenmektedir. Türkiye’de doğrudan gelir ödemeleri uygulaması kaldırılmıştır (Gürler, 2016, s. 308).

1.2.3. Türkiye’de Tarım Sektörünün Vergilendirilmesi

Osmanlı Devleti’nin tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olması ve halkın çoğunluğunun tarımla uğraşmasından dolayı gelirinin büyük bir kısmını tarımsal üretimden karşılamıştır. Gelirin büyük bir kısmını oluşturan tarımdan farklı vergiler toplanmıştır (Durak ve Karadağ, 2017, s. 90). Bu vergilerden en önemlisi ise Aşar ve Ağnam vergileridir. Aşar vergisi, müslüman çiftçilerin ürettikleri tarım ürünleri üzerinden %10 oranında alınan, Ağnam vergisi ise keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvan üzerinden alınan vergilerdir. Aşar vergisi Cumhuriyet döneminde de bir süre uygulamada kalmış ve 1925’te kaldırılmıştır. 1924 yılında devlet bütçesinin ¼’ünü oluşturmasına rağmen halkın üzerindeki ağır yükü azaltmak için, İzmir İktisat Kongresi’nde kaldırılma kararı alınmış ve kaldırılmıştır. Ağnam vergisi Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden 1840 yılına kadar uygulamada kalmış ve 1840 yılında uygulamadan kaldırılmıştır. Bu vergi ülkenin içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı 24 Nisan 1920 yılında tekrardan uygulamaya konulmuş ve 1962 yılında tamamen kaldırılmıştır (Erdoğan, 1970, s. 230).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında uygulanmaya konulacak olan tarım ve ekonomi politikaları üzerinde 1923 İzmir İktisat Kongresi ve 1929 Dünya İktisat Buhranı belirleyici olmuştur. Bu dönemde devlet müdahalelerinin arttığı ve tarım sektöründen sanayi sektörüne geçişlerin hızlanmıştır (Şener, 2004, s.74).

Cumhuriyet’in ilanından 1960 yılına kadar Türkiye’nin genel ekonomi politikasında birtakım önemli değişiklikler meydana gelmesine rağmen tarım sektöründeki vergi politikaları anlayışında aşırı bir değişiklik görülmemiştir. Bu dönemlerde yapılan değişiklikler; 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması, 1941 ile 1944 yılları arasında yürürlükte kalan Toprak Mahsulleri Vergisi, 1960 Gelir Vergisi Kanunu’nun kabulü, 1962 Ağnam vergisinin tamamen kaldırılmasıdır (Dinler, 2014, s. 72; Gürler, 2016, s. 311-312). Aşar ve Ağnam vergileri zamanla yerini Gelir Vergisi, Emlak Vergisi, Katma Değer Vergisi ve Kurumlar Vergisi Kanunu gibi vergilere bırakmıştır.

1.2.3.1. Gelir Vergisi Kanunu

Türkiye’de tarım sektörünün vergilendirilmesine yönelik ilke ve esaslar 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK) ile düzenlenmiştir. Tarımsal faaliyetler ile ilgili mevcut yasal düzenlemelere bakıldığında çok geniş tanımlara rastlanılmaktadır. En

geniş tanım ise GVK'nın 52. Maddesinde zirai faaliyetler kapsamında tanımlanmıştır. GVK'nın 52. Maddesi zirai faaliyeti; "... arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini, avlanmasını, avcılarını ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade eder." şeklinde tanımlamıştır (GVK, 1960, md. 52). Bu kanuna göre 1961 yılından itibaren tarımsal kazançlardan da gelir vergisi alınması öngörülmüştür. Kanununun 54. Maddesi ile birlikte küçük çiftçi vergiden muaf tutulmuş ve küçük çiftçilik ölçütü olarak yıllık satış tutarı ve işletme büyüklüğü esas alınmıştır (Rehber, 2013, s. 255).

Vergiye tabi zirai kazançlar gerçek usul ve stopaj(kaynakta kesinti) usulü şeklinde uygulanmaktadır. 193 sayılı GVK 54. maddesinde bulunan işletme büyüklüğü ölçülerini aşan çiftçiler ve motorlu zirai araç sınırlarının birinin aşılması halinde çiftçilerin kazançları gerçek usule göre vergilendirilmesi diğerlerinin ise stopaj (kaynakta kesinti) yoluyla vergilendirilmesi esas alınmıştır (Tosuner ve Arıkan, 2015, s. 85).

GVK'nın 94. maddesine göre stopaj (kaynakta kesinti) yoluyla vergilendirilenlerin stopaj oranları (GVK, 1960, md. 94); ticaret borsalarında tescil ettirilerek satın alınan bitkisel ürünler için % 2, hayvan ve bunların mahsulleri ile kara su avcılığı için %1, ticaret borsalarında tescil edilmeden satın alınanlarda ise bitkisel ürünler için % 4, hayvan ve bunların mahsulleri ile kara su avcılığı için % 2'dir.

1.2.3.2. Emlak Vergisi Kanunu

Yukarıda bahsedilen tarımsal gelirin vergilendirilmesi sadece Gelir Vergisi Kanunu ile açıklanmıştır. Tarım arazisinin vergilendirilmesi Emlak Vergisi ile açıklanacaktır. 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu (EVK), Türkiye sınırları içinde yer alan arazilerden ve binalardan alınacak olan vergileri düzenlemek amacıyla kabul edilmiştir. Kanununun 4. Maddesinde muafiyet ve istisnalar düzenlenmiştir. Buna göre, tarımsal üretimler için ayrılan binaların bu kanun kapsamında vergilendirilmeyeceği açık bir şekilde düzenlenmiştir. Tarım faaliyetinde bulunurlar, kendi tarımsal üretimlerinde kullanmak ve kullanacakları araçları kiraya vermemek şartı ile kümes,

ağıl, samanlık, makine, koruma mahalleleri, bekçi bina ve kulübeleri, seralar ve benzeri binalar vergiden muaf tutulmuştur (Rehber, 2013, s. 256-257).

Emlak Vergisi Kanunu'nun 15. Maddesine göre geçici muafliklar, *“özel kanunlarına göre Devlet ormanları dışında insan emeğiyle yeniden orman haline getirilmek üzere ağaçlandırılan arazi 50 yıl, toprak ve topografik özellikleri ve erozyon gibi sınırlayıcı faktörler sebebiyle kültür bitkilerinin yetiştirmelerini engelleyen araziden; bataklık, turbiyer, çorak, makilik, çalılık, taşlık ve sair haller dolayısıyla üzerinde tarım yapılamayan sahaların, ıslah tedbirleriyle yeniden tarıma elverişli hale getirilmesinde 10 yıl, teknik, ekonomik ve ekolojik bakımlardan gerekli şartları haiz olan arazide yeniden fidanla dikim veya aşılama veya yeniden yetiştirme suretiyle ağaçlık, meyvelik, bağ ve bahçe meydana getirilmesinde asgari 2 yıl, azami 15 yıl”* süreyle Emlak Vergisi'nden muaf tutulmaktadır (EVK, 1970, md. 15).

Emlak Vergisi Kanunu'nun 18. Maddesindeki 2002 değişikliğine göre; *“arazi vergisinin oranı binde bir, arsalarda ise binde üç olarak belirlenmiştir. Bu oranlar, 5216 sayılı Kanunun uygulandığı büyük şehir belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde % 100 artırımlı uygulanır. Cumhurbaşkanı, vergi oranlarını yarisına kadar indirmeye veya üç katına kadar artırmaya yetkilidir.”* (EVK, 1970, md.18).

1.2.3.3. Katma Değer Vergisi Kanunu

Tarım alanındaki nüfusun tükettiği mal ve hizmetlerin vergilendirilmesi Genel Tüketim Vergileri içinde yer alan Katma Değer Vergileri (KDV) ile ele alınmaktadır. KDV 1984 yılında yürürlüğe girmiştir. KDV'nin sabit oranda tutulması zamanla kişilerin gelirlerinin yükselmesine ve bu vergilerin kişilerin gelirleri içerisinde önemini kaybetmesine neden olmaktadır. Böyle bir uygulamada, marjinal tüketim eğilimi dikkate alındığında düşük gelirliler için adaletsiz bir sonuç doğurmaktadır. Bu yüzden vergilendirilen mal, bütün kesimler tarafından tüketildiği için tarım sektöründe gelir erozyonunun artmasına yol açmaktadır (Gürler, 2016, s. 315).

Türkiye'de yapılan *“ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, her türlü mal ve hizmet ithalatı, diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler”* KDV'ye tabidir (KDV, 1984, md. 2). Katma Değer Vergisi Kanunu 17. Maddesine göre; *“Gelir Vergisi Kanununa göre*

gerçek usulde vergiye tabi olmayan çiftçiler ile ... tarafından yapılan teslim ve hizmetler” KDV’den istisnadır (KDV, 1984, md. 17).

Katma Değer Vergisi Kanunu 17. Maddesinde Kültür ve Eğitim Amacı Taşıyan İstisnalar başlığına göre; “*Genel ve katma bütçeli daireler, il özel idareleri, belediyeler, köyler, bunların teşkil ettikleri birlikler, üniversiteler, döner sermayeli kuruluşlar, kanunla ve Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulan kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, siyasi partiler ve sendikalar, kanunla kurulan veya tüzelkişiliği haiz emekli ve yardım sandıkları, kamu menfaatine yararlı dernekler, tarımsal amaçlı kooperatifler ve Cumhurbaşkanınca vergi muafiyeti tanınan vakıfların; ilim, fen ve güzel sanatları, tarımı yaymak, ıslah ve teşvik etmek amacıyla yaptıkları teslim ve hizmetleri...*” ve aynı maddenin Diğer İstisnalar başlığına göre; “*Zirai amaçlı su teslimleri ile köy tüzel kişiliklerince köyde ikamet edenlere yapılan ticari amaçlı olmayan perakende içme suyu teslimleri, kamu kuruluşları, tarımsal kooperatifler ve çiftçi birliklerince yapılan arazi ıslahına ait hizmetler” KDV’den istisna edilmiştir (KDV, 1984, md. 17).*

Katma Değer Vergisi’nin 17. Maddesindeki tarımı yaymak, ıslah ve teşvik etmek amacıyla yapacakları teslim ve hizmetler, zirai amaçlı su teslimleri ile arazi ıslahına ait yapacakları hizmetler KDV’den istisna olacaktır.

"Kırsal Alanda Sosyal Riski Azaltma Projesi" kapsamında tarımsal amaçlı kooperatiflerce üyelerine yapılan keçi, koyun, damızlık inek teslimi KDV Kanununun 17. Maddesi hükmü uyarınca KDV’den müstesnadır. Bu kapsamda değerlendirilmesi mümkün olmayan her türlü veterinerlik ilaçlar ve yem tesliminin ise KDV Kanununun 1. Maddesi hükmü uyarınca KDV’ye tabi tutulması gerekmektedir (GİB, 2011, s. 36-195).

1.2.3.4. Kurumlar Vergisi Kanunu

Tarımsal faaliyet yürüten şahıs şirketlerinin, sermaye şirketlerinin ve kooperatiflerin (tarım kooperatifleri) Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK) arasında ilişki bulunmaktadır.

Kurumlar Vergisi Kanunu 2. Maddesine göre kooperatifler; “... *Kooperatifler Kanununa veya özel kanunlarına göre kurulan kooperatifler ile benzer nitelikteki*

yabancı kooperatifleri ifade eder.” Kurumlar Vergisi Kanunu’na tabidir (KVK, 2006, md. 2).

Kurumlar vergisi kanunu 4. Maddesinin (k) bendine göre; *“Tüketim ve taşımacılık kooperatifleri hariç olmak üzere, ana sözleşmelerinde sermaye üzerinden kazanç dağıtılmaması, yönetim kurulu başkan ve üyelerine kazanç üzerinden pay verilmemesi, yedek akçelerin ortaklara dağıtılmaması ve sadece ortaklarla iş görülmesine ilişkin hükümler bulunup, bu hükümlere fiilen uyan kooperatifler ...”* kooperatifler kurumlar vergisinden muaftır (KVK, 2006, md. 4).

Kurumlar Vergisi Genel Tebliğinde 1 Seri Nolu hükmüne göre; *“Kooperatiflerin ortakları dışındaki kişilerle yaptıkları işlemler ile kooperatif ana sözleşmesinde yer almayan konularda ortakları ile yaptıkları işlemler “ortak dışı” işlemlerdir. Kooperatiflerin faaliyetin icrasına tahsis ettikleri ve ekonomik ömrünü tamamlamış olan demirbaş, makine, teçhizat, taşıt ve benzeri amortismanına tabi iktisadi kıymetleri elden çıkarmaları ile yapı kooperatiflerinin kendilerine ait arsalarını kat karşılığı vererek her bir hisse için bir işyeri veya konut elde etmeleri ortak dışı işlem sayılmaz. Kooperatiflerin ortak dışı işlemleri nedeniyle kooperatif tüzel kişiliğine bağlı ayrı bir iktisadi işletme oluşmuş kabul edilir. Kooperatiflerin, iktisadi işletmelerinden ve tam mükellefiyete tabi başka bir kurumun sermayesine katılımlarından kazanç elde etmelerinin ve bu kazançların daha sonra ortaklara dağıtılmasının muafiyete etkisi yoktur. Ortak dışı işlemlerden elde edilen kazançların vergilendirilmesine ilişkin usul ve esaslar Maliye Bakanlığınca belirlenir.”* açıklaması yer almaktadır (KVK, 2006, md. 4).

Bu maddelerden yola çıkarak, kooperatifin 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 4. maddesinin birinci fıkrasının (k) bendinde belirtilen koşullar ile açıklamaların yer aldığı 1 Seri Nolu Kurumlar Vergisi Genel Tebliğinde belirtilen koşulları taşıması halinde kurumlar vergisi muafiyet hükmünden yararlanması imkanı bulunmaktadır (GİB, 2011, s. 36-195).

Tüm bu bilgiler değerlendirilecek olursa günümüzde tarımın vergilendirilmesi Osmanlı Devletine kadar uzanmaktadır. O dönemde en kayda değer vergiler olan Aşar ve Ağnam vergileri zamanla yerini Gelir Vergisi, Emlak Vergisi Kurumlar Vergisi ve KDV gibi vergilere bırakmıştır. Bu vergiler sadece tarıma dair konuları değil, diğer farklı konuları da ele almaktadır.

2. BÖLÜM

TARIM POLİTİKALARININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

2.1. TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

Öncelikle Türkiye'de uygulanan tarım politikaları hakkında bilgi verilecek, sonra Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikaları ile Ortak Tarım Politikası reformu ve mekanizmaları açıklanacaktır. Daha sonra teşvikin tanımı, amaçları, nedenleri ve özellikleri, yatırım teşviklerin sınıflandırılması ve teşvik araçlarının çeşitleri, zirai kazançlar kapsamındaki teşviklerde muafiyet ve istisnalar ile Türkiye'de tarım sektöründeki teşvikler açıklanacaktır. Son olarak ise Türkiye'de tarım sektörünün sorunları ele alınacaktır.

2.1.1. Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikaları

1920-1960 döneminde tarım alanında uygulanan kanunlar, araçlar ve politikalar yeterli düzeyde ekonomiye katkı sağlayamamasından dolayı yeni düzenleme getirilerek 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (Kalkınma Bakanlığı, son yapılan değişiklikle yeni ismi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) ile beşer yıllık kalkınma planlarını hazırlamıştır. İlk Beş Yıllık Plan Dönemi 1963-1967 yılları arasındadır. Bu plan döneminde tarım politikasının amaçları, enflasyona neden olmadan milli gelirden gelişme sağlamak, tarım üretimini çoğaltmak ve sanayileşme için ihracatı geliştirmek, beslenme seviyesini düzeltmek, planın sosyal amaçlarını gerçekleştirmek, arazi kullanımında uzun vadeli istikrarı sağlayarak planın uzun vadeli amaçlarını gerçekleştirmektir (Kalkınma Bakanlığı, 1963, s. 145). İlk beş yıllık plan döneminde Türkiye'nin bütçesinin büyük bir kısmında tarım sektörü yer almaktadır. Bu sebeple Tarım sektörüne yönelik yatırım programları ile verimlilik için yatırımlar yapılması hedeflenmiştir. 1960'larda yer alan toprak reformu için, arazilerin devletleştirilmesi ve arazisi olmayan çiftçilere dağıtımını, arazilerin verimi içinde çiftçilerin desteklenmesi uygun görülmektedir. Toprak reformu için sekiz yasa tasarısı hazırlanarak bir tanesi Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) gündemine gelmiş olmasına rağmen yasalaşmamıştır.

Türkiye’de bu dönemde ortak pazar alanında ilk adımı atarak Avrupa ortak pazarı için ilk başvurusunu yapmıştır (Dernek, 2006, s. 5).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1968-1972), tarımdan çok sanayinin gelişmesine önem verilmiş, bu yöndeki çalışmalarda yer alan hedeflere ulaşılmıştır. Bu dönemde fiyat politikası ve tarımda destekleme üzerinde pek durulmamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda tarım sektörünün fiyat politikasıyla desteklenmesinin, yapısal bozukluklara, kaynakların tahsisinde israflara ve fiyatların artmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple tarımsal destekleme politikasında ve finansmanında değişiklik yapılması ve beraberinde birtakım önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır. Fiyat dışı teşviklerin öne çıkarılması, tarımsal desteği azaltacak yapısal değişiminin sağlanması ile iç ve dış pazarda yeterli düzeyde talebe sahip olan ürünlerin, gereksiz stoklara sebep olmadan arttırılması şeklinde sıralanmaktadır. Hâlâ belirgin fiyat politikasına ve desteklemelere ulaşamadığı ve yeni örgütlenmelerden konuşulduğu görülmektedir (Yavuz, 2000, s. 12).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1973-1977), fiyat politikası ve tarımda destekleme üzerinde durulmuştur. Genel olarak ekonomide yapısal değişimi hedeflemişlerdir. Fakat dünya konjonktürünün etkisi ile başarı sağlanamamış böylece dış kaynaklara bağımlılık artmıştır. İkinci beş yıllık kalkınma planında kooperatifler; sosyal ve ekonomik kalkınmaya, üçüncü beş yıllık kalkınma planında ise köy kalkınma kooperatifleri ile tarımsal alana dayalı, tarım satış birlikleri ve kooperatifleri tarafından da tarım ürünlerindeki desteklemelerinde katkılar sağlanmıştır. Üçüncü kalkınma planında tarım sektörü alanında yer alan reformlardan biri de 1973 yılında çıkarılan Toprak ve Tarım Reformu Yasası’dır. Bu reforma göre; gelir dağılımının adaletli olması, hayat standartlarının iyileştirilmesi, üretimin sürekliliğini ve verimlilik esas alınarak az araziye sahip olan çiftçilere arazi imkanının sağlanması, verimsiz işlenen arazilerin kamulaştırılması, kamulaştırılan arazilerden bir kısmının arazisi yetersiz olan çiftçilere dağıtılması, dağıtılan arazilerin de yetersiz olması durumunda ise istihdam sorunu çözümü esas alınarak bu durumdaki çiftçileri tarım sektörü dışındaki diğer sektörlerle aktarılmaya çalışılması, mera, kışlak ve yaylakların ekonomik ve bilimsel esaslara göre sınıflandırılarak, iyileştirmelerinin ve bakımlarının yapılması, kooperatiflerin gelişme göstermesi için özendirici tedbirler alınması ve

kooperatiflerin çiftçilere katkı sağlaması hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 1973, s. 909-913).

Dördüncü beş yıllık kalkınma planında (1979-1983), tarımsal üretimin iyileştirilmesi için, dar ve orta gelirli üreticileri desteklemek amacıyla fiyat desteklemesi politikası benimsenmiştir. Tarımsal destekleme politikasına göre; tarım destekleme politikası üretim planlamasının esasını oluşturması, fiyat ve müdahale alımlarının yanında, tarımsal örgütlenmenin, tarımsal eğitimin ve teknolojik gelişmelerinin imkanlarının çoğaltılması, ucuz ve yeterli girdi ile düşük faizli kredi sağlanması gibi fiyat dışı destekleme araçlarına da önem verileceği belirtilmiştir. Fiyat tespitinde, normal düzeyin üstünde fiyat yükseltilmesi durumunda teşviklere ihtiyacı olan küçük üreticilerin aleyhine, büyük çiftçilerin ise lehine tesir etmesi göz önünde bulundurulacaktır. Tarımsal üretim ile uğraşanların gelirlerinin üretimde ve dünyada yaşanan dalgalanmalardan olumsuz etkilenmemesi için önleyici bir teşvik politikasının uygulanması ve bu hedef için bir fon hazırlanması ileri sürülmüştür. Tarım teşviklerinin finansmanı, ilke olarak, kurulması amaçlanan Tarım Ürünleri Destekleme Kurumu ve Tarım Mahsulleri Ofisi tarafından hazırlanacaktır. Et- Balık Kurumu, Tekel ve Türkiye Şeker AŞ vasıtasıyla uygulanan destek programları IV. Plan döneminde bu kuruluşlar vasıtasıyla sürdürülmesi uygun görülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 1989, s. 281-282). Bu destek politikalarına bakılacak olursa tarım sektöründe sistemli ve planlı bir destekleme politikası uygulandığı görülmektedir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1984-1989), teşvik politikasının hedefleri arasında girişimlerin tercihlerini plan amaçları doğrultusunda yönlendirilmesi yer almaktadır. Dış satım teşvikinde ise amaç ihracatın artırılmasıdır. Teşvik ve yönlendirme araçları, yatırımın kapasitesine, teknolojisine, konusuna, ödemeler ve istihdam dengesi katkısı ile yer seçimine göre etkili ölçülerde farklılaştırılmış olarak ve selektif biçimde kullanılacağı belirtilmiştir. Ayrıca teşvik mevzuatı tek kanunda toplanarak, birbirini bütünleyen ve değişiklik arz eden iç ve dış piyasa koşullarına uyum sağlayabilecek yapıda bir ihracat ve yatırım teşvik sistemi meydana getirilmesi, istihdam sorununun halledilmesinde emek yoğun yatırım projelerinin üstünde durulması, yatırımlara yapılan finansmanda özkaynak kullanımı teşvik edilmesi ve bölge ülkelerdeki

gereksinimleri karşılamaya yönelik, ortak, taşıma masrafları ve hammaddeye yakınlık açısından avantajlı olan, sanayi, tarım ve hayvancılık teşebbüslerine öncelik oluşturulması hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 1985, s. 32-33). Bu teşvik politikasına bakıldığı zaman sanayi sektörünün önem kazandığı tarım sektörünün teşvikinden sadece bölge ülkelerdeki gereksinimler doğrultusunda teşvik verileceğinden söz edilmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1990-1994), teşvik politikalarının hedefleri yatırımların arttırılması, enerji tasarrufu vb. konulara önem verilmesi, yatırım finansmanında öz sermaye kullanımı, bölgeler arası dengesizliğin azaltılması, sanayi sektörünün gelişmesi ve ihracatın arttırılması için teşvikler görülmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 1990, s. 30-31). Teşvik politikalarının içerisinde tarım sektörü ile ilgili teşvik bulunmamaktadır. Bu planın tarımsal amaçlarını, nüfusun gıda gereksinimlerini karşılamak, tarım ürünlerinin ihracatını geliştirmek ve üretim yöntemlerini genişleterek üretimde iklim koşullarına bağımlılığı azaltmak oluşturmaktır (Kalkınma Bakanlığı, 1990, s.48). Bu planda tarım sektörüne dair üreticilerin korunması, verimliliğin ve ürün kalitesinin arttırılması gibi amaçlar belirlenmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000), tarım sektörü ile ilgili tarımsal faaliyetlerle uğraşan üreticilerin gelir düzeylerinde istikrarın sağlanması, karşılaştırılmalı üstünlüğe sahip olunan ürünlere teşvik sağlayarak ihracatın arttırılması ve nüfusun düzenli beslenmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bunların yanı sıra sulama olanaklarını arttırmak, pazar uyarılarına uygun gelişmesi temel alınarak devlet kaynaklarını istikrarlı kullanmak, aşılama, tohumculuk, tarımsal savaşın ve suni tohumlamaların özel sektöre doğru yürütülmesini arttırmak, Vadeli İşlem Borsası kurmak, tarım ürünlerine sigorta uygulamasını geliştirmek, iç ve dış talebi etkili olan ürünlerin üretimi teşvik etmektir (Kalkınma Bakanlığı, 1996, s. 60-62). Bu plana göre bir nebze de olsa tarım sektöründe yaşanan problemler dile getirilmiş ve çözüm üretmek için harekete geçilmiştir. 2000 yılında aynı zamanda doğrudan gelir desteği politikasına da geçilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005), kaynakların aktif kullanımı ile sosyal, çevresel, uluslararası ve ekonomik gelişmeler seviyesini tüm olarak alan örgütlü, sürdürülebilir ve rekabetçi bir tarım sektörü amaçlanmıştır.

Bunların yanında üretimlerin pazar şartlarındaki talebe göre yönlendirilmesini sağlamak, Tapu-Kadastro sistemi, Çiftçi Kayıt Sistemi, Çiftlik Muhasebe Veri Ağı ve Coğrafi Bilgi Sisteminin geliştirilmesini sağlamak, Tarım Bilgi Sistemi kurmayı, üreticileri korumak, kırsaldan kente göçün azaltılması için teşvik sağlamak gibi hedef ve politikaları da içermektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2001, s. 132-133). Bu planda tarımsal ürünlerin fiyatı piyasa koşullarına geçmiş ve çiftçi kayıt sistemi kurularak tarımsal üretim faaliyetinde bulunanlara arazileri üzerinden gübre ve mazot desteği adı altında teşvikler uygulanmaya başlamıştır.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2007-2013), 2000 yılında doğrudan gelir desteği politikasına geçilerek tarımsal faaliyetlerde bulunanların gelirlerinde istikrar amaçlanmıştır. 2004 yılında Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile "Tarım Stratejisi 2006-2010" belgesi kabul edilmiştir. Bu yönde 2006 yılında 5488 sayılı Tarım Kanunu ile tarım faaliyetinde bulunanlar için, üretimde plan yapabilmek için istikrarlı ortam oluşturmak hedeflenmiştir. 2005 yılında 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanununda tarımsal faaliyette bulunanlar için ve üretim seviyesini korumak için çıkarılmıştır. Aynı zamanda 2005 yılında Tarım Ürünlerinde Lisanslı Depoculuk Kanunu da risk yönetimi ve pazarın oluşması için yürürlüğe girmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2007, s. 31). Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, rekabet gücü ve gıda güvencesi ve güvenliğinin sağlanması gibi tarımsal yapı hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2007, s. 78). 2009 yılında doğrudan gelir desteğine son verilerek, 2006-2007 yılında uygulamaya gelen kademeli olarak alan bazlı desteklemeler sürdürülmüştür (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 98).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2014-2018), uygun ve talebe dayalı üretim yapısı ile uluslar arası rekabet gücü artırmış, ileri teknoloji içeren, altyapı problemlerini çözmüş, verimliliği ve örgütlülüğü yüksek, doğal kaynakları sürdürülebilir ve nüfusun düzenli beslenmesi gibi amaçlarının yanında; arazilerde toplulaştırma çalışmalarını hızlandırmak, gıda güvenliğini oluşturmak, tarımsal faaliyette bulunanların gelir seviyelerinde istikrarı sağlamak gibi tarım sektörüne dayalı amaçlar da bulunmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 100). Bu plana göre tarım sektöründe bazı problemlere çözüm geldiği ve tarım sektörünün alt yapısının oluştuğu görülmektedir. İklim değişikliğinin tarım ürünleri üzerindeki olumsuz

etkileyen faktörleri 2000’li yılların ikinci yarısında gıda fiyatlarının artması sebebiyle kaynakların uygun bir şekilde kullanılması için önlemler gerektirmektedir. Nüfus ve refah artması tarım ürünlerinde talebin artmasına neden olmakta ve bu durumda tarımsal üretim planlarını yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013, s. 13).

2.1.2. Avrupa Birliği Üyelik Sürecinin Türkiye’deki Tarım Politikasına Etkisi

Türkiye, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde uyumlaştırma politikaları çerçevesinde tarım politikası yürütmektedir. Bu kapsamda yürütülen politikaya Ortak Tarım Politikası (OTP) adı verilmektedir. Bu politika ile üretim maliyetlerinin uyumlaştırılması, üretim artışı ve tarım ürünleri ticaretine getirilen kısıtlamaların yok edilmesini beraberinde getirmektedir. AB ülkelerinde tarım önemli bir gelir kaynağı, istihdam alanı ve bir yaşam biçimidir. Çevrenin korunmasına da katkıda bulunmak OTP’nin uygulama nedenlerinden biridir. Tarım sektöründen ayrılanların geride bıraktığı araziler üzerinde, arazi niteliğine ve katı iklim şartlarına sahip arazilerde tarımsal üretimin sürekliliği, tarım girdilerini değerlendirmek sebebiyle çevre problemleri yaratmaması yalnız Avrupa’da kolektif olarak uygulanacak bir politika ile giderilebilecektir (Şemsettinoglu, 2007, s. 36). Bu hedefleri hayata geçirmek için, Ortak Tarım Politikası 1957 yılında kanun çerçevesi belirlenerek, ortak piyasa düzeninin oluşturulmasıyla 1961 yılında kanunen yürürlüğe girmiştir (Bayraç ve Yenilmez, 2005, s. 25).

2.1.2.1. Türkiye – Avrupa Birliği Arasındaki Ortak Tarım Politikası

Tarım destekleme politikaları, tarım üretimin ve fiyatların uygulanması, yükseltilmesi, tabii kaynakların istikrarlı kullanımı, verimlilik artışı, kırsal kalkınma ile arz ve talep dengesizliğinin çözümlenmesi amacıyla uygulanan bir politikadır. Temelde Türk tarım sektörü uzun yıllardır, fiyat destekleri ve girdi sübvansiyonları politikaları ile kamu kesimi tarafından desteklenmiş ve 2000 yılından itibaren tarım sektörü yeniden yapılanmaya gidilerek, OTP’ye uyumun kolaylaştırılması için ortaya konulan Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project, APIP) ile fiyat ve girdi politikalarının yerini büyük oranda Doğrudan Gelir Desteği (DGD) politikası almıştır. Aynı zamanda ihracat ve ithalata yönelik

politikalar ise, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) anlaşma hükümlerine göre belirlenmektedir. Avrupa Birliği bütçesinin çoğunluğunu oluşturan ve Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası, hem toplum ve tarım, hem de Avrupa ve çiftçiler arasındaki ortaklığı sağlayabilmek için 1962'de uygulamaya konulmuştur (Tan, 2009, s. 52-53).

Tablo 2.1'de, Türkiye'de uygulanan tarımsal politika araçları özetlenmektedir. Fakat Türk tarımının yeni yapılanma dönemi içerisinde bu politika araçlarının yerini 2000 yılından sonra Doğrudan Geçiş Sistemi almaya başlamıştır.

Tablo 2.1: Türkiye'deki Tarım Politika Araçları

Temel Politika Aracı	Uygulama Araçları
Fiyat Destekleri	Destekleme taban fiyatları Hedef fiyat farkı
Girdi Sübvansiyonları	Zirai krediler Faiz indirimleri Gübre sübvansiyonu Tohum sübvansiyonu Tarımsal ilaç sübvansiyonu Su sübvansiyonu Elektrik sübvansiyonu
Teşvik Primleri	Erken sökümler teşvik primi Üretim teşvik primi Avanslar Alternatif ürün ödemeleri Yem destek primi Hayvan ırkını ıslah primi Yatırımda hibe ve yardımlar
Arz Yönetimi	Ekim alanı sınırlamaları Üretim kontrolü Üretim kısıtlaması tazminatı
Vergi Politikaları	Stopaj vergisi Gelir vergisi Katma Değer Vergisi
Genel Hizmetler	Emanet alım sistemi Toplu konut fonu Doğal afet yardımları Araştırma, eğitim ve yayın hizmetleri Kontrol ve denetim hizmetleri Altyapı ve yapısal hizmetler Pazarlama ve tanıtım hizmetleri
Dış Ticaret Politikaları	Miktar kısıtlamaları İthalat tarifeleri İhracat sübvansiyonu

Kaynak: Saraçoğlu ve Bulut, 2004, 52.

1957 yılında imzalanan Ortak Tarım Politikanın hedeflerine bakılacak olursak; tarımsal faaliyetlerde bulunan üreticilere daha iyi bir yaşam sürdürmeleri için gelirlerini arttırmak, tarım piyasalarında istikrar sağlamak, tarımsal ürün arzının sürekliliğini sağlamak ve garanti altına almak, tarımsal üretimde verimliliği arttırmak, tüketiciye tarımsal ürünlerin uygun fiyatlarla ulaşılabilir hale getirmektir (Kutlu, 2008, s. 191).

Ortak Tarım Politikası hedeflerini bugüne kadar bu amaçlar geçerliliği korumuştur. Ortak Tarım Politikası hedeflerinde tarımla ilgili maddelerinin numaralarında değişiklik olmuş ve bazı maddeler kaldırılarak çevre konuları anlaşmanın kapsamına alınmıştır. 1992 yılında başlayan reform süreci, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası'nın 1997 yılı yayınlanan Gündem 2000 strateji belgesi önemli oranda tamamlanmıştır. Gündem 2000 kararların belirlenmesinde dikkate alınan ilkeler ise; tarımsal faaliyetlerde bulunanların gelir dengesini ve adaletli bir hayat sürdürmelerini sağlamak, düşük fiyatlar aracılığıyla rekabetçi konumunun yükseltilmesi, çevreyle uyumlu üretim politikalarının uygulanması, kırsal kalkınma ve tarımın sürekliliği yer almaktadır (Babacan, 1999, s. 12).

Gündem 2000'de artık Ortak Tarım Politikası hedeflerinin klasik hedeflerin dışına çıkılmaktadır. Bu amaçları kısaca açıklanacak olursa; tarımsal faaliyetlerde bulunan üreticilere daha iyi bir yaşam sunmak ve dengeli gelir sağlamak, düşük fiyatlar kullanılarak rekabet gücünü yükseltmek, tüketicilerin gıda niteliğini ve kalitesini güvence altına almak, birlik yönetmeliklerini basitleştirmek, kaliteli üretime önem verilmesi, tarım politikası araçlarını kullanarak çevreye yönelik hedefleri birleştirmek ve çevre ile üretim tekniklerini uyum içerisine getirmektir (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2001, s. 16).

Ortak Tarım Politikası, çiftçileri ve kırsal kalkınmayı desteklemekte ve bu yüzden denetleme sistemleri ve etkili bir yönetim gerekmektedir. Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPARD)'nın Türkiyede'de uygulanması ile tarımsal faaliyetlerin ve kırsal kalkınmanın altyapısının iyileştirilmesi, kırsal bölgelerde hayatını sürdüren çiftçilerin hayat şartları ile refah düzeylerinin yükseltilmesinde önemli amaçlar mevcuttur. Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın ana hedefi ise, Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ile üye ülkelerde kırsal kesimlerde ve tarım sektöründe önceliklere ve problemlere çözüm getirmektir (Turhan, 2015, s. 39).

Tarım ve kırsal kalkınmaya göre, ilk Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı I (IPARD I), istihdam yaratmıştır. Programın belirtileri farkındalığın artırılması hedefiyle şu anda süren teşebbüslerin çoğunluğunda daha fazla gayrete ihtiyaç gerekmektedir. IPARD II ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, yeterli bir gelişme düzeyine ulaşmış ve gereğinden fazla gelişme

kaydedilmesi hedefiyle kuruluş personeli belirli bölümlerde eğitim almayı sürdürmektedir. IPARD programı ile LEADER ve çevre tedbirleri uygulamaları pilot seviyede uygulanmasına yönelik ek bazı girişimler ortaya atılmıştır (Şerefoğlu ve Atsan, 2010, s. 443).

2.1.2.2. Ortak Tarım Politika Reformları

Ortak Tarım Politikası'nın yeniden yapılandırılması için reform tartışmaları OTP'nin oluşumuyla başlamıştır. Birlik içinde ve dışında farklı yaklaşımlar bulunurken, birlik içerisinde OTP reform çalışmasının yapılmasına sebep olan üç faktör vardır (Ertuğrul, 2002, s. 295). Bunlar:

- OTP'nin sürdürülmesinde gerekli olan bütçe baskısı,
- OTP sonucunda ortaya çıkan üçüncü ülkelerde yaşanan açlık sorununa duyarlı olan ve politikaların vergi yükünü taşıyan tüketici baskısı,
- OTP sonucu kırsal topraklarda bozulan doğal istikrarı eleştiren çevrecilerin baskısıdır.

OTP'de yapılan reform çalışmalarının başında 1968 tarihli "Manshold Planı"dır. Bu plan talebin arzı karşılayamaması yönünde eleştiri ortaya koymuştur. Arz ve talep istikrarını sağlamak için birçok çiftçi tarımsal üretimden ve arazilerin büyük bölümünde üretim işlemlerinden vazgeçilmesi, aynı zamanda küçük işletmelerin yerini büyük işletmelerin almasını sunan plan üyeler aracılığıyla eleştiriler olarak kabul görmemiştir. İkinci önemli reform 1980 tarihli "Garanti Eşiği"dir. Garanti Eşiği planında üretim çokluğu olan mahsullerin tahmini tüketim miktarı, ihracat potansiyeli ve üretim hacmi gibi ögelere özen gösterilecek olursa azami üretim eşiği saptanmıştır. Bu eşiğin aşılması durumunda satış giderlerine üretim vergisi ve üreticilerin fazla ürünleri stoklamaları ya da müdahale ve hedef fiyatlarının artış büyüklükleri sınırlandırılması ile katılımları sağlanmıştır. Fakat bu eşiğin aşılması ile devlet fiyatlarının belli başlı ürünler için sınırlandırılması sebebiyle beklenen sonucu vermemiştir. 1993-2000 dönemleri arası uygulamaya konulan 5. Çevre Eylem Programı'nda, Avrupa Birliği'nin bütün politikalarının çevre koruma ile birleşmesi için çerçeve oluşturulmuştur. Reformlara rağmen tarım politikalarının uygulanmasında yaşanan sıkıntılar sonucu, 1997 yılı ve sonrasında Ortak Tarım Politikası'nda AB'nin 21. yüzyılda karşı karşıya kalacağı problemleri

belirleyerek çözüm içeren bir dizi reforma gidilmiştir (Bayraç ve Yenilmez, 2005, s. 28-29).

2.1.2.3. Ortak Tarım Politika Mekanizması

Ortak Tarım Politikası mekanizmalarından ilki Ortak Piyasa Düzeni (OPD)'dir. Avrupa Birliği ülkelerindeki tarımsal ürünlerin üretimi, desteklenmesi ve dış ticaret şartlarını OTP'nin ana ilkelerine göre düzenleyen kurallar bütünüdür. OPD'de dışa karşı korumacı, içe karşı piyasada düzenleyici politikalar uygulanır. Müdahale alımları ürün fiyatları belli bir seviyenin altına düştüğünde yapılır. Dışarıdan gelen ürün düşük fiyatlı olmasından dolayı, ihracat iadeleri ve ithalat vergileriyle iç piyasa korunmaktadır. Bunun yanı sıra dış rekabetin güvence altına alınması için de politika uygulanmaktadır (Sayın vd., 2004, s. 107).

Ortak Tarım Politikası mekanizmalardan ikincisi Karar Mekanizması'dır. Bu mekanizmada birlik, OTP'nin oluşumunda diğer alanlardan daha fazla katkıda bulunmuştur. OTP'nin yürütülmesinden Tarım Genel Müdürlüğü sorumludur. Avrupa Parlamentosu'nda yer alan Tarım Komitesi, tarımla alakalı Parlamento'ya takdim edilecek gündem maddelerinin ön hazırlıklarını yürütür. OTP'ye ilişkin yasa tasarıları Komisyon tarafından hazırlanır ve kararlar Komisyon önerisi üzerine AB'de yasama organı olan ve yürütmeyi denetleyen Avrupa Parlamentosu'na danışılarak Konsey aracılığıyla nitelikli oy çokluğu ile alınmaktadır. Bu kararlara tüm üye devletlerin uyması zorunludur. Komisyon yasa tasarıları hazırlamanın haricinde, piyasaların denetlenmesinden ve uygulamaya ilişkin düzenlerin oluşturulmasından da sorumludur. Birliğin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu'nda üye devletlerin bakanlarından oluşan 20 komiserlikten biri de Tarım Komiserliği'dir. Nihai karar organı olan Avrupa Birliği Konseyi üye devletlerin bakanlarının katılımıyla oluşur ve tarım sektörünü ilgilendiren konularda Tarım Bakanları toplanarak Konseyin işlevini yerine getirirler. İşverenler işçiler ve farklı çıkar gruplarının üyelerinden oluşan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in danışmanlık görevi vardır. Sayıştay, harcamaların bütçe düzenlemeleri ve mevzuata uygun yapıp yapılmadığını denetler. Adalet divanı ise, antlaşmaların yorumlanması ve uygulanmasını sağlar. Üye ülkeler de uygulamanın kolaylaştırılması için ilgili mevzuatta belirtilen mekanizmaları oluşturmak ve bu mekanizmaların çalışmasını sağlamakla yükümlüdür (Er, 2016, s. 30-31).

Ortak Tarım Politikası mekanizmalardan üçüncüsü de pazar ve fiyat mekanizmasıdır. Bu mekanizma dış piyasaya ve iç piyasaya yönelik fiyat politikalarından oluşmaktadır. Kısaca, iç ve dış piyasa düzenlemelerini amaçlamıştır. Dış piyasaya yönelik fiyat politikasında, ihracat iade primi ve eşik fiyatı gibi düzenlemeler bulunmaktadır. Bu politikada ithalat ve ihracat politikası yer almaktadır. İhracat politikası, dünya tarım ürünleri fiyatı, genelde Birliğin tarım ürünleri fiyatından düşüktür. Birliğin müdahale fiyatları arasındaki farkı ve ihracatı teşvik etmek için dünya tarım ürünleri fiyatıyla ihracatçılarına primle ödeyen birliktir. Birliğin fiyatı düşükse, ihracatçılar belirli oranda vergi ödemektedirler (Topçu, 2003, s. 17). İthalat politikası ise, AB pazarına ithalat aracılığıyla giren ürünü gümrük vergileri alınarak asgari fiyat olan esik fiyata getirilir. Pirinç, yağlı tohumlar, tahıllar, şeker, kümes hayvanlarının etleri, domuz eti, sığır eti, keçi ve koyun etleri, süt ve süt ürünleri, yumurta ve buğdayların işlenmesinden elde edilen ürünler, prelevmana tabi olan ürünlerdir. İç piyasaya yönelik ortak fiyat politikası ise, müdahale ve hedef fiyat olarak ayrılmaktadır. Pazar ve fiyat mekanizması kapsamında ayrıca ürünlere göre değişmekle beraber işleme, tüketim, üretim ve depolama desteğinden ortaya çıkan doğrudan ödemeler de gerçekleşmektedir (Korkmaz, 2015, s. 147).

Ortak Tarım Politikası mekanizmalardan dördüncüsü ise Ortak Tarım Politikası'nın finansmanı, Avrupa Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) ve diğer finansman kaynaklardan oluşmaktadır. OTP'nin finansmanı, Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu tarafından karşılanmaktadır. Avrupa yönlendirme ve garanti fonu 4 Nisan 1962 tarihinde kurularak, 5 Nisan 1964 tarihinde yönlendirme ve garanti olarak iki bölüme ayrılmıştır. Yönlendirme bölümü, geri kalmış bölgelere yatırım, tarımsal ürünlerin pazarlanması ve işlenmesi olanaklarının geliştirilmesine yani yapısal gelişime bağlı önlemlerin kısmi finansmanını temin ederken, Garanti bölümü ise, piyasa düzenlemeleri kapsamında doğrudan gelir yardımı ile tarıma dayalı çevre planları gibi belirli kırsal kalkınma önlemlerinin kısmi finansmanı için değerlendirilmektedir. FEOGA, topluluğun genel bütçe prosedürü, bu fonun finansmanında da geçerli olmasının sebebi mali anlamda özerk bir fona sahip olmamasıdır (Atay, 2004, s. 2-8).

Diğer finansman kaynaklarında ise Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (FEDER) ve Avrupa Sosyal Fonu (FSE) yer almaktadır. FEDER, bölgelerarası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkları ortadan kaldırmak için finansman sağlayan fondur. FSE ise, 1960'ta uygulanmaya konulan ve topluluk içinde istihdam, insan kaynaklarının ve mesleki eğitimin geliştirilmesi amacıyla meydana gelen fondur (Karabacak, 2004, s. 75). Türkiye'de tarım sektöründe tarım politikalarının yanında mali teşviklerden de yararlanmıştıdır.

2.2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK MALİ TEŞVİKLER

Öncelikle teşvik tanımlanacak açıklanacak daha sonra teşvik kavramının amaçları, nedenleri ve özellikleri, teşviklerin sınıflandırılması ve teşvik araçlarının çeşitleri, zirai kazançlar kapsamındaki teşviklerde muafiyet ve istisnalar ile Türkiye'de tarım sektöründeki teşvikler bu kısımda açıklanacaktır.

2.2.1. Teşvik Kavramı

Teşvik kavramını tek bir tanıma sığdırmak olanaksızdır. Bu yüzden kullanılış amaçlarına göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Avrupa Birliği mevzuatında teşvik kavramı yerine devlet yardımları, Dünya Ticaret Örgütü'nde hazırlanan uluslararası anlaşmalarda genel olarak sübvansiyon, Avrupa Birliği mevzuatında devlet yardımları, uygulama alanında kamu yardımı, vergisel teşvikler, iktisadi gayeli mali yardım, destekler, uygun koşullu krediler gibi başka kavramlarda kullanılmaktadır. Bu kavramlar, kullanılış amaçlarına göre farklı anlamlar içereceği gibi aynı anlamlarda içerebilmektedir (Aktan, 1995, s. 1). Bu nedenlerden dolayı uluslararası düzeyde de genel bir tanım bulmak olanaksızdır. Avrupa Birliği mevzuatında kullanılan devlet yardımı kavramı sübvansiyonu da içine aldığı için genel olarak daha geniş bir anlam içerdiğini göstermektedir.

Devlet yardımları terimi Türkiye'de kullanılmamaktadır. Kullanılabilen en sık terim ise “teşvik” kavramıdır. Geçmişte ise “yatırım yönlendirme”, “teşvik tedbirleri”, “özendirme ve yönlendirme” ve dönem dönem “mali yardım” gibi terimlerde kullanılmıştır. Türkiye'de sübvansiyon terimi genelde dış ticarete kullanılmaktadır. Diğer yandan 1996 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük

Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle beraber Türk Teşvik Sisteminde önemli değişiklikler ortaya çıkmış, 1999 sonrası AB'ye tam üyelik sürecine girilmesiyle bu durum daha da açık hale gelmiştir. Günümüzde “devlet yardımları” kavramı diğer kavramların hepsini kapsar bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yalnız devlet yardımları terimi yaygın olarak kamu tarafından yürütölen ve resmi metinlerdeki çalışmalarda kullanılırken, “teşvik” terimi ise akademik incelemelerde ve günlük dilde yaygın kullanılmaktadır (Yavan, 2010, s. 29-30).

HMTUGM uzmanları tarafından teşvik kavramı iktisat literatüründe Çiloğlu (1997) ve Serdengeçti (2000), “Belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek, yardım ve özendirmelerdir”. Kalkınma Bakanlığı (2007), AB devlet yardımını, “bir üye devlet tarafından veya devlet kaynakları vasıtası ile herhangi bir şekilde yapılan ve belirli teşebbüsleri veya belirli malların üretimini kayırarak rekabeti bozan veya bozmakla tehdit eden uygulamalar” olarak tanımlamaktadır. OECD (2001) ise sübvansiyonu, “Belirli firmaları veya sektörleri gözeterek piyasada rekabeti etkileyen ve böylece kapsamlı bir refah kaybına yol açan devlet politikası” şeklinde tanımlamaktadır.

2.2.2. Teşviklerinin Amaçları

Ekonomide önemli bir yere sahip olan teşviklerin amaçları, bölgelerarası gelişmişlik farkını teşviklerle en aza indirilmesi, verimliliğin artırılması, istihdam hacminin artırılması, işsizliğin azaltılması, dış rekabet gücünün korunması, öz kaynak dağılımının artırılması, teknolojik gelişmelere uyum ve transfer sağlamasıdır (Sönmez, 2005, s. 126).

Teşvik uygulamaları temelde, kaynakların ülke ve bölge ekonomisi bakımından daha faydalı ve verimli olduğu sektörlerle yönlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefler, ülkelerin benimsedikleri gelişmişlik seviyelerine ve ekonomik politikalarına göre değişiklik göstermektedir. Gelişmiş ülkeler, sektörlerin rekabet yapılarını korumak, bölgesel dengesizlikleri gidermek, sermaye kaçışını engellemek, verimlilik artışını sağlamak, teknolojik alanda gelişmeyi devamlı hale getirmek, işsizliği azaltmak ve sorunlu sektörleri desteklemek amacıyla teşvik tedbirleri uygulamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektörünün parçası

olan ihracat ve yatırımı özendirmek, geri kalmış yörelerdeki ekonomik dengesizliklerin giderilmesi, uluslararası rekabet gücü kazanmak, istihdamı genişletmek ve korumak, verimlilik artışı sağlamak, teknoloji transferi yapmak, yabancı sermaye çekmek için teşvik tedbirleri uygulamaktadır (Duran, 1998, 2003).

Teşviklerin amaçlarını özetlemek gerekirse; ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre teşvik amaçları değişiklik göstermekte olup gelişmekte olan ülkelerde amaç sektörlerin korunması iken gelişmiş ülkelerde ise bölgelerarası gelir seviyelerinin artırılmasıdır.

2.2.3. Teşviklerin Verilme Nedenleri

Bir ülkede teşviklerin verilme sebepleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (OECD, 2001, s. 7 ; 2004, s. 86):

- *Bölgesel kalkınma*, belli bir bölgedeki ekonomik faaliyetleri canlandırmak adına, bölge içindeki sanayileşmenin dengeli dağılımını ve firmaların gelişimini sağlamak,
- *Piyasa eksiklerini tamamlama*, piyasanın tek başına tüm bölgelere eşit düzeyde sunamadığı belirli mal ve hizmetlerinin üretimini gerçekleştirmek (Örneğin, şehir merkezine uzak yerleşim yerindeki iletişim ve ulaşım hizmetlerine yabancı olması vb.),
- *Öncelikli sektörler*, doğal faktörlere bağlı dalgalanmaları telafi etmek (Örneğin, tarım) ve bir sanayi dalının gerilemesini yavaşlatmak veya korumak (Örneğin, kömür ve çelik endüstrisine yapılan sübvansiyonlar vb.),
- *Teknoloji ve İnovasyon*, Ar-Ge iyileştirmeleri ve teknoloji aktarımı ile bilgi alışverişi sağlamak,
- *İstihdam*, üreticilerin gelirlerini koruyarak yatırımlar emek yoğun sanayilere çekerek istihdama sebep olmak,
- *Eğitim*, insani kaynakların iyileştirilmesi için özellikle engelli insanların, kadınların ve gençlerin işsizlik sorununu önlemek,
- *Çevreyi koruma*, doğaya duyarlı yeşil üretim yöntemlerini ve kirliliği azaltmak adına bu alanda faaliyet gösteren sanayi kollarına teşvik etmek,

- *Makro ekonomi ve ihracat*, sanayi politikalarını ve toplam ekonomik hareketliliği destekleyerek gelişmeyi sağlamak. İhracatta ise, dış pazarlara ulaşımı artırmak ve dış satımı arttırarak büyüme hedeflenir.

2.2.4. Teşviklerin Özellikleri

Teşviklerinin belli başlı özellikleri şu şekildedir (Duran, 2003, s. 7):

- Teşvikler, kamu iktisadi teşebbüsleri ve kamu kurum ve kuruluşları eliyle kendisi veya bu konuda hizmeti gerçekleştiren kurumlar tarafından verilmektedir. Aynı zamanda teşvikler, kamu ve/veya özel teşebbüslerine de verilmektedir.
- Teşvikler, devlet kesiminde bütçeye maliyet yükleyen bir etkidir. Bu durum da devlet bakımından fon azalmasına ve gelir kaybı ile sonuçlanırken, özel sektörde yarar anlamına gelir.
- Teşvikler, yatırım esaslarını, bölgesini, sektörünü, zamanlamasını ve büyüklüğünü etkileme amacıyla kullanılır.
- Teşvikler, açık veya gizli ya da dolaylı ve doğrudan verileceği gibi koşullu ve koşulsuz da verilebilir.
- Teşvikler, aynı ve/veya nakdi olarak yapılan devlet yardımları olabileceği gibi, uygulamayı amaç edinen yönetsel önlemler, destekler, özendirme ve kolaylıklar biçiminde de olabilir.
- Teşvikler, vergi harcamaları, kredide düşük faiz imkanı yahut hibe yardımları biçiminde olabileceği gibi enerji indirimleri, finansman kolaylıkları ve arsa tahsisi biçiminde de olabilir.
- Teşvikler ulaşılmak istenen ekonomik ve sosyal amaçlar içinde verilebilmektedir (örneğin, ekonomik amaç için, istihdam ve büyüme gibi, sosyal amaç için, göç ve çevre gibi).
- Teşvikler, devlet bütçesine doğrudan etkilemekte ve kısa zamanda sonuç alınabilmektedir.

2.2.5. Teşviklerin Sınıflandırılması ve Teşvik Araçlarının Çeşitleri

Teşviklerini değişik özelliklerine göre farklı şekilde sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte yatırım teşvikleri amaçlarına, kapsamına, veriliş aşamalarına,

kullanılan araçlara veya kaynakları çerçevesinde sınıflandırılarak Tablo 2.2’de incelenmiştir.

Tablo 2.2: Teşviklerinin Sınıflandırılması

Amaçlarına Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none"> • Üretimi ve yatırımı artırmak • Döviz gelirlerini artırmak amacıyla ihracatı desteklemek • Firmalara rekabet gücü kazandırmak • Yabancı sermaye çekmek • Ulusal ekonomik kalkınmayı hızlandırmak • Bölgesel dengesizliği gidermek • Girişimci riskini azaltmak • Ar-Ge ve teknolojik gelişmeyi sağlamak • KOBİ'lere yönelik teşvikleri desteklemek • Kalite ve verimlilik artışı sağlamak • Nitelikli insan gücü yetiştirmek • Yarım kalmış yatırımların tamamlanmasına sağlamak
Kaynaklarına Göre (Vergisel) Teşvikler	<ul style="list-style-type: none"> • Kar/gelir bazlı • Sermaye bazlı • Emek bazlı • Satış bazlı • Katma değer bazlı • Diğer özel harcama bazlı • İthal bazlı • İhraç bazlı
Kapsamına Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none"> • Genel Amaçlı Teşvikler <ul style="list-style-type: none"> a. Gümrük muafiyeti b. KDV istisnası • Özel Amaçlı Teşvikler <ul style="list-style-type: none"> a. Kredi garanti desteği b. Yatırım faiz desteği
Veriliş Aşamalarına Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none"> • Yatırım Öncesi Teşvikler <ul style="list-style-type: none"> a. Yatırım teşvik belgesi b. Sigorta primi işveren desteği • Yatırım Dönemi Teşvikler • İşletme Dönemi Teşvikler
Kullanılan Araçlara Göre Teşvikler	<ul style="list-style-type: none"> • Aynı Teşvikler <ul style="list-style-type: none"> a. İşgücü eğitimine yönelik teşvikler b. Arsa-Arazi temini • Nakdi Teşvikleri <ul style="list-style-type: none"> a. Kaynak kullanımını destekleme primi b. Hibeler • Vergisel Teşvikler <ul style="list-style-type: none"> a. Dolaylı vergi teşvikleri b. Dolaysız vergi teşvikleri • Garanti ve Kefaletler • Diğer Teşvikler <ul style="list-style-type: none"> a. Altyapı hazırlanması b. Enerji desteği

Kaynak: Duran, 2003, s. 23-24 ve Durman ve Önder, 2006, s. 43-44’ye dayanılarak hazırlanmıştır.

Teşviklerine yönelik fazla sayıda teşvik araçları mevcuttur. Bu teşvik araçları ülkelerin ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına ve gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir. Teşvik araçları (Tablo 2.3); mali/vergisel teşvikler,

finansal/nakdi teşvikler ve diğer teşvikler olarak üç gruptan oluşmaktadır (UNCTAD, 2004, s. 6-7).

Tablo 2.3: Teşvik Araçları ve Teşvik Araçlarının Türleri

Teşvik Araçları	Teşvik Türleri
1.Finansal/Nakdi Teşvikler	<p>Karşılıksız</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hibeler • Primler <p>Karşılıklı</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uygun koşullu krediler (düşük faizli, uzun vadeli) <p>Garanti ve Kefaletler</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kredi garantileri • Yüksek ticari risk taşıyan projelere kamu kaynaklı risk sermayesi katılımı • Ekonomik ve ticari riskleri kapsayan ayrıcalıklı kamu sigortası (devalüasyon gibi)
2.Mali/Vergisel Teşvikler	<p>Gelir ve Kurumlar Vergisi Teşvikleri</p> <ul style="list-style-type: none"> • Düşük oranlı gelir ve kurumlar vergisi • Vergi muafiyeti • Zarar mahsubu • Hızlandırılmış amortisman • Yatırım indirimi • Bazı harcamaların vergiden düşülmesi (Sosyal güvenlik katkısı gibi) <p>KDV Teşvikleri</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sermaye mallarına KDV istisnası • Gelişmemiş bölgelere ve/veya bazı ürünler düşük KDV oranı <p>Gümrük Vergisi Teşvikleri</p> <ul style="list-style-type: none"> • Makine-teçhizat, hammadde, yedek parça gibi sermaye mallarına gümrük muafiyeti • Gümrük vergisi iadesi
3.Diğer Teşvikler	<p>Aynı Teşvikler</p> <ul style="list-style-type: none"> • Arsa-arazi tahsisi • Bina temini <p>Diğer Bazı Teşvikler</p> <ul style="list-style-type: none"> • Alt yapı hazırlanması • Ucuz enerji desteği • Ayrıcalıklı kamusal anlaşmalar • Yatırım öncesi hizmetler; finansman kaynakları, yatırım projesi hazırlama ve yönetme, pazar araştırması, üretim prosesi ve pazarlama teknikleri, eğitim ile ilgili yardımlar

Kaynak: Duran, 2003, s. 27 ve UNCTAD, 2004, s. 6-7'ye dayanarak Yavan, 2010, s. 35 hazırlamıştır.

Finansal teşvikler, devlet tarafından kredi olanakları sağlanan yatırımcılara hibeler ve primler veya uzun vadeli krediler olarak elden verilen nakdi yardımlara nakdi veya finansal teşvikler denir (Akdeve ve Karagöl, 2013, s. 348). Bu teşvikler üçe ayrılır (Kaymak, 2005, s. 86).

- *Yatırım destekleri*, herhangi bir yatırım projesinin üretim, pazarlama ve sermaye gibi maliyetlerinin karşılanması için elden verilen ve bu nedenle uygulanan doğrudan sübvansiyonları da içerisine almaktadır.
- *Kredi garantileri ve sübvansiyonlu kredi*, sübvansiyon edilmiş kredi, kredi garantisi ve ihracat kredisi garantisi bulunmaktadır.
- *Ayrıcalıklı devlet sigortası*, ticari olmayan risklerle, yüksek ticari risk taşıyan projelere devlet kaynaklı risk sermayesi ile katılımını finanse etmesi ayrıcalıklı devlet sigortası çoğunlukla karşılamak için verilmektedir.

Mali Teşvikler, temelde ekonomideki sektörlerin belirli alanlarda iyileştirilmesi ve sektörlerin hareketlerinin de bu yöne doğru olması için uygulanır. Mali teşvikler, yatırımları teşvik etmek, ekonomide istihdamı iyileştirmek ve korumak, üretim hacmini arttırmak, işsizliğin azaltılması, bölgelerarası gelişmişlik farkını teşviklerle en aza indirmek, sektörlerin korunarak güçlenmesini sağlamak ve rekabet yapılarını arttırmak amaçlanır. Mali teşvikler, vergi indirimler, muafiyeti ve vergi iadesi şeklinde olabileceği gibi, ödemenin taksitlendirilmesi ve ertelenmesi şeklinde de uygulanabilmektedir (Altay ve Karabulut, 2017, s. 190).

Mali teşviklerin türleri ise; kâra yönelik teşvikler, yatırım ve sermayeye yönelik teşvikler, ihracata yönelik teşvikler, ithalata yönelik teşvikler, gümrük muafiyetine yönelik teşvikler, katma değere yönelik teşvikler, emeğe yönelik teşvikler, satışa yönelik ve diğer özel harcamalara yönelik teşvikler şeklindedir. Mali teşvik türlerini kısaca ele almak gerekirse (Tekin, 2006, s. 303-308):

- *Kâra yönelik teşvikler*, kazançlardan alınan verginin veya kurumlar vergisinin indirilmesi ile vergi tatilini içeren teşviktir.
- *Yatırım ve sermayeye yönelik teşvikler*, hızlandırılmış amortisman, yatırım indirimi uygulaması şeklindedir.
- *İhracata yönelik teşvikler*, gümrük vergisi iadesi, ihracat vergisi, ihracattan elde edilen gelirlere vergi indirimi, ihracat performansını arttırmak için iç

satışlarda ve imal mallar veya döviz kazandırıcı faaliyetler için vergi indirimi, ihracatta gelir vergisi indirimi, yatırım indirimini sağlamak ve ihracatta denizaşırı giderler azaltmak şeklindedir.

- *İthalata yönelik teşvikler*, üretim sürecinde girdi olarak kullanılan sermaye mallarının, ithal edilmiş mallara vergi indirimi ile hammaddelerin ithalatında gümrük muafiyeti şeklindedir.
- *Gümrük muafiyetine yönelik*, ülke dışında etkinlik göstermekte olanlar için vergi indirimi şeklindedir.
- *Katma değere yönelik teşvikler*, kurumlar vergisi ve gelir vergisi indirimi şeklindedir.
- *Emeğe yönelik teşvikler*, sosyal güvenlik katkı paylarının azaltılması, emek ve işçi sayısına bağlı olarak emek ve işçi kazançlarından alınan vergi indirimi şeklindedir.
- *Satışa yönelik teşvikler*, toplam satışlara dayalı olan kurumlar vergisi indirimi şeklindedir.
- *Diğer özel harcamalara yönelik teşvikler*, promosyon veya pazarlama gibi etkinlikler için gelir vergisi indirimi şeklindedir.

Diğer Teşvikler, sübvansiyonlu hizmetler, piyasa ayrıcalığı, döviz ayrıcalığı ve düzenleyici teşvikler şeklinde dört çeşittir (Yavan, 2010, s. 37-38):

- *Sübvansiyonlu hizmetler*, telekomünikasyon, ulaşım ve enerji kaynakları gibi altyapı hizmetlerinin desteklenmesi, yatırım projesi hazırlama ve yönetme, üretim projesi ve pazarlama tekniklerinde yön göstermek, teknik bilgi ve kalite kontrol geliştirme teknikleri şeklinde verilen teşviklerdir.
- *Piyasa ayrıcalıkları*, kamu sözleşmelerinde ayrıcalık ve piyasayı dış rekabetten koruma, piyasaya giriş engeli sağlanması ve tekel hakkı verilmesi şeklinde verilen teşviklerdir.
- *Döviz kuru ayrıcalığı*, özel kur uygulanması, döviz kurunun indirilmesi, yabancı kredilerde döviz riskini ortadan kaldırılması, sermaye ve kar sağlanması ile ihracat kazançlarında döviz kredisi verilmesi şeklinde sunulan teşviklerdir.
- *Düzenleyici teşvikler*, sağlık, çevre, çalışma ve güvenlik alanında azalan standartların düzenlenmesi; geçerli standartlara bulunan yönetmeliklerin

yatırımcıya kötü sonuç oluşturmayacak ve geçici ve devamlı muafiyetler sağlaması şeklinde uygulanan teşviklerdir.

2.2.6. Tarım Sektörüne Sağlanan Teşviklerde Muafiyet ve İstisnalar

Türkiye şartlarında tarım ve zirai faaliyetler işletme büyüklüğünün küçük ve ekonomik nitelikten uzak olmasından dolayı vergilendirilmesi de kolaydır. Vergiye tabi zirai kazançlar işletme ve arazi büyüklüğü ölçüsüyle birlikte gerçek usul ve stopaj (kaynakta kesinti) usulü şeklinde uygulanmaktadır. İşletme büyüklüğünün küçük olması sebebiyle mükellef grubunun büyük bir kısmı stopaj yoluyla vergilendirilmektedir. Stopaj yoluyla vergilendirilen mükelleflerin ödediği vergi için beyanname verilmesi ve beyanname üzerinden vergilendirilmesi gerekmemektedir. Tüzel kişilerin yaptığı zirai faaliyetlerden sağlanan gelirler ticari faaliyet olarak değerlendirilmekte ve ticari kazançların vergilendirilmesindeki esaslara tabi olmaktadır. Bu nedenle zirai faaliyette mükellef çeşitliliğinin kıt ve bulunanların da genelinde stopajla vergilendirilmesinden ötürü zirai kazançlarda muafiyet söz konusu olmamaktadır. İstisnaların kapsamının da dar tutulmasının sebebi vergi tabanının dar ve vergilendirmenin basit olmasından kaynaklanmaktadır. Zirai kazançlarda yalnızca “zirai kazançlarda teşvik ödülü istisnası” mevcuttur. Bu istisnada ise tarım, hayvan yetiştirilmesini ve ülke açısından faydalı olan diğer faaliyetler ve işleri teşvik etmek için verilen ödüller vergi dışında tutulmuştur (Selen, 2011, s. 66).

GVK’ya göre ise tarımsal kazançlar ile ilgili istisnalar şunlardır (GİB, 1961):

- Teşvik ikramiye ve mükafatları kapsamında 29/1. maddesi; “İlim ve fenni, güzel sanatları, tarımı, hayvan yetiştirilmesini ve memleket bakımından faydalı olan diğer işleri ve faaliyetleri teşvik maksadıyla verilen ikramiyeler ve mükafatlar”
- Vergiden muaf esnaf 9/5. maddesi; “Ziraat işlerinde kullandıkları hayvan, hayvan arabası, motor, traktör gibi vasıtalar veya sandallarla nakliyeciliği mutat hale getirmeksizin ara sıra ücret karşılığında eşya ve insan taşıyan çiftçiler”
- İşletme büyüklüğü ölçüleri 54. maddesi; İşletme büyüklüğü ölçülerini aşmayanlar için uygulanmaktadır.

2.2.7. Türkiye’de Tarım Sektöründeki Teşvikler

Türk teşvik sistemine göre tarım sektörü, bitkisel üretim, hayvancılık, su ürünleri ve ormancılık konularını içerir.

Tablo 2.4: Ana Sektörlere Göre Son 10 Yılda Teşvikli Yatırımlar (2007-2016)

SEKTÖR	Alınan Teşvik Belgesi (Adet)	Pay (%)	Sabit Yatırım Tutarı (Milyon TL)	Pay(%)	Öngörülen İstihdam (%)	Pay(%)
ENERJİ	4.001	10,9	157.748	26,3	31.071	2,4
HİZMETLER	10.082	27,6	201.058	33,5	516.131	40,1
İMALAT	19.551	53,5	210.988	35,2	667.131	51,8
MADENCİLİK	1.676	4,6	23.289	3,9	41.469	3,2
TARIM	1.257	3,4	6.566	1,1	31.665	2,5
TOPLAM	36.567	100,0	599.649	100,0	1.287.687	100,0

Kaynak: TÜRMOD, Teşvikli Yatırımlar Raporu, <https://www.turmob.org.tr/Attachment.aspx?param=2IDREYITixaj/qyHPownHZikPNo8b7cZAaF39kEwQaR0nKJP9NoUFKr6MXgERSfk/vnERTNqeuQ=> adresinden 18 temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

TÜRMOD 2007-2016 yılları arası ana sektörler göre son 10 yılda teşvikli yatırımlara bakıldığında (Tablo 2.4), tarım sektörü enerji, madencilik, hizmetler ve imalat sektörleri içinde tarım sektörü teşviklerden en az payı alan sektör olmuştur. 1980-1983 arasında verilen toplam teşvik belgelerinin %16’sından tarım sektörü yararlanırken, 1984-1989 dönemi arasında %7’ye düşmekte, 1990 yılında ise 30 yıllık dönemin zirvesini yapmış ve %45’e çıkmıştır. Bunun nedeni ise 1990 yılında hayvancılık alanında 1354 adet teşvik belgesi verilmiş olmasıdır (Duran, 1998, s. 145). 2007-2016 yılları arasında ise alınan teşvik belge sayısı 1.257’si yani toplam teşvik belgelerinin %3,4’ünden tarım sektörü yararlanmıştır. Aynı yıllar arasında sabit yatırım tutarının payı %1,1 iken, öngörülen istihdama katkısı %2,5’tir (TÜRMOD, ty., s. 3).

Tablo 2.5: Yerli-Yabancı Ayırımında Teşvikli Yatırımlar (2007-2016)

	Belge(Adet)	Yatırım(Milyon TL)	İstihdam(Kişi)
Yabancı Sermaye	2.047	133.728	149.529
Yerli Sermaye	34.520	465.921	1.138.158
Genel Toplam	36.567	599.649	1.287.687

Kaynak: TÜRMOD, Teşvikli Yatırımlar Raporu, <https://www.turmob.org.tr/Attachment.aspx?param=2IDREYITixaj/qyHPownHZikPNo8b7cZAaF39kEwQaR0nKJP9NoUFKr6MXgERsfk/vnERTNqeuQ=> adresinden 18 temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

TÜRMOD 2007-2016 yılları arası yerli-yabancı ayırımında teşvikli yatırımlara bakıldığında (Tablo 2.5); teşvik belgelerinin 34.520 adedi yerli, 2.047 adedi yabancı sermaye için düzenlenmiş. 10 yılda yerli sermaye 465.9 milyar, yabancı sermaye 133,7 milyar liralık yatırım için teşvik belgesi almıştır. Yerli sermaye yatırımlarında 1.138.158, yabancıların yatırımlarında ise 149.529 kişilik istihdam yaratılması öngörülmüştür (TÜRMOD, ty., s. 4).

2.3. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN SORUNLARI

Geçmişten günümüze kadar Türkiye tarım sektöründe meydana gelen yapısal sorunların fazlalığı sebebiyle dönem dönem reform arayışlarına gidilmiş ama yapılan reformların derinliğinin olmaması ve sorunlara kısa vadeli çözüm önerileri getirmesi sebebiyle başarılı olamamışlardır. Türkiye tarım sektöründe akla gelen olan ilk sorunlar; tarımsal istihdamın ve destekleme politikalarının maliyetlerinin yüksek olması, sulama olanaklarının yetersiz olması, tarımsal rekabet ve dış pazarlara açılma sorunu, verimliliğin düşük olması, tarımsal işletmelerin çok parçalı ve küçük ölçekli olması ile karşılaşılan diğer sorunlar şeklinde sıralanabilir. Bu kısımda Türkiye tarım sektöründe öncelikli sorunları ele alınacaktır.

2.3.1. İstihdam

İstihdam, ekonomik açıdan kazanç elde etmek için üretim faktörlerinin çalıştırılmasıdır. İstihdamı etkileyen faktörler arasında yatırımın sürekliliği, doğrudan yabancı sermaye girişi, eğitim, işsizlik oranı ve ekonomik büyüme gibi etkenler bulunmaktadır. Tarımsal istihdamın toplam istihdam ve tarımsal üretimin milli hâsıla içindeki payı ülkelerin gelişmişlik seviyesini ölçmede kullanılan temel göstergelerden biridir (Saray, 2011, s. 383). Bu oranlar az gelişmiş ülkelerde çok

yüksek seviyelerde iken, Tablo 2.7’de görüleceği gibi, Türkiye’de tarımın istihdam içindeki payı azalmaktadır. Özellikle, 2016 yılında tarımsal istihdam 19,5 seviyesine düşmüştür.

Tablo 2.6: İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları

Yıllar – Years	Bin kişi - Thousand Person					Yüzde – Percentage (%)				
	Toplam Total	Tarım Agricul- -ture	Sanayi Indus- -try	İnşaat Const- -ruction	Hizmetler Services	Toplam Total	Tarım Agricul- -ture	Sanayi Indus- -try	İnşaat Const- -ruction	Hizmetler Services
2005 Yıllık- Annual	19 633	5 014	4 241	1 097	9 281	100,0	25,5	21,6	5,6	47,3
2006 Yıllık- Annual	19 933	4 653	4 362	1 192	9 726	100,0	23,3	21,9	6,0	48,8
2007 Yıllık- Annual	20 209	4 546	4 403	1 231	10 029	100,0	22,5	21,8	6,1	49,6
2008 Yıllık- Annual	20 604	4 621	4 537	1 238	10 208	100,0	22,4	22,0	6,0	49,5
2009 Yıllık- Annual	20 615	4 752	4 179	1 305	10 380	100,0	23,1	20,3	6,3	50,4
2010 Yıllık- Annual	21 858	5 084	4 615	1 434	10 725	100,0	23,3	21,1	6,6	49,1
2011 Yıllık- Annual	23 266	5 412	4 842	1 680	11 332	100,0	23,3	20,8	7,2	48,7
2012 Yıllık- Annual	23 937	5 301	4 903	1 717	12 016	100,0	22,1	20,5	7,2	50,2
2013 Yıllık- Annual	24 601	5 204	5 101	1 768	12 528	100,0	21,2	20,7	7,2	50,9
2014 Yıllık- Annual	25 933	5 470	5 316	1 912	13 235	100,0	21,1	20,5	7,4	51,0
2015 Yıllık- Annual	26 621	5 483	5 332	1 914	13 891	100,0	20,6	20,0	7,2	52,2
2016 Yıllık- Annual	27 205	5 305	5 296	1 987	14 617	100,0	19,5	19,5	7,3	53,7

Kaynak: TÜİK. İstihdam Edilenler Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2263 adresinden 20 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

İstihdamın temel amaçları arasında, çalışan nüfusun barınma, sağlık, sosyal haklar ve eğitim gibi problemleri ile yakından ilgilenmek, ekonomi politikası ile uyum sağlamak, piyasa döngüsünün iyileşmesine yardımcı olmak ve işsizliği en az seviyeye indirmek yer almaktadır. Tablo 2.8’de kurumsal olmayan nüfusun işgücü durumuna bakılacak olursa, istihdam ile işsizlik arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğu gözlenmektedir. İstihdam oranının artması ile işsizliğin düştüğü yorumu çıkarılmaktadır.

Tablo 2.7: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu

Yıllar – Years	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus Populatio n 15 years and over	İşgücü Labour Force	İstihdam edilenler Employed	İşsiz Unemp – loyed	İşgücüne dahil olmayan nüfus Not in labour force	İşgücüne katılma oranı Labour force participa – tion rate (%)	İşsizlik oranı Unemp – loyment rate (%)	Tarım dışı işsizlik oranı Non – agricultur al unemploy – ment rate (%)	İstihdam oranı Employ – ment rate (%)
2005 Yıllık – Annual	48 356	21 691	19 633	2 058	26 665	44,9	9,5	12,0	40,6
2006 Yıllık – Annual	49 275	21 913	19 933	1 980	27 362	44,5	9,0	11,1	40,5
2007 Yıllık – Annual	50 177	22 253	20 209	2 044	27 925	44,3	9,2	11,2	40,3
2008 Yıllık – Annual	50 982	22 899	20 604	2 295	28 083	44,9	10,0	12,3	40,4
2009 Yıllık – Annual	51 833	23 710	20 615	3 095	28 124	45,7	13,1	16,0	39,8
2010 Yıllık – Annual	52 904	24 594	21 858	2 737	28 310	46,5	1,1	13,7	41,3
2011 Yıllık – Annual	53 985	25 594	23 266	2 328	28 391	47,4	9,1	11,3	43,1
2012 Yıllık – Annual	54 961	26 141	23 937	2 204	28 820	47,6	8,4	10,3	43,6
2013 Yıllık – Annual	55 982	27 046	24 601	2 445	28 936	48,3	9,0	10,9	43,9
2014 Yıllık – Annual	56 986	28 786	25 933	2 853	28 200	50,5	9,9	12,0	45,5
2015 Yıllık – Annual	57 854	29 678	26 621	3 057	28 176	51,3	10,3	12,4	46,0
2016 Yıllık – Annual	58 720	30 535	27 205	3 330	28 185	52,0	10,9	13,0	46,3

Kaynak: TÜİK. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2262 adresinden 20 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

2.3.2. Destekleme Politikaları

Türkiye için halen çözüm bekleyen problemlerden biri de, tarım sektöründe karşılaşılan tüm sorunların kaynağı olarak bilinen destekleme politikalarının istikrara kavuşturulamamasıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde destekleme politikaları zorunlu olmasıyla beraber önemli olan aslında destekleme politikalarının şekli ve miktarıdır. Tarım sektörünün desteklenmesine ihtiyaç duymamızın sebepleri ise; tarım ürünlerinin saklama koşullarının kendine has olması, üretilen ürünlerin talep- arz esnekliğinin yetersiz olması, tarım sektörünün diğer sektörlere göre daha riskli olması, tarım sektörünün diğer sektörlere katkı sağlaması, gelir dağılımındaki

eşitsizliğin ortadan kaldırılması, tarım sektöründe sermaye dolaşımının yavaş hareket etmesi, gıda güvencesindeki yeterlilik, nüfusun dengeli ve yeterli beslenmesi şeklinde sıralanabilir. Destekleme politikasının amaçları, tarım sektöründeki üretimlere yön verilmesi, üreticiye teşvik sağlanması ve ülkede denge istikrarının koruma altına alınmasına yöneliktir (Ataseven, ty., s. 2).

Tablo 2.8: Yıllar İtibariyle Tarım Sektörüne Sağlanan Toplam Destek Miktarı (Milyar TL)

Yıllar	2013	2014	2015	2016
Toplam Destek Miktarı	8,7	9,1	10,0	11,6

Kaynak: Fakıbaba, 2017, s. 24. * yılsonu miktarıdır. ** bütçe miktarı.

Yıllar itibariyle tarım sektörüne sağlanan toplam destek miktarına bakılacak olursa (Tablo 2.8); tarım sektörüne 2015 yılında toplam 10,0 milyar TL parasal destek sağlanırken, 2016 yılında ise tarım sektörüne 11,6 milyar TL sağlanmış olup finansal bir artış gözlenmektedir. Türkiye için 2013-2016 dönemlerinde destekleme harcamalarının bütçeye yükü gösterildiği gibi artmıştır (Fakıbaba, 2017, s. 24).

2.3.3. Sulama Olanakları

Tarım sektörünün sorunlarından birisi de sulama olanaklarının yetersiz olmasıdır. Su, bitkisel üretimi sınırlayan ve canlılar için olmazsa olmaz bir doğal kaynaktır. Türkiye’de su tüketimini en fazla kullanan sektör tarım sektörüdür. Bu sebepten dolayı Türkiye’nin öncelikli hedefi, tarımda etkin su kullanımı için teknik ve araç kullanımı olmalıdır. Böylece gelişmiş sulama teknolojileriyle doğayı kirletmeden aynı miktarda ya da daha çok ürünün minimum iş gücü ve su kullanarak elde etmek mümkündür (Çakmak ve Aküzüm, 2006, s. 349).

Suyun, kirliliği ve kalitesinin yanı sıra verimlilikle de arasında doğrudan bir etkileşimi mevcuttur. Damla sulamanın ve yağmurlama yöntemlerine göre su kullanımında tasarruf sağlayıcı ve verimliliği de artırıcı olduğu öne sürüldüğü için, çiftçilerin bu sulama yöntemlerine de doğru teşvik edilmesi gerekmektedir. Özellikle tarımsal verimlilik açısından sorunlar yaşayan Türkiye gibi ülkeler için sulama ve verimlilik arasında büyük bir ilişki olduğunu ve bu nedenle de suyun öneminin arttığını söylemek mümkün olmaktadır (Bulut, 2008, s. 53-54).

Su kaynakları idaresi, kurumsal alt yapı oluşturmak amacıyla birtakım kanunlar tarafından yürütülmektedir. Bu kanunlar, 1926 yılında yürürlüğe giren Sular Hakkında Kanun, 1960 yılında yürürlüğe giren 7478 sayılı Köylerin İçme ve Kullanma Suları Hakkında Kanunu ile aynı yıl yürürlüğe giren 167 sayılı Yer Altı Suları Hakkında Kanun, 1971 yılında yürürlüğe giren yürürlüğe giren 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu, 1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu ve 1990 yılında yürürlüğe giren 3621 sayılı Kıyı Kanunu olarak sıralanabilir (Aküzüm vd., 2010, s. 69).

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2017 yılında 2016/46 sayılı Sularda Tarımsal Faaliyetlerden Kaynaklanan Nitrat Kirliliğinin Önlenmesine Yönelik İyi Tarım Uygulamaları Kodu Tebliğine İlişkin Uygulama Usul ve Esasları gazetede yayınlanmıştır. Sularda Tarımsal Faaliyetlerden Kaynaklanan Nitrat Kirliliğinin Önlenmesine Yönelik İyi Tarım Uygulamaları Kodu Tebliğinin uygulanmasına ilişkin olarak 2. maddesinde; “ hayvansal gübre deposu ve gübreleme planı yapması gereken tarımsal işletmelerin belirlenmesi, hayvansal gübrenin başka bir işletmeye taşınması, hayvansal gübre deposu kapasitelerinin belirlenmesi işletmelerde tutulacak kayıtlar, denetim ve destek kapsamına alınmaya ilişkin hükümler” yer almaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2017, s. 1).

2.3.4. Rekabet ve Dış Pazar

Tarımsal rekabet ve dış pazarlara açılma sorunu, tarım sektöründe yapısal sorunlar arasında önemli bir yere sahiptir. Tarım sektörünün dışsal yardımlar olmadan faaliyetlerini sürdürebilmeleri için ihracata ağırlık verilmesi gerekir. Bunun için iç ve dış kaynaklı sorunları çözmek için çaba göstermeleri gerekmektedir. Türkiye açısından sektörün ihracat ve ithalat içindeki yüzdesinin düşüş göstermesi sektör içinde, ürün, organizasyon, satış sorunlarının çözümüne yönelik ciddi bir tarımsal politika eksikliğinin göstergesi olmaktadır. Verimliliğin düşük olması da bu sorunların içerisinde. Türkiye tarım sektöründe karşılaşılan yapısal sorunların sonuçlarından sadece birisi olan ihracat ve ithalat oranları verilmektedir (Koç, 2015, s. 23-24).

Tarım ürünlerinin dış ticareti Tablo 2.9'a bakılacak olursa tarım ürünleri ihracatı ve ithalat değerlerine göre dış ticaret dengesinde fazlalık meydana gelmektedir. 2014 ve 2015 yılı Ocak dönemini karşılaştıracak olursak 2014 yılına göre 2015 yılı Ocak döneminde azalmalar görülmektedir. Kısacası tarımsal

ürünlerin ihracat ve ithalat oranları karşılaştırıldığında son 15 yıllık dönemde, istikrarın sağlanmamış olduğu gözlemlenmektedir. Temel nedenleri arasında dış kaynaklı faktörlerin ve mevsimsel etkilerin olabileceği, aynı zamanda planlı bir ihracat stratejisinin benimsenmemiş olduğu da düşünülebilir. Bütün bunlara rağmen 2010 yılından itibaren tarımsal ihracatta önemli bir artış sağlanmıştır. Kısaca, tarımda kendi kendine yeterlilik diye bir olay söz konusu olamamıştır.

Tablo 2.9: Tarım Ürünlerinin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	İhracat Değişim %	İthalat Değişim %	İhracatın İthalatı %
2000	3.856	4.156	- 300	-13,2	22,3	92,8
2001	4.349	3.080	1.269	12,8	-25,9	141,2
2002	4.052	3.995	57	-6,8	29,7	101,4
2003	5.257	5.265	-8	29,7	31,8	99,8
2004	6.501	6.059	442	23,7	15,1	107,3
2005	8.309	6.480	1.829	27,8	6,9	128,2
2006	8.634	7.286	13.348	3,9	12,4	118,5
2007	9.769	9.812	- 43	13,1	34,7	99,6
2008	11.474	13.038	-1.564	17,5	32,9	88
2009	11.190	9.631	1.559	-2,5	-26,1	116,2
2010	12.664	12.880	-216	13,2	33,7	98,3
2011	15.279	17.574	-2295	20,7	36,4	86,9
2012	15.994	16.370	-376	4,7	-6,9	97,7
2013	17.739	16.916	823	10,9	3,3	104,9
2014	18.753	18.060	693	5,7	6,8	103,8
2014*	1.642	1.465	177	-	-	112,1
2015*	1.581	1.465	116	-3,7	0,0	107,9

Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. 2015 yılı Ocak Dönemi Dış Ticaret Verilerinden <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ET%C4%B0/Tar%C4%B1msal%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20OCAK-2015%20v1.pdf>

Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına (SITC, Rev.3) göre TÜİK verilerinden derlenmiştir.

*Ocak ayı verileridir.

2.3.5. Verimlilik

Türkiye’de tarım sektörü sorunlarından biri de verimliliğin düşük olmasıdır. Verimlilik, mal ve hizmetler ve bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan kaynaklar arasındaki ilişkidir. Belli miktarda girdi ile maksimum mal ve hizmet veya belli seviyedeki bir mal ve hizmetin en düşük girdi ile sağlanmasıdır. Tarım sektöründeki verimlilik sorununa çözüm bulmak için teknolojinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Tarım sektöründe verimliliğin düşük olmasının nedenlerinden birisi teknolojidir. Tarım sektörünün verimliliğin ekonomiye katkısını arttırmak için bu sektörde uygun teknolojileri kullanarak üretimin olası en üst

düzeyde gerçekleştirilmesiyle mümkün olur. Tarım sektöründe verimliliğin düşük olmasının bir diğer nedeni ise üreticilerin eğitimidir. Tarımda teknoloji kullanımı için ilk önce bilgi ve eğitim gereklidir. Eğitim düzeyinin geliştirilmesinde ortaya çıkan sorun da tarımsal yayım, tarımda üretim faaliyetlerine katılanlar ile tarımla ilgili araştırmacılar teknoloji üretenler arasındaki ilişkiyi güçlendiren önemli bir faktördür (Arslan, 2002, s. 3).

Türkiye verimlilik açısından sadece bu sorunlarla karşılaşmamakta aynı zamanda mısır, soya, buğday ve süt gibi diğer tarımsal ürünlerde de söz konusu olmaktadır. Tarımsal ürünler arasında verimlilik farkları büyüktür. Bunun sebebi ise bilinçsiz tarım uygulamaları ve yetersiz altyapıdan kaynaklanmaktadır. Bunların yanında mekanizasyon, sulama, gübre kullanımı ve ilaçlama da verimlilik farklılıklarına sebep olan önemli faktörlerdendir. Son olarak Türkiye’de, emek verimliliği de düşüktür (Semerci, 2006, s. 65-66).

2.3.6. İşletme Büyüklükleri

Türkiye’de tarım sektörünün önemli sorunlarından olan tarımsal işletmelerin çok parçalı ve küçük ölçekli olması nedeniyle, 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile güncel bir konu haline gelmiştir. Türkiye’de nüfus artışı kentlerdeki nüfus sayısını arttırırken, kırsal bölgelerde üretim kaynaklarını olumsuz etkilemektedir. Tarımsal işletme başına düşen arazi sayısı da, Türk tarım sektöründe karşılaşılan diğer sorundur. Yani tarımsal işletmelerin maliyetlerinde artışa neden olarak üretimde etkinliğin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Sorun yapılan çalışmalarla kısmen de olsa çözülmüş fakat sorun tam anlamıyla giderilememiştir (Çakıcı, 1981, s. 180).

2001 yılında Türkiye’de yapılan Genel Tarım Sayımı tarımsal işletmelerin yapıları ve sayıları hakkında genel bilgiler vermektedir. Genel Tarım Sayımı kitabında tarımsal işletme “yasal durumu ne olursa olsun, sahip olduğu ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediği arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adına bitkisel üretim yapan ya da küçükbaş veya büyükbaş hayvan besleyen yahut hem bitkisel üretim hem hayvancılık yapan tek yönetim altındaki ekonomik birim” olarak tanımlanmaktadır. Genel Tarım Sayımının sonuçlarına göre, hayvansal ve bitkisel üretimin birlikte yapıldığı karma işletme tipinin görüldüğü ve bunların

çoğunluğu da aile tipi işletmelerden olduğu söylenebilmektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2004, s. 19-31).

Tablo 2.10: 2001 Genel Tarım Sayımı Sonucu, İşletme Tiplerine Göre İşletme Sayısı ve İşlenen Alan

Tarımsal İşletme Tipleri	İşletme		İşlenen	
	Sayısı (Adet)	%	Alan(Dekar)	%
Hem Bitkisel Hem De Hayvancılık Yapan İşletmeler	2 074 439	67,4	133 438 227	72,4
Yalnız Bitkisel Üretim Yapan İşletmeler	929 582	30,2	50 477 939	27,4
Yalnız Hayvancılık Yapan İşletmeler	72 629	2,4	432 014	0,2
Toplam	3 076 650	100	184 348 230	100

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, 2004, s.30, 2001 Genel Tarım Sayımı kitabından alınmıştır.

2001 Genel Tarım Sayımı sonucu, işletme tiplerine göre işletme sayısı ve işlenen alana Tablo 2.10'a bakılacak olursa, toplam 3 076 649 adet tarımsal işletmeye göre, yalnız hayvancılık yapan işletmelerin toplam tarımsal işletmeler içindeki payı %2,4 gibi düşük bir orana sahip olup, yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin ise toplam işletmeler içindeki payı %30,2'sini, hem bitkisel üretim hem de hayvancılık yapan işletmelerin toplam tarımsal işletmeler içindeki payı %67,4'ünde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Tarımsal işlenen alana göre ise, yalnız hayvancılık yapan işletmelerin toplam işlenen alanın %0,2 gibi düşük bir orana sahip olup, yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin ise toplam işletmeler içindeki payı %27,4'ünü, hem bitkisel üretim hem de hayvancılık yapan işletmelerin toplam tarımsal işletmeler içindeki payı %72,4'ünde faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Tarımsal üretim faaliyeti yapılan arazinin büyüklüğü, işletme büyüklüklerinin bir göstergesidir. Türkiye'de tarım toprakları miras yoluyla parçalandığından küçük işletmeler olarak karşılaşılmaktadır. Büyük işletmelerle karşılaştırıldığında ise araziler arasında nitelik bakımından dengesizlik bulunmaktadır. Bunun yanında işletmelerin büyüklükleri bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Fakat işletmelerin büyüklükleri ile verim ve üretilen ürünlerin ülke ekonomisine katkısı iklim, modern tarım yöntemlerinin uygulanmaması, eğitimsizlik gibi sebeplerle iklimi dengeli olan küçük işletmelerin katkısından daha az olabilmektedir (Kepenek, 2012, s. 363-364).

2.3.7. Diğer Sorunlar

Tarım sektöründe bulunan diğer sorunlar esas itibari ile önceki anlatılan problemlerin nedeni ve sonucu niteliğindedir. Bundan dolayı, tarımsal istihdamın yükseldiği, verimliliğin düşük olması, tarımsal işletmelerin küçük ölçekli olması ve arazi parçalanmasının sıklıkla yaşanması gibi sorunların çözümü öncelikle tarımsal hizmetler sunmakla görevli kurum ve kuruluşların bir kaynakta toplanması, tarım kesiminde çalışanların geleceğe daha emin bir şekilde bakmalarını sağlayacak ve günümüzdeki çiftçi kayıt sisteminin genişletilerek uygulanması sosyal güvenlik sisteminde gerekli dönüşümlerin yapılması ile olabilmektedir. Sosyal güvenlik sisteminde yapılan düzenlemelerle ülkemizde bu problem belli bir oranda azaltılabilir de, tarımsal nüfusun fazla olması bu alanda yapılacak değişiklikleri önleyici özelliğindedir. Bu nedenle çözüm arayışlarının uzun süreli olarak planlanmaktadır. AB'deki gibi kooperatif yardımı ile çiftçi birliğinin oluşturulması, çiftçiye danışmanlık, eğitim hizmetlerinin verilerek tarımsal faaliyetlerin daha tecrübeli yapılmasının sağlanması ve tarım arazilerinin birleştirilerek ölçek büyüklüğünün artırılması tarım sektöründe çalışanların geleceğinin daha uygun hale gelmesine ve bu kesimin yaşam standartlarının artmasına sebep olacaktır (Bulut, 2008, s. 54 – 56).

Bu sorunların yanı sıra, erozyon Türkiye toprak sorunlarının en başında yer almaktadır. Türkiye topraklarının yağmur ve rüzgâr ile humuslu üst tabakaları denizlere, barajlara ve nehirlere sürüklenmektedir. Bu olumsuzluk da hizmet ömrünün azalmasına ve barajların verimliliğinin düşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte üretim faaliyetlerinin gıda güvenliği, çevre, bitki ve hayvan sağlığı önemsenmediği için, düzeltilmesini imkânsız hale getirebilmektedir (Aydınalp, 2000, s. 136-138).

3.BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNE SAĞLANAN MALİ TEŞVİKLERİN TARIM SEKTÖRÜ GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

3.1.LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde mali teşviklerin etkisine yönelik birçok çalışma bulunmasına rağmen, mali teşvikler ile tarımsal gelişme düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik hiç çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda bu tez çalışması ilk yapılan çalışma olmaktadır. Çalışmanın bu kısmında mali teşviklerin makroekonomik etkilerine yönelik yapılan çalışmalar özetlenecektir. Kar ve Tatlısöz (2008) tarafından yapılan çalışmada 1980-2003 yıllarında Türkiye’de regresyon analizini yaparak birçok değişkenle birlikte yatırım teşviklerindeki değişimin DYSY üzerinde meydana getirdiği etkiyi araştırmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda yatırım teşvikinin DYSY girişlerini pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Başka bir çalışmada benzer bir şekilde Hazman (2010), Toda ve Yamamoto nedensellik testinden yararlanarak 1980-2007 yıllarında Türkiye’de yatırımcılar için sağlanan teşvik belgelerinin DYSY yönelik etkilerini araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma neticesinde teşvik belge sayısı ile DYSY arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Clark ve Sichel (1993), regresyon yöntemini kullanarak 1953-1992 yıllarında ABD’de teşvikler ile yatırım arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamışlar, teşvik uygulamalarının yatırımları herhangi bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. Başka bir çalışmada Ayele (2006) tarafından yapılan çalışmada, Etiyopya’da 1992-1998 yıllarında 4246 KOBİ şirketi için sağlanan yatırıma yönelik teşvik uygulamalarının yatırım üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapmış olduğu çalışmanın sonucuna göre Etiyopya’da mali teşvik uygulamalarının küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yatırımlarını çok az etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bondonio ve Greenbaum (2006) tarafından yapılan çalışmada, AB’deki hedef 2 bölgelerinde (Avusturya, Belçika, Danimarka, Almanya, İspanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya, Lüksemburg) yatırıma yönelik teşvik uygulamalarının istihdamı etkileme düzeyini araştırmışlardır. Yatırım teşviklerinde meydana gelen bir artışın istihdamı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bondonio ve Greenbaum (2007) tarafında yapılan çalışmada, probit regresyon yöntemi kullanılarak Amerika Birleşik Devletleri'nin on eyaletinde (Florida, New Jersey, Kentucky, Maryland, Kaliforniya, İndiana, New York, Connecticut, Virjinya ve Pensilvanya) 1982-1992 yıllarında yatırım teşviklerinin makroekonomik etkilerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yaptıkları çalışma sonucunda istihdam hacmi ile büyüme üzerinde mali teşviklerin etkisinin pozitif olduğunu belirlemişlerdir. Akan ve Arlan (2008), Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1980 ile 2006 yılları arasında istihdam düzeyi üzerinde mali teşviklerin etkisini regresyon analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Yaptıkları çalışmada, mali teşviklerin istihdam düzeyi üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Yavuz (2010)'un yapmış olduğu çalışmada, ANOVA testinden yararlanarak 1980-2008 yıllarında Türkiye'de mali teşvikler ile istihdam ve özel kesim yatırımları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışması neticesinde yatırım teşvikleri ile istihdam ve yatırım arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yavan (2010)'un yaptığı çalışmada, regresyon analizi yönteminden yararlanarak Türkiye'de 81 ilde 2001 yılında mali teşvik uygulamalarının büyüme üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Yapmış olduğu çalışmanın sonucu olarak illerde meydana gelen mali teşvik miktarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkilediğini tespit etmiştir.

Selim vd. (2014) tarafından yapılan başka bir çalışmada, panel veri analizi yöntemi kullanılarak 2001-2012 yıllarında Türkiye'nin 81 iline yönelik sağlanan mali teşvikler ve sabit yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarının neticesinde teşvik ile sabit yatırımların, istihdamı pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Çelik (2017) tarafından yapılan çalışmada, mekansal gecikmeli sabit etkiler panel modeli yönteminden yararlanarak 2003-2011 yıllarında Türkiye'de Düzey 2'deki bölgelerde (Balıkesir- İzmir- Manisa- Bursa- Kocaeli- Ankara- Konya- Antalya- Hatay- Kayseri- Tekirdağ- Zonguldak- İstanbul- Aydın- Kastamonu- Samsun- Trabzon- Erzurum- Ağrı- Kırıkkale- Malatya- Van- Gaziantep- Şanlıurfa- Mardin ile Adana alt bölgelerinden oluşan Düzey-2 bölgeler) imalat sanayi için sağlanan teşviklerin yatırım kararlarını nasıl etkilediğini tespit etmeyi hedeflemiştir. Çalışma neticesinde bölge için sağlanan teşvik uygulamalarının bölgede imalat yatırımı kararını olumlu bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

3.2. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu kısımda veri ve ekonometrik yöntemden bahsedilmiştir.

3.2.1. Veri

Bu tez çalışmasında 1980-2016 dönemlerinde Türkiye’de tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörü gelişimi üzerindeki uzun dönemli ilişki ve nedensellik incelenmiştir. Verilerin seçiminde çalışmanın hedefi ile teorik ve ampirik literatür dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 3.1’de verilmiştir. İlgili veriler Dünya Bankası ve Ekonomi Bakanlığı’ndan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan kişi başına düşen büyümeyi temsilen BÜY, mali teşvikleri temsilen MTES ve son olarak tarımsal gelişmeyi temsilen TGE kısaltması kullanılmıştır. Tarımsal gelişme düzeyi TGE açıklanan değişken; kişi başına düşen reel büyüme ve mali teşvikler açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Tablo 3.1: Değişkenlerin Tanıtımı

Değişkenler	Değişkenlerin tanımı	Veri kaynağı
BÜY	Kişi başına reel GSYH büyüme oranı (%)	World Bank (2018a)
TGE	Tarım sektörü gelişmişlik düzeyi (Tarım Sektörünün reel GSYH’deki yüzdesi)	World Bank (2018b)
MTES	Mali Teşvikler (Mali Teşviklerin Reel GSYH’ya oranı)	Ekonomi Bakanlığı (2018)

3.2.2. Ekonometrik Yöntem

Bu bölümde çalışmada kullanılan tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi, ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi ve Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi hakkında teorik olarak bilgi verilmiştir.

3.2.2.1. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews (1992), Perron 1989’un dışsal kırılma noktası görüşünü eleştirerek yalnızca yapısal kırılma durumuna olanak sağlamayıp, ayrıca yapısal kırılma durumunun içsel yönden belirlendiği birim kök testinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Geliştirilen test yöntemine bakıldığında, 1,2 ve 3 nolu denklemlerde belirtilen Model A düzey halinde, Model B eğim halinde, Model C

eğimle birlikte düzeyde de meydana gelen yapısal manada oluşan değişimleri içerir. (Zivot ve Andrews, 1992):

$$\text{Model A: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (2)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + \theta_2 DT(\varphi) + \theta_1 DU(\varphi) + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (3)$$

Denklemlerde (1, 2 ve 3) $t=1,2,\dots, T$ zamanı, T_B kırılma zamanını $\lambda = T_B/T$ ise kırılma noktasını göstermektedir. DU , $t > T_B$ olduğu durumda 1, farklı durumlar olduğunda 0 olan, aynı zamanda sabit terimde olan yapısal değişmeyi açıklayan, DT ise $t > T_B$ iken $t - T_B$, tersi olduğunda 0 olan ve trendde oluşan yapısal değişikliği gösteren gölge değişkenlerdir. Δy_{t-1} terimi, hata terimlerinde olan otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak amacıyla modelde sağ tarafa ilave edilmektedir. Yapılan testin neticesinde α 'nın hesaplanmış olan t istatistiği mutlak anlamdaki değeri ZA 'in kritik değerinden daha büyük olduğunda sıfır hipotezinin (yapısal kırılmanın olmaması durumunda birim kökün olduğu) reddedilmektedir (Zivot ve Andrews, 1992).

3.2.2.2. ARDL Yaklaşımına Dayalı Eşbütünleşme Testi

ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testinin, sınır testi yaklaşımı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Eşbütünleşmenin yapılmasından önce denklem 4'te ifade edilen değişkenlerin arasında eşbütünleşmenin var olup olmadığı test edilmektedir. Sonrasında bu denklemden kısa ile uzun parametreler öngörülür.

$$\begin{aligned} \Delta RTGD_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta RM TES_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta RB \ddot{Y}_{t-i} + \theta_1 RM TES_{t-1} \\ & + \theta_2 RB \ddot{Y}_{t-1} + u_t \quad (4) \end{aligned}$$

Denklem 4'te yer alan eşitliğe bağlı olarak sıfır hipotezi sınanır ve eşbütünleşme düzey ilişkisi olmadığı belirtilir. Sıfır hipotezi, denklem 4'teki değişkenler kullanılarak $H_0: \theta_1 = \theta_2 = 0$ şeklinde testin yapılması söz konusudur.

ARDL testi kritik değerlerinin, standart düzeyde olan F dağılımı ile uyuşmadığından ilgili kritik değerlerin Pesaran vd. (2001)'den alınması söz konusu olmuştur.

3.2.2.3. Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

Nedensellik testlerinden olan Granger testi yapılabilmesi için serilerde durağan olma şartı aranmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinde ise bu şart aranmamakta diğer bir ifadeyle serilerin durağan olma şartı bulunmamaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinde göre, Var modeli gecikme uzunluğu (k) olarak belirtilmektedir. İlgili araştırılan serilerde en yüksek düzeyde durağan olma seviyesi (d_{max}) olarak belirlenir. Ardından $k + d_{max}$ durumunda, denklem 5 ve 6 yoluyla VAR modeli kurulmaktadır. Bu aşama sonrası nedensellik testi gerçekleştirilir (Toda ve Yamamoto, 1995).

$$Y_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i} x_{t-1} + e_{1t} \quad (5)$$

$$X_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} x_{t-1} + e_{2t} \quad (6)$$

Sıfır hipotezi denklem 5'teki x değişkeni y değişkeninin Granger nedeni değildir şeklinde ($H_0: \beta_{1i} = 0$) ve denklem 6'daki y değişkeni x değişkeninin Granger nedeninin olmadığı söylenebilir şeklinde ifade edilir ve Wald testi ile sınanmaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995).

3.3. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) birim kök testi, ardından ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi yapılmıştır. Son olarak Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi yöntemi kullanılarak nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçları tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır. Model aşağıdaki denklem ile verilmiştir:

$$Model: TGD = MTES + BÜY + u \quad (7)$$

3.3.1. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi

Çalışmanın değişkenlerinin bütünleşme dereceleri Zivot-Andrews (1992) tarafından geliştirilen birim kök testi ile incelenmiş ve test sonuçları Tablo 3.2’de sunulmuştur. Test sonuçlarına göre MTES ve BÜY değişkenlerinin seviyede, TGD değişkeninin ise birinci farkı alındıktan sonra durağan hale geldiğini göstermektedir. Diğer yandan kırılma yılları 1995, 1999, 2003, 2009 ve 2010 olarak tespit edilmiştir. Kırılma yıllarından 1995’in nedeni 1994 yılında yaşanan iktisadi krizin etkilerinin 1995 yılının başlarında hissedilmeye devam etmesi olabileceği düşünülebilir. 1999 yılında meydana gelen kırılmanın nedeni 1997 yılında yaşanan Asya Krizi’nin ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi’nin Türkiye’de hissedilmeye başlaması ile ardından gelen Marmara Bölgesi depreminin ekonomiyi etkilemesi krize sebep olabileceği düşünülebilir. 2003 yılında meydana gelen kırılmanın nedeni 2001 yılında yaşanan dış açık, cari açık ve ekonomiye dış ülkeler tarafından güvensizliğin etkileri 2003 yılında devam etmesinin etkili olabileceği düşünülebilir. 2010 yılında meydana gelen kırılmanın nedeni ise 2009 yılında yaşanan Finansal Kriz’in, kaydi ve sanal para bolluğu ile ihracattaki düşüşlerden kaynaklanabileceği ifade edilebilir.

Tablo 3.2: Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A			Model C		
	Test istatistiği	Gecikme uzunluğu	Kırılma Tarihi	Test istatistiği	Gecikme uzunluğu	Kırılma Tarihi
BÜY	-6.885***	4	2003	-6.783***	4	2003
MTES	-7.286***	4	1995	-7.110***	4	2010
TGD	-4.269	1	2009	-4.166	4	1999
F(TGD)	-6.001**	1	2009	-6.141***	1	2009
Kritik Değerler	-5.34 (%1), -4.80 (%5)			-5.57(%1), -4.08 (%5)		

3.3.2. ARDL Yaklaşımına Dayalı Eşbütünleşme Testi

Tablo 3.3’te yapılan eşbütünleşmenin sonuçları yer almaktadır. Tablo’dan anlaşılacağı üzere hesaplanmış olan F istatistiğinin Pesaran tarafından belirlenen üst kritik değerden fazla olduğu için serilerin arasında eşbütünleşmenin olduğu sonucuna

ulaşılmıştır. Netice itibariyle serilerin arasında uzun ve kısa dönemde ilişkilerin belirlenebilmesi amacıyla ARDL modelinin kurulması söz konusu olabilir.

Tablo 3.3: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değeri	K
F-istatistiği	5.428503	2
Kritik Sınır Değerleri		
Anlamlılık düzeyi	Alt sınır	Üst sınır
10%	2.63	3.35
5%	3.1	3.87
2.5%	3.55	4.38
1%	4.13	5

ARDL modelinin optimum düzeyindeki gecikme uzunluğu tespitinde AIC (Akaike Information Criterion) ile SC (Schwarz Criterion) kriterlerinden yararlanılmıştır. Maksimum düzeydeki gecikmenin uzunluğu olarak 2 alınmış ve daha sonra tahminde bulunulmuştur. Otokorelasyonun bulunmadığı gecikme uzunluğunun beklentisi neticesinde iki kriterin ortak sonucunda ARDL(1, 0, 2) şeklinde model belirlenmiştir.

Tablo 3.4: ARDL (1,0,2) Modelinin Tahmini

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P. value
TGD(-1)	0.949312	0.031216	30.41134	0.0000
MTES	-0.000850	0.000716	-1.186576	0.2450
BUY	0.038322	0.033092	1.158049	0.2563
BUY(-1)	-0.115811	0.033207	-3.487584	0.0016
BUY(-2)	-0.047970	0.033169	-1.446202	0.1588
C	0.833003	0.531482	1.567323	0.1279
R-squared	0.973578	Mean dependent var		13.54142
Adjusted R-squared	0.969023	S.D. dependent var		4.715591
S.E. of regression	0.829962	Akaike info criter.		2.619931
Sum squared resid	19.97627	Schwarz criter.		2.886562
Log likelihood	-39.84880	Hannan-Quinn criter.		2.711972
F-stat.	213.7153	Durbin-Watson stat		2.354256
Prob(F-stat.)	0.000000			

ARDL (1,0,2) şeklinde belirlenen modelde uzun dönem katsayıları Tablo 3.5'te yer almaktadır. Test sonuçlarına göre ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte tarım sektöründe sağlanan teşviklerin sektörün gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.5: ARDL (1,0,2) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P değeri
MTES	-0.016763	0.020222	-0.828963	0.4139
BÜY	0.475127	1.969580	-1.256677	0.0989
C	16.43400	6.652048	2.470517	0.0196

$$EC = TGD - (-0.0168*MTES + 0.4751*BÜY + 16.4340)$$

Modelde yer alan değişkenlerin arasında kısa dönemdeki ilişki tespiti amacı ile ARDL modeline bağlı hata düzeltme yönteminden faydalanılmıştır. ARDL(1,0,2) modeline bağlı hata düzeltme modelinin sonuçları Tablo 3.6'da yer almaktadır. Hatanın düzeltilmesine yönelik katsayının negatif bir işarete sahip olması ile istatistiksel açıdan anlamlı olması durumu denge düzeyinden sapma durumunda tekrardan denge düzeyine yönelik bir hareket olduğu sonucu çıkmaktadır. Başka bir ifade ile, hatanın düzeltilmesine yönelik mekanizmanın çalıştığı anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2007: 166). Hataların düzeltilmesine yönelik modellerin uyumun katsayısı (hata düzeltme katsayısı) üstte yer almaktadır. İlgili katsayı hatanın düzeltilme katsayısı mekanizmasının oluşturulması için sıfırdan farklı bir sayı olmalıdır. Bu duruma göre belirlenen katsayının birden büyük olmasının (1.18), sistemde bir dengesizlik olmasını, negatif bir işarete sahip olmasının ise, denge halinden bir sapma olması durumunda tekrardan dengeye yönelik bir hareket olması sonucu çıkarılmaktadır. Başka bir ifadeyle, kısa dönemde meydana gelen dengesizlik durumlarının dengeye doğru yönelebileme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda uzun dönem dengesi ile bağımlı değişken (GRW)'in gerçek değeri arasındaki yaklaşık %118,07'sinin düzeltildiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte uzun dönem dengesine doğru düzeltme hızı yıllık %118,07'dir. Bununla birlikte bu oranda düzeltme hızı dengesizdir.

Tablo 3.6: ARDL(1,0,2) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	P değeri
D(BUY)	0.038322	0.025909	1.479108	0.1499
D(BUY(-1))	0.047970	0.027010	1.776019	0.0862
CointEq(-1)*	-0.050688	0.010355	-4.894925	0.0000

3.3.3. Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi

Mali teşviklerin, tarımsal gelişme düzeyi ve ekonomik büyüme ile ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Test sonuçları Tablo 3.7’de sunulmuştur. Test sonuçlarına göre büyümeden tarımsal gelişme düzeyine doğru ve tarımsal gelişme düzeyinden mali teşviklere doğru tek yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.7: Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları

Sıfır hipotezi	Chi-sq	P değeri
MTES, TGD’nin nedeni değildir.	0.138966	0.7093
BÜY, TGD’in nedeni değildir.	11.30588	0.0008
TGD, MTES’nin nedeni değildir.	3.080820	0.0792
BUY, MTES’nin nedeni değildir.	0.040067	0.8413
TGD, BUY’in nedeni değildir.	0.375070	0.5403
MTES, BUY’nin nedeni değildir.	0.022451	0.8809

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi sonucunda büyümeden tarımsal gelişme düzeyine doğru nedensellik ilişkisinin nedeni, ekonomide büyüme sağlandıkça sektörel anlamda gelişmeler yaşanabilmekte ve bu sektörler arasında yer alan tarımda büyümeden pay alacağı diğer bir ifadeyle tarım sektöründe gelişmeler yaşanabileceği söylenebilir. Tarımsal gelişme düzeyinden mali teşviklere doğru nedensellik ilişkisi çıkmasının nedeni, tarımsal gelişme sonucunda tarım sektörünün büyümesi, tarımsal üretimin artması gibi gelişmeler ile birlikte ekonomide tarımın önemi giderek artarken buna paralel olarak sektöre yönelik düzenlemeler ve desteklerin artabileceği düşünülebilir.

SONUÇ

Ülkelerin ekonomik gelişim süreçleri öncelikle tarım sektörü ile başlamaktadır. Ülkelerde tarım sektörünün ekonomi içerisindeki payı giderek azalmakta, yerini sanayi sektörü ve diğer sektörler bırakmaktadır. Fakat tarım sektörü, diğer sektörler katkıları sebebiyle gelişme süreci içerisinde önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Türkiye ekonomisinde de tarım sektörünün önemli bir payı vardır. İthalat ve ihracatta önemli bir yere sahip olan tarım sektöründe çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Tarım sektöründe meydana gelen gerileme ülke ekonomisine güçlü bir sorun olarak yansımaktadır.

Devletin görevleri arasında yer alan, ülkede yaşayan insanların sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını veya bu ihtiyaçları karşılamak için üretim yapacak sektörleri kurmak ve devletin bu durumunun sürekliliği için gerekli kanuni düzenlemeleri yapması tarım sektörünün önemini arttırmaktadır. Devlet görevlerini yerine getirebilmek için finansal kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Devletin ihtiyaç duyduğu en önemli finanslar kaynaklarından birisi de vergilerdir. Vergi, devlet ve diğer kamu kuruluşlarının, kamu hizmetlerinin finansmanını karşılamak üzere kişilerden zorunlu olarak aldıkları paralardır. Vergilerin temelinde yatan genellik ve eşitlik ilkeleri gereğince ekonominin diğer sektörleri gibi tarım sektöründen elde edilen kazançların da vergilendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de tarım sektörünün vergilendirilmesi ise 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu ve 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu gereğince yapılmaktadır. Bu kanunla 1998’den itibaren zirai kazançlarda bazı değişiklikler yapılmış, götürü usulde vergilendirilme kaldırılmış, bunun yerine tevkifat (kesinti) suretiyle vergilendirme getirilmiştir. Gerçek usulde vergilendirilen çiftçiler ya bilanço esasına göre ya da zirai işletme esasına göre defter tutmak zorundadırlar. Aynı zamanda KDV, Muhtasar ve Yıllık Gelir Vergisi Beyannameleri düzenlemek zorundadırlar.

Türkiye’de 1960’lı yılların sonuna kadar tarım sektörü GSMH’nin yarısını oluştururken, planlı kalkınma dönemine geçiş ile birlikte tarımın payı hızla azalma göstermektedir. Türkiye’de birinci beş yıllık kalkınma planında tarım sektörüne yönelik önemli adımlar atılmış ve tarım sektörü geliştirilmeye çalışılmıştır. Daha

sonra çıkan kalkınma planları ile bir önceki dönemdeki eksiklikleri iyileştirmeyi ve tarım sektörünü istikrara kavuşturmayı amaçladıkları görülmektedir.

Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde uyumlaştırma politikaları çerçevesinde tarım politikası yürütmektedir. Bu kapsamda yürütülen politikaya Ortak Tarım Politikası adı verilmektedir. Bu politika ile üretim maliyetlerinin uyumlaştırılması, üretim artışı ve tarım ürünleri ticaretine getirilen kısıtlamaların yok edilmesini beraberinde getirmektedir. Türkiye'de 2000 yılından itibaren tarım sektöründe yapılanmaya gidilerek, fiyat ve girdi politikalarının yerini büyük oranda Doğrudan Gelir Desteği politikası almıştır. 1992 yılında başlayan reform süreci, 1999 yılında uygulamaya konulan Gündem 2000 kararları Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasını önemli oranda tamamlamıştır. Türkiye'de tarım sektöründe tarım politikalarının yanında mali teşviklerden de yararlanılmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren tarım sektörüne yönelik mali teşviklerin verilmeye başlandığı görülmektedir. Bu mali teşvik uygulamaları, ekonomik yatırımlar aracılığı ile üretim hacminin, istihdam kapasitesinin ve büyüme hızının artmasını amaçlamışlardır. Özellikle tarım sektörüne sağlanan teşvik uygulamaları hayvancılık, bitkisel üretim, su ürünleri ve ormancılık konuları ile göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de tarım sektörüne yönelik mali teşvik uygulamaları tarım sektörünün gelişmesi üzerinde olumlu bir etkisinin olup olmadığını tespit etmek önem arz etmektedir. İlgili tespitinin doğru, etkin, verimli tarım politikası uygulanıp uygulanmadığı konusu politika yapıcılara bir bakış açısı kazandırması kaynakların israf edilmesi vb. hususlar nedeniyle oldukça büyük öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye'de 1980-2016 yılları arasında tarım sektörüne verilen mali teşviklerin tarım sektörünün gelişimi üzerinde etkisini ekonometrik yöntemler kullanılarak tespit etmek amaçlanmıştır

Bu çalışmada zaman serisi analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin durağanlıklarını tespit etmek amacıyla tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews(1992) birim kök testi, ardından ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünlük testi yapılmıştır. Son olarak Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi yöntemi kullanılarak nedensellik testi yapılmıştır.

Zivot-Andrews (1992) birim kök testi sonuçlarına göre, MTES ve BÜY değişkenlerinin seviyede, TGD değişkeninin ise birinci farkı alındıktan sonra durağan

hale geldiği görülmüştür. Daha sonra tarım sektörü gelişmişlik düzeyi, mali teşvikler ve büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. ARDL yaklaşımına dayalı eşbütünleşme testi sonucuna göre ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte tarım sektöründe sağlanan teşviklerin sektörün gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemli dengesizliklerin dengeye doğru yönelme eğiliminde olduğu görülmektedir. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik test sonuçlarına göre büyümeden tarımsal gelişme düzeyine doğru ve tarımsal gelişme düzeyinden mali teşviklere doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde nedensellik testi sonuçları ile eşbütünleşme testi sonuçlarının uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Tarımsal gelişmenin sağlanabilmesi için belirli hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yapılan çalışma sonucunda mali teşviklerin tarım sektöründe sağlanan teşviklerin sektörün gelişimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu etki tarım sektöründe denetimli bir üretim yolu izlenmediğinden, eğitim seviyesinin düşüklüğünden, üretimin modern tarımdan çok iklime bağlı kalınmasından ve üreticinin korunmamasından kaynaklı olduğu öne sürülebilir. Dolayısıyla denetim, eğitim ve modern tarım gibi hususlara önem verilmesi halinde tarımsal mali teşviklerin tarımsal gelişme düzeyi üzerinde etki meydana getirebileceği ifade edilebilir.
- Türkiye’de tarım sektöründe en önemli sorunlardan biri tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin yeteri kadar bilinçli olmamasıdır. Dolayısıyla bu durum devlet tarafından tarım sektörüne yönelik sağlanan teşviklerin etki düzeyinde azalma meydana getirebileceği ifade edilebilir. Bu nedenle tarım sektörüne sağlanan mali teşviklerin tarım sektörünü canlandırması için, tarım faaliyetinde bulunanların bilinçlendirilerek modern tarıma yönlendirilmesi, tarım ile uğraşan nüfusa devlet tarafından ücretsiz eğitim verilmesi, üniversitelerin tarımla ilgili bölümleri desteklenerek modern tarımın sağlam bir alt yapısı oluşturulması gibi adımların atılmasının faydalı olabileceği söylenebilir.

- Yapılan çalışma sonucunda ekonomik büyümenin tarım sektörünün gelişimini pozitif etkilediği belirlenmiştir. Buradan hareketle ekonomik büyümeye önem verilmesi ve ekonomik büyümenin artırılmasının sağlanmasının tarımsal gelişme üzerinde olumlu etkilere neden olabileceği söylenebilir.
- Ülkede yaşanan ekonomik krizler (1995, 1999, 2003, 2009 ve 2010 gibi) başta ekonomik büyüme olmak üzere ülke ekonomisi üzerinde birçok olumsuz etkiyi beraberinde getirmektedir. Ekonomik büyümenin negatif bir şekilde etkilenmesi nedeniyle devletin kaynaklarında azalma meydana gelir. Daha az kaynağa sahip olan devletin çeşitli sektörlerle yönelik teşvik uygulamalarında da azalma meydana gelir. Bu gelişmeler sonucunda tarım ülkesi olan Türkiye'nin başta tarım sektörü olmak üzere birçok sektörün olumsuz etkilemesine yol açmaktadır. İlgili olumsuzluklarla karşılaşılması veya daha az karşılaşılması için ülkenin ekonomik alt yapısının sağlam bir temele oturtulmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.
- Tarımsal sektöre sağlanan mali teşviklerin bir bölümü de baraj ve kapalı sulama kanalı yapımına ayrılmaktadır. Ancak tarım faaliyetinde bulunanların bu alanda verilen mali teşviklerin özellikle tarım sektöründeki verimliliği artırmaya yönelik kullanılmadığını ifade etmek mümkündür. Bu nedenle tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin sulama olanaklarının iyileştirilmesi, su israfının önlenmesi, sulama sistemlerinin projelendirilmesi, akarsu yatakları üzerinde baraj sayısının çoğaltılması, alternatif su kaynaklarının geliştirilebilmesi, su dağıtım kayıplarının önlenmesi için kapalı boru sistemlerinin yaygınlaştırılması, sulama suyu kalitesinin takibi ve su yasaasının çıkarılması, modern tarım tekniklerini kullanarak iklime bağlılığın azaltılması, toprağa uygun gübreleme yapılması, tohumların ıslah edilmesi, makineli tarıma önem verilmesi, toprakların uygun zamanlarda sürülmesi, gereksiz otlardan arındırılması ve toprak analizinin yapılması tarım sektöründe verimliliğin artmasına önemli ölçüde katkı sağlayabilir. Diğer yandan, ilgili alanda mali teşviklerden yararlananların devlet tarafından ilgili teşvikleri kurallara bağlı olarak kullanıp kullanmadığını

denetlemesinin tarım sektöründe verimliliğin artmasında faydalı olabileceği ifade edilebilir.

- Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, dış ticaret açığının azaltılması, cari açığın azaltılması ve istihdamın artırılması gibi ekonomi politikaları Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Bu tür politikaları gerçekleştirmek için Türkiye'nin tarım ülkesi olması nedeniyle tarım sektörünün gelişmesinin katkısının oldukça önemli bir düzeyde olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle tarım ürünlerinin fiyatlarının belirleyici politika yürütülmesi, toprak ve tarım reformunun uygulanması, kredi kaynaklarının dağılımının düzenlenmesi, işletme büyüklükleri ile iyileştirilmelere gidilmesi, doğal kaynak ve çevre önlemleri alınması ve genç çiftçilerin teşvik edilmesi gibi girişimlerin Türkiye ekonomisine katkı sağlayabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akan, Y. ve Aslan İ. (2008). Türkiye’de Sektörel Yatırım Teşvik Belgesi İle İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama (1980-2016). *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1, 107-119.
- Akdeve, E. ve Karagöl, T. (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 248.
- Aktan, C. C. (2001). *Teşvik Kollamacılık. Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak-İş Yayınları.
- Aküzüm, T. Çakmak, B. ve Gökalp, Z. (2010). Türkiye’de Su Kaynakları Yönetiminin Değerlendirilmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3(1), 69.
- Altay, A. ve Karabulut, Ş. (2017). Türkiye’de Mali Teşvik Sistemi ve Yatırımlara Sağlanan Mali Teşviklerin Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 190.
- Arslan, A. (2002). Kamu Harcamalarında Verimlilik, Etkinlik ve Denetim. *Maliye Dergisi*, 3.
- Arslan, G. E. (2008). *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi*. Ankara:Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- Ataseven, Y. Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Genel Bakış ve Güncel Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü*, 2.
- Ay, A. (2007). *Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aydın, M. (1981). *Ticaretin Düzenlenmesi ve Tüketicinin Korunması*. Ankara: Yonca Matbaası.

- Aydinalp, C. (2000). Türkiye'nin Toprak Sorunları. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Anadolu Dergisi*, 10(1), 136-138.
- Ayele, S. (2006). The Industry and Location Impacts of Incentives on SME's Start-Up in Ethropia, *Journal of International Development*, 18, 1-13.
- Babacan, A. (1999). *Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Başol, K. H. Karluk, E. Yıldırım, R. ve Şıklar, İ. K. (1999). *Türkiye Ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Bayraç, N. H. ve Yenilmez, F. (2005). Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Çalışmaları ve Olası Ekonomik Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 25-40.
- Bondonio, D. ve Greenbaum R. T. (2006). Do Business Investment Incentives Promote Employment in Declining Areas? Evidence from EU Objective 2 Regions. *European Urban and Regional Studies*, 3(13), 225-244.
- Bondonio, D. ve Greenbaum R. T. (2007). Do Local Tax Incentives Affect Economic Growth? *What Mean Impacts Miss in the Analysis of Enterprise Zone Policies*, 37, 121-136.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa:Ekin Kitabevi.
- Clark, P.K ve Sichel, D. E. (1993). *Tax Incentives and Equipment Investment*. Brookings Papers on Economic Activity, 1, 317-347.
- Çakıcı, M. (1981). Doğu Anadolu Bölgesi Tarımında Mevcut ve Yeterli İşletme Büyüklükleri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12(2-3), 180.
- Çakmak, B. ve Aküzüm, T. (2006). Türkiye'de Tarımda Su Yönetimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, 349.

- Çakmak, E. H. ve Kasnakoğlu, H. (2001). Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi: Türkiye'nin AB'ye Üyeliğinin Analizi. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi*, 16.
- Çelik, N. (2000). Tarımda Girdi Kullanımı ve Verimliliğe Etkileri. *Uzmanlık Tezi*, 18.
- Çelik, N. (2011). Teşvik Politikalarının Etkinliğinin Mekansal Perspektiften Değerlendirilmesi. *Ege Academic Review*, 1(17).
- Çevik, S. (1995). *Mikro İktisada Giriş*. İzmir: Üniversite Kitapları.
- Çiloğlu, İ. (1997). Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi. *Hazine Dergisi*, 1.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5.
- Dernek, Z. (2005). *Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği*. Isparta: SDÜ Basımevi.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (2004). *2001 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı)*. Ankara.
- Dikkaya, M. Üzümcü, A. ve Özyakışır, D. (2018). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Yaklaşımı*. Ankara: Savaş Kitabevi.
- Dinler, Z. (1993). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dinler, Z. (1996). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dinler, Z. (2000). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dinler, Z. (2014). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Doğan, H. G. ve Gürler, A. Z. (2013). Gecikmesi Dağıtılmış Ekonometrik Modelin Seçilmiş Bir Tarım Ürünü Üzerine Uygulanması (Kuru Soğanda Almon Modeli Örneği). *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 39, 3-9.

- Doğan, Z. Arslan, S. ve Berkman, A. N. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(8), 30 – 40.
- Durak, B. ve Karadağ, N. C. (2017). Türkiye’de Tarım Politikaları ve Vergilendirilmesi-1. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 9.
- Duran, M. S. (1998). *Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları (1968 – 1998)*. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi.
- Duran, M. S. (2003). *Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları*. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Durman, M. ve Önder, H. (2006). *Sanayileşme Sürecinde Teşvikler*. Bursa: Alfa Aktüel Yayıncılık.
- Ege, H. (2011). Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları*, 2.
- Eraktan, G. Abay, C. Miran, B. ve Olhan, E. (2004). *Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Erdoğan, M. R. (1970). Türkiye’de Tarımın Vergilendirilmesi ve Kalkınma. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 230.
- Erdoğan, O. (1970). Türkiye ve Avrupa Birliğinde Tarım Politikaları ve Tarımda Emeklilik Sistemi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Eren, A. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ergun, T. (2010). *Mikro Ekonomiye Giriş*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Er, İ. (2016). Türkiye’de Tarım Sektörünün Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu Üzerine Bir İnceleme. *Trakya Üniversitesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya.
- Ertek, T. (2008). *Mikro Ekonomiye Giriş*. İstanbul: Beta Basım.

Ertürk, M. (2006). *İşletme Biliminin Temel İlkeleri*. İstanbul: Beta Yayınları.

Fakıbaşa, A. E. (2017). 2018 Yılı Bütçe Sunumu. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=30>. adresinden 20 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (1960). Gelir Vergisi Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.193.pdf> adresinden 16 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (1970). Emlak Vergisi Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1319.doc> adresinden 18 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (1984). Katma Değer Vergisi Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3065.pdf> adresinden 19 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2006). Kurumlar Vergisi Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5520.pdf> adresinden 21 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gelir İdaresi Başkanlığı. (2011). Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin KVK ve KDV Kanunu Muafiyetinden Faydalanıp Faydalanamayacağı Hakkında. <https://www.gulbenkmusavirlik.com/tr/tarimsal-kalkinma-kooperatifinin-kv-ve-kdv-muafiyetinden-faydalanip-faydalanamayacagi-hk-5040.html> adresinden 20 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2015). 2015 yılı Ocak Dönemi Dış Ticaret Verilerinden <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ET%C4%B0/Tar%C4%B1msal%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret/D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20OCAK-2015%20v1.pdf> adresinden 10 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Gürbüz, M. (2005). *Türkiye İçin Tarım*. İstanbul: TEMA Vakfı Yayınları.

Gürler, A. Z. (2016). *Tarım Ekonomisi ve Politikası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Hayta, A. B. (2007). Tüketicinin Korunmasında Tüketici Örgütlerinin Rolü Ve Önemi. *Kastomonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 19.

Hazman, Gülsüm G. (2010). Türkiye’de Mali Nitelikteki Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Çerçevesinde Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.B.B.F. Maliye Dergisi*, 158, 262-277.

Hiç, M. (1981). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. Kırklareli: Sermet Matbaası.

Kalkınma Bakanlığı. (1962-1967). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf adresinden 10 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (1968-1972). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/ikinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf adresinden 11 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (1973-1977). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Ucuncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1973-1977.pdf adresinden 12 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (1979-1983). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf adresinden 13 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (1985-1989). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı <http://www.sbb.gov.tr/wp->

[content/uploads/2018/10/Besinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Besinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf)

adresinden 13 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (1990-1994). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı

[http://www.sbb.gov.tr/wp-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf)

[content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf)

adresinden 14 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (1996-2000). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

[http://www.sbb.gov.tr/wp-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf)

[content/uploads/2018/10/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf)

[2000.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf) adresinden 15 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (2001-2005). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

[http://www.sbb.gov.tr/wp-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf)

[content/uploads/2018/10/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf)

[2005.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf) adresinden 16 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (2007-2013). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı

[http://www.sbb.gov.tr/wp-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani_2007-2013.pdf)

[content/uploads/2018/10/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani_2007-2013.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani_2007-2013.pdf)

adresinden 16 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Kalkınma Bakanlığı. (2014-2018). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı

[http://www.sbb.gov.tr/wp-](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Onuncu_Kalkinma_Plani.pdf)

[content/uploads/2018/10/Onuncu_Kalkinma_Plani.pdf](http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Onuncu_Kalkinma_Plani.pdf) adresinden 17 Haziran

2018 tarihinde alınmıştır.

Kar, M. ve F. Tatlısöz. (2008). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini

Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam*

Üniversitesi İ.B.B.F. Dergisi, (14), 1-23.

Karabacak, H. (2014). Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye ile Mali İşbirliği.

Maliye Dergisi, 75.

- Karahan, Ö. (2004). Bilgi Ekonomisine Yönelik Kamu Politikası Stratejisi ve Türkiye. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2.
- Karluk, R. (1995). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (1996). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Karluk, R. (1997). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (2009). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınları. 175.
- Kaymak, H. (2005). Yabancı Doğrudan Yatırımları Artırmak İçin Teşvikler Gerekli ve/veya Yeterli Mi?. *Maliye Dergisi*, 149, 86.
- Kazgan, G. (1977). *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kazgan, G. (2012). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul:Remzi Kitabevi. 363-364.
- Kıral, T. ve Akder, H. (2000). Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü. *Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi*, 9.
- Koç, G. (2015). Türkiye Tarım Ürünleri Dış Ticareti: Turunçgiller, Fındık, İncir, Kayısı ve Çekirdeksiz Kuru Üzüm. *Ege Üniversitesi İ.İ.B.F.* 23-24.
- Korkmaz, V. (2015). Tarım Ürünlerini Destekleme Politikaları: Türkiye ve AB Karşılaştırması. *Adnan Menderes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*. Aydın.
- Koyuncu, M. Mihci, H. ve Yeldan, A. E. (2017). *Geçmişten Günümüze Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1993). *Türkiye İktisadı*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Kutlu, E. (2008). Avrupa Birliği,

<https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/32173680/unite09.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1541190253&Signature=JRG1H55ppszZQvvp8ejol55Ri3c%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DUnite09.pdf> adresinden 20 Haziran 2018 tarihinde alınmıştır.

Küçük, Y. (1975). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Bilim Yayınları.

OECD. (2001). *Competition Policy in Subsidies and State Aid*, Paris, 18.

OECD. (2004). *International Inernational Investment Perspectives*, Paris, 86.

Oğuz, C. ve Bayramoğlu, Z. (2018). *Tarım Ekonomisi*. Konya: Atlas Akademi.

Oğuz, F. (2005). Bilgi, Regülasyon ve Rekabet: Bir Piyasa Süreci Yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 259.

Oktik, N. (2008). *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*. İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.

Oral, N. (2015). *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*. Bursa: Notebene Yayınları.

Orhan, O. Z. (1999). *Türkiye’de Tarımsal Destekleme ve Taban Fiyatları Politikası*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Özdemir, Z. (1989). Türk Tarımında Destekleme Uygulamaları ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 263-266.

Özgüven, A. (1977). *Tarım Ekonomisi ve Politikası*. Bursa: Elektronik Ofset.

Özgüven, A. (1997). *İktisat Bilimine Giriş*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Pekin, Tevfik. (2005). *Makro Ekonomi*. İzmir: Zeus Kitabevi.

Rehber, Erkan. (2013). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

- Saraçoğlu, M. ve Bulut, E. (2004). Tarımın Kalkınmadaki Rolü ve Türkiye’de Tarımsal Teşvikler. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 6(1), 52.
- Saray, M. Ozan. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 161, 383.
- Savaş, F. (2000). *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*. Ankara: Liberte Yayınları
- Sayın, C. Taşcıoğlu, Y. ve Mencet, M. N. (2004). Avrupa Birliği’nde Yaş Meyve ve Sebze Ortak Piyasa Düzenlemesi ve Türkiye’nin Uyum Yönünde Alması Gerekli Önlemler. *Türkiye VI Tarım Ekonomi Kongresi*, 107.
- Selim, S, O.M. Koçtürk ve P. Eryiğit. (2014). Türkiye’de Yatırım Teşvikleri ve Sabit Yatırımların İstihdam Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 4(14), 661-673.
- Semerci, A. (2006). Trakya'da Tarımsal Yapı, Verimlilik ve Gelişmişlik Düzeyi. *Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü*, 76-77, 65-66.
- Serdengeçti, T. (2000). Türkiye’de Yatırım Teşvik Uygulamaları. *Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü*, 93.
- Sinanoğlu, R. (2004). *Yoksulluk Tuzağı*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Sönmez, F. (2005). Devlet Teşvik ve Yardımlarının Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 28, 125-140.
- Sönmez, M. (2002). *100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sönmez, M. (2003). *İşte Eseriniz!.. 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Üretim Göstergeleri. <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-veriler/#1540461995857-3570233a-09e6> adresinden 15 Şubat 2018 tarihinden alınmıştır.
- Şahin, H. (2011). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Şemsettinoglu, T. (2007). Türkiye ve AB Tarım Sektöründe İzlenen Üretim İstihdam Politikaları ve Üyelik Yolunda Türkiye'nin İzlemesi Gereken Olası Stratejiler. Harran Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa.
- Şener, S. (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(7), 71.
- Şerefoğlu, Ç. ve Atsan, T. (2010). AB Yapısal ve Kırsal Kalkınma Politikaları ve Türkiye. *Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi. Şanlıurfa*, 443.
- Tan, S. (2009). "Tarım Reformu Uygulama Projesi" Kapsamında Kırsal Kalkınma Projeleri: Çanakkale İli Köy Bazlı Katılımcı Yatırım Programı Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 52-53.
- Tandoğan, H. (1977). *Tüketicilerin Korunması ve Sözleşme Özgürlüğünün Bu Açıdan Sınırlanması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Tarım ve Ormancılık Bakanlığı. (2017). 2016/46 sayılı Sularda Tarımsal Faaliyetlerden Kaynaklanan Nitrat Kirliliğinin Önlenmesine Yönelik İyi Tarım Uygulamaları Kodu Tebliğine İlişkin Uygulama Usul ve Esasları <https://www.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?OgeId=1601&Liste=Mevzuat> adresinden 25 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.
- Tekerek, M. (2013). *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tekin, A. (2006). Vergi Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 303-308.
- Topçu, T. (2003). Avrupa Birliği Tütün Ortak Piyasa Düzen ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve A.T. Koordinasyon Daire Başkanlığı Yayınlanmış Uzmanlık Tezi.
- Toprak, M. Demir, Ö. Doğanlar, M. Dönek, E. Açıkgöz, Ö. ve Acar, M. (2001). *Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi Serbest Piyasa Devriminin Serüveni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2015). *Türk Vergi Sistemi*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

TUİK. Yıllara Göre Dış Ticaret.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621 adresinden 20 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

TUİK. Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2262 adresinden 20 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

TUİK. İstihdam Edilenler Yıllara Göre İktisadi Faaliyet Kolları.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2263 adresinden 20 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Turhan, M. S. (2005). Avrupa Birliği Üyeliği Yolunda Türkiye Kırsal Kalkınma Tedbirleri Uygulama Süreci. Uzmanlık Tezi, 39.

TÜRMOD. (1961). Teşvikli Yatırımlar Raporu.

<https://www.turmobil.org.tr/Attachment.aspx?param=2IDREYITixaj/qyHPownHZIkPN08b7cZAaF39kEwQaR0nKJP9NoUFKr6MXgERSfk/vnERTNqeuQ> = adresinden 18 Temmuz 2018 tarihinde alınmıştır.

Türkiye İhracatçılar Meclisi. İhracat Rakamları. <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html> adresinden 20 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Uludağ, İ. ve Arıcan, E. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Der Yayınları.

Unay, C. (1997). *Genel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.

UNCTAD. Incentives, United Nations Publications, New York.

Uzunoğlu, S. Alkin, K. Gürlesel, F. ve Civelek, U. (2001). *Tarım Kesiminde Yeniden Yapılanma*. İstanbul: Prive Grafik & Matbaacılık

Ünsal, E. M. (2014). *Mikro İktisat*. Ankara: Bigbang Yayınları.

Yalçınkaya, N. M. Yalçınkaya, H. ve Çılbant, Ç. (2006). Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği

Üzerine Etkisi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 102.

Yavan, N. (2010). Teşviklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği. *Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları*, 27, 29-38.

Yavuz, E. (1987). *Makaleler Bildiriler*. Ankara: Plaka Matbaacılık

Yavuz, F. (2000). Türkiye’de Tarım Politikası. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12.

Yazıcıoğlu, Y. (2014). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2011). *İktisada Giriş*. Ankara: Sözgezen Matbaacılık.

Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman’ın Katkıları. *Dergi Park*, 9(35), 202.

Zeybek, E. (2015). Tarım Sektörü ve Tarım Politikaları İle İlgili Üretici Görüşleri: Tarsus Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yüksek Lisans Tezi. Aydın.